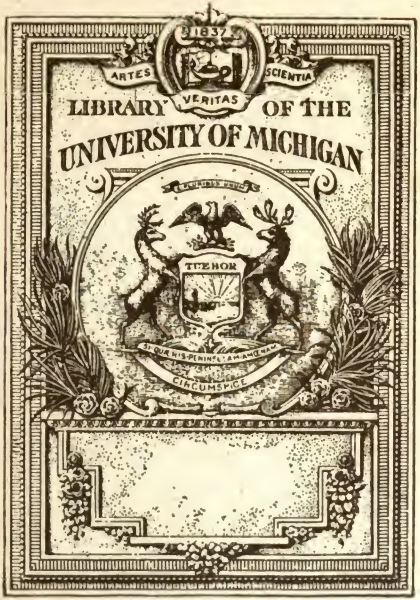
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

EDITIONEM PRIMAM CURAVIT

GUILELMUS WEISSENBORN.

EDITIO ALTERA, QUAM CURAVIT

MAURITIUS MÜLLER.

PARS III. LIB. XXIV—XXX.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCIV.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

LIBRI XXIV ET XXV.

SCRIPTURAE ED. WEIDMANN. (BEROL. MDCCCLXXX) A NOSTRA, QUAE A. 1881 PRODIIT, DISCREPANTIS INDEX.

Lib. XXIV. Cap. I, 3 muros portas] *edd. vett. Vid. quae de hoc aliisque librorum XXIV—XXVI locis disputavi in Fleckeis. annal. 1881 p. 673—691.* 5 agros urbem] *edd. vett., cf. M. Mueller ib. p. 673.* 8 propalam] *vulg., cf. M. Mueller p. 673. P* prolatam. III, 2 arx procul eis ⟨erat⟩] *Salmasius.* 9 (*De* ea tum arce *vid. M. Mueller. p. 673.*) 15 impetraverant ab Hannibale] *vulg. P* impetraverantetadhannibale. IV, 7 suscipiunt. tum funus] tum, *quod in P deest, omisi.* V, 1 ulli] *Madv., cf. 1, 48, 9.* 13 ⟨addit nonnullos⟩ ab] *M. Mueller p. 674.* VII, 4 structi armatique] *edd. vett. Madv. Em.² 335 not.* Milites structi armatique *non invenitur apud Livium.* VIII, 15 obtinente ⟨ea⟩ etiam velut pacato mari, quibus ⟨opus non erat⟩] *M. Mueller, cf. p. 674 sq.* 18 suadeo ⟨oro⟩que] suadeo ⟨moneo⟩que *praeeunte Alschefsk. scripsi mutato verborum ordine, v. p. 675, cf. Heerdegen 'Untersuchungen zur lat. Semasiologie III p. 54 not.* 20 util⟨ia clades⟩] *cum Hertzio scr. mutato verb. ord.* IX, 3 inuit] *P.* IX, 9 ipsi comitia habenti] *P.* 10 aut in ⟨eo⟩ exemplum] *M. Mueller p. 675.* X, 8 impetu] *P.* 11 quod mirabile est, quia rarum] *Lipsius.* XII, 6 Luceriam] *J. H. Vossius.* XIV, 10 ⟨diei⟩ quod relicum ⟨erat⟩] *cum Gronov. et H. J. Müller. scr. mutato verb. ordine.* XVIII, 3 ⟨cladem agitasse de Italia deserenda⟩] *M. Mueller p. 676, cf. Lov. 3.* 9 (*fort. pro* tamerci *scribendum* acerbitati, *cf. 4, 28, 8. 27, 11, 14.*) 11 convenire] *P.* | hortarique censores, ut] *Madvig.* XX, 8 a praetore] *P.* 9 haec aliis locis] *Alanus Em. I, 36, cf. c. 39, 1.* 10 aut ducis, sed ad] *excidisse videtur substantivum, fortasse* lenitate, *cf. § 15.* 13 temptandum. ⟨ita⟩que] *Gronov. M. Mueller, cf. quae de h. l. dixi p. 676.* XXII, 4 reddat] *Madv. Em.² p. 338.* XXV, 8 sumere] *scripsi* parare (*addito* sibi) *e coni., nescio cuius, in Weissenborn. ed. III commemorata; v. M. Mueller p. 676 sq.* XXVI, 10 animisque cum se ⟨monerent illi⟩, ne tempus tererent] *M. Mueller, cf. p. 677.* XXVII, 3 et ⟨intenti⟩ trahendae rei esse] *M. Mueller, v. p. 677.* 8 ⟨Roma⟩nae] *M. Mueller, P* aliae; *cf. 28, 42, 6.*

403898

XXIX, 7 fuissent, suae] *P.* XXX, 9 Megara, in⟨de⟩ ipsi] *Madvig. P* mecaramipsi. XXXI, 2 Epicyden ⟨adesse⟩ pervasit] *M. Mueller praeeunte Weissenbornio, omisso* omnes, *v. p. 677 sq.* XXXII, 6 ad omnia] *Böttcher.* XXXIV, 1 fuisset, Archimedes. is erat] *vulg.* 10 quae propius subibant] *P.* XXXVI, 2 rediit] *P.* 3 classis ⟨praefecto⟩] *verborum ordinem mutavi, v. p. 678.* XXXVII, 5 vi rati agendum] *Alschefsk., Valla.* 9 eam ⟨noxiam⟩ parentes sanxisse] *cum Weissenb. dedi mutato verborum ordine:* eam parentes ⟨noxam⟩ sanxisse, *quod* noxam *ante* sanx- *excidisse magis veresimile est.* Noxa *(i. e. poena) saepius apud Livium, quam* noxia. XXXVIII, 1 convocatis suis] *codd. recc. Drak., v. quae dixi in Fleckeis. ann. p. 678 sq.* XXXIX, 3 sensim ac plures] *M. Mueller, v. p. 679.* XL, 13 etiam] *edd. vett.* XLII, 7 Galli plerique] *P.* | iique] *Madvig. P* sique. 8 octo et quinquaginta] *P.* XLIII, 6 ⟨et ex privatis⟩ *P. Madvig.*; *v. p. 679 sq.* 9 his comitiis] *Madvig., v. observationem meam p. 679 sq.* XLIV, 5 ⟨cum⟩ legione una] *P.* | praeerat, Picenum] *Weissenborn.* 8 visas] *P.* XLV, 3 ⟨hoc⟩ documentum] *Madvigium secutus scripsi mutato verborum ordine:* ⟨id⟩ documentum. 5 ⟨aut⟩ ut novi concilientur] *(v. M. Mueller p. 680.) Ex P retinui* et, *quod h. l. idem esse videtur atque* et potius, vel potius, *cf. 28, 16, 11 et Weissenb. ad 28, 25, 1. Si mutandum est, possis scribere* atque etiam, *cf. 3, 46, 9.* ib. documentum etiam] *M. Mueller, v. p. 680.* 6 desperata .. res .. visura sit] *Madvig.* XLVII, 10 venerunt. Arpi] *M. Mueller, v. p. 680.* 14 sex milia] *P.* 15 vico, cum templis] *Weissenborn, M. Mueller, v. p. 680.* XLVIII, 7 congregata vasta ac temeraria] *M. Mueller, v. quae dixi in Fleckeis. annal. 1869 p. 339.* 9 *(Recte Madvig. vidit in verbis cod. P* relatanumidis *inesse numerum; fort.* totidem. XLIX, 6 traiceret. ⟨sed⟩ Masinissa] *M. Mueller, cf. Weissenborn ed. III.*

Lib. XXV. Cap. II, 8 congii . . . dati ⟨quinquageni⟩] *Hertz.* VI, 2 in Ital⟨ia⟩ iam] *Pal. 3., v. Madv. Em.*[2] *354.* 23 vixerimus] *P.* VIII, 8* prodita praesidio Carthaginiensium fore] *M. Mueller in Fleckeis. annal. 1881. p. 681.* IX, 4 ordine] *P, v. ad 2, 37, 8 ed. meae Lips. 1878.* X, 5 eam dubitationem] *Crev., cf. M. Mueller p. 681.* XI, 4 prosequerentur] *codd. pauci recc., cf. M. Mueller ibid.* 9 ceterae] *P.* XII, 10 his] *P.* XIII, 10 agrestibus externis] *M. Mueller p. 681 sq.* XIV, 1 ac multa pernicie] *P.* 4 proxima forte erat] *M. Mueller p. 682* (*P* proximeportaehostiumerat). 8 revocando⟨remorando⟩que] *M. Mueller ibid.* 9 vires sanguis] *cod. Hav., cf. M. Mueller ibid.* XV, 16 in ⟨fi⟩ de ⟨alii manendum⟩, alii] *M. Mueller p. 683.* XVI, 3 (*de* ob id *v. M. Mueller ibid.*) 7 locum ⟨angustum; eo cum⟩ paucis] *M. Mueller.* 13 (*De* ⟨et⟩ id pignus .. ferre *v. M. Mueller ibid.*) 25 haec si] *Cobet; in P. deest* si. XIX, 6 abiit] *P.* 8 rediit] *P.* 15 re, duas ⟨haud⟩ amplius horas constante, donec dux stetit, Romana

acie] *M. Mueller p. 684 sq.* XX, 2 ⟨in eoque et Puteolis — id oppidum⟩ ante] *M. Mueller p. 685 sq.* XXII, 11 secum ferrent] *Weiss. P* secŭinferrent. XXIV, 1 ceperant partem ⟨muri⟩] *Madv.* XXVI, 1 liber erat] *vulg. Sed cum teste Luchsio (v. H. J. Mueller in annal. societ. philol. Berolin. VII p. 45) in P sit* liber erat, *sic scriptum oportuit.* 12 ⟨corripuerat; nam Romani⟩ *M. Mueller p. 686.* XXVII, 13 ⟨intra⟩ obsidionem] *codd. recc. P* neobsidione. XXIX, 7 etiam re sensistis. *Locus nondum est sanatus. Fort. latet* etiam re⟨centia⟩ sensistis, *cf. c. 24, 13. 26, 32. 3. 27, 9, 6.* XXXI, 8 ad [Nasum et] accipiendam] *Madvig.* XXXIV, 13 difficilis] *P. De hoc loco v. quae dixi in Fleckeis. annal. p. 686 sq.* XXXV, 1 ⟨si se⟩] *Weiss.* 3 (*De* iam praesagientibus *vid. M. Mueller p. 687.*) 9 (*De* tuto *v. M. Mueller ibid.*) XXXVI, 2 ⟨e⟩ proelio] *Weiss., cf. 8, 23, 13. 10, 42, 7. 25, 38, 17. 37, 28, 2. 41, 18, 11. 42, 65, 5.* 11 trudibus igitur cum] *Madv. P* traditisdibicum. 15 fuit, quia] *P.* XXXVII, 11 discurrunt ad portas] *M. Mueller p. 688.* XL, 2 hinc] *P.*

LIBRI XXVI—XXX.

SCRIPTURAE ED. LUCHSIANAE A NOSTRA DISCREPANTIS INDEX.*)

Lib. XXVI. Cap. IV, 6 esset. postquam] *cum Kochio (Progr. Brandenb. R. A. 1860 p. 10) scripsi mutato verborum ordine, vid. quae de h. l. dixi in Fleckeis. annal. p. 688.* V, 3 (*De* aptissimus *v. ibid.*) 5 (*De* praemissis nā[que, *quod est in P, v. ibid.*) VI, 9 invenio] *P m. 1, v. ibid.* VII, 6 audenda ⟨subeunda⟩que] *Alschefsk. Ordinem mutavi, v. 22, 14, 14; 53, 7. cf. 3, 2, 11; semel (35, 31, 12)* agere et conari. IX, 6 quam allatum erat ** ⟨dis⟩ cursu] *praeeunte ex parte Weissenbornio cum H. J. Mueller scripsi* quam ⟨quod⟩ allatum erat, ⟨con⟩cursus, *v. M. Mueller p. 689.* XII, 2 ⟨per Samnium Apuliamque⟩ et] *Weiss.* 5 proconsulum] ç. 11 solum] *P, v. M. Mueller p. 689 sq.* XIII, 9 (*De* inexpiabilis *v. M. Mueller p. 690.*) 15 in carcerem ⟨condar⟩] *M. Mueller ibid.* XIV, 6 proconsulum] ç. *P* procos. XV, 1 Fulvi] *P, v. M. Mueller ibid.* XVII, 7 *(Potest etiam in archetyp. fuisse* saltum, *cf. adnot. ad II, 65, 4 ed. meae Lips. 1878.)* 13 fraus. cum esset] *Harant emend. et adnot. ad T. Liv. Paris. 1880 p. 123 sq.* ib. extemplo] *P.* XXII, 2 *et* 7 Veturia *et* Veturiam] *Madvig.* 8 scansa sint] *M. Mueller p. 690 sq.* XXV, 5 ubi ad] *1²*. 13 adscriberentque] *Weissenb., cf. 6, 20, 13.*

*) Omissis praeter ea, quae ad orthographiam, q. v., pertinent, formis quoque eiusdem vocis leviter discrepantibus.

Pro adscriberent *Livius dixisset* inscriberent, *cf. 4, 10, 6. 23, 19, 8.* XXVI, 4 litterae Laevino] *praeeunte ex parte Weissenb. scripsi:* litterae ⟨interea⟩ Laevino. 6 crimina ementita] *Ussing, v. quae de h. l. in Fleckeis. annal. p. 691 et in Indic. Gotting. 1880 p. 1463 dixi. Fuitne* crimina ⟨ad suam inv⟩idiam ficta? *cf. c. 32, 5.* (*P* criminaeditaficta) XXVII, 16 ⟨speciem⟩ praebuit clarissimarum urbium excidio celeberrimis] *Ulr. Koehler. M. Mueller. De v.* dolere *v. 29, 1, 10.* XXIX, 10 post advers ⟨issimas secund⟩ae] *Hertz. M. Mueller in Fleckeis. annal. l. c.* XXXII, 8 ⟨orantes⟩ et obsecrantes] *Lacunae signum posui, quod Livius semper dicit* orare atque obsecrare. *V. Heerdegen in libro 'Untersuchungen zur lat. Semasiologie' III p. 54 not.* ib. pollicens hoc] *P* potensoc. *Verbi corrupti nondum probabilis emendatio inventa.* XXXIII, 10 sciretque] *Gronov.* XXXVIII, 4 ⟨calamitas⟩] *supplevi* malum, *cf. 39, 16, 2.* XXXIX, 5 effecit] *P.* 18 uti] *Wölfflin.* XLI, 15 dicionem] *P.* XLV, 7 eo⟨quingentos⟩ secum armatos] *Gronov. Crevier.* XLVI, 1 hostis] *M. Mueller p. 691. P* euntis. 6 tum] *P.* XLVIII, 14 (*De* cuiusque *vid. M. Mueller ibid. P* cuique.) LI, 2 quinquereme] *H. J. Mueller. Forma ablativi in* e *exiens semel invenitur 42, 48, 6 cum quinquereme una.*

Lib. XXVII. Cap. I, 8 pugnantium] *Friedersdorff. M. Mueller. De hoc aliisque librorum XXVII—XXX locis vid. quae disputavi in Fleckeis. annal. 1884 p. 185—192.* 9 in Fulvi] *M. Mueller ibid.* 10 multi Romanorum cecidissent] *P, cf. M. Mueller ibid.* V, 2 habuit, ubi] *Σ, cf. M. Mueller ibid.* 10 res Africae] *P.* 16 dictatorem diceret] *P.* VI, 18 sed ii] *P aliique codd. praeter γε.* VII 1 (Ab Tarracone *cum Vαβγ F et Luchsio scripsi, quod haec forma ante* t *usitatior.*) IX, 7 Cora] *Madv. op. acad. I p. 268 ex 29, 15, 5.* XI, 2 Ostiae lacus] *P. Luterbacher.* (*RF* hostium), *cf. 26, 42, 8 in ostio sinus; et § 3:* cruentam etiam fluxisse aquam Albanam (*i. e. rivum ex lacu Albano deductum, 5, 16, 9, cf. Weissenb. ad 27, 11, 3.*) *Praeterquam quod ostium lacus de caelo tactum est, etiam cruenta fluxit aqua eius.* XIII, 9 destitui] *VR(FL)*ϱ. *Weissenb.* XIV, 9 tum conferta] *VRF*ϱ *Madv. Wesenb.* 13 forte] ϛ (*P*λ que). *M. Mueller p. 186.* XV, ε Livius] *Unger in Philolog. 1881 p. 186, cf. 26, 39. 27, 7 et 27, 22, 9.* 15 illi loco] *PF*ϱλ. XVI, 7 ingens argenti vis] *P*φ, *cf. M. Mueller p. 186.* ib. signa, tabulae] *Alsch., cf. M. Mueller ibid.* 13 (*De* quae adferrent vera esse *cf. M. Mueller ibid.*) XVII, 7 opificum numero incluso. cum iis] *Weissenb. M. Mueller, cf. quae ibid. de h. l. exposui.* XVIII, 9 hostes] *SL.* XIX, 5 tacite] *Vαβδε L, cf. M. Mueller in indic. Gotting. 1880 p. 1457.* 9 educatum] ϛ (*P* edictum). XX, 12 (*De lectione cod. P.* decernerent *cf. quae dixi in Fleckeis. annal. l. c.*) XXII, 11 (*De* ut scriberent consulibus permissum *cf M. Mueller ibid.*) 13 caperentur] *VRFL, cf. Luchs praef. p. LXXVIII et 4, 7, 6; 45, 4. 34, 26, 4; 27, 3.*

39, 16, 13. — *2, 50, 3.* XXIII 3 (involare, *quod Madv. scripsit, non est Livianum.*) XXIV, 3 (*E coni. Dukeri cum Luchsio* tempus *uncis inclusi, cf. 5, 16, 6. 30, 16, 13. 31, 18, 7. 44, 31, 10. 45, 44, 6, quamquam et* bidui tempus *apud Livium invenitur 26, 35, 8. 29, 5, 7. 34, 17, 10. 37, 32, 10. 38, 37, 10.*) 9 (*Etiam* cavisset, *quod est in P, Livio usitatum, cf. 36, 7, 14. 34, 17, 8. 30, 4, 7.*) XXVII, 13 (*Fuitne* gestae rei ⟨memoriam⟩ ordine (*i. e.* '*der Reihe nach, eine nach der andern*') edit*? cf. 3, 50, 4. 24, 24, 6. 42, 25, 2; 5. 39, 14, 3 cet.*) ib. laudatione] *Wesenb. Harant.* XXXVI, 12 (*Dubitari tamen potest, an Livius scripserit* ut binae, *cum in P sit* utunae, *quod esse ortum ex* utuinae *i. e.* ut binae, *quam ex* uinae (*Luchs praef. p. CXXXIII*) *veresimilius est, cf. 25, 32, 7. 36, 2, 11. 40, 18, 8.*) XXXVII, 2 *et* 3 Minturnis ... Minturnenses] *P, cf. 43, 13, 3 cod. Vindob.* ib. tactam] *P.* 5 natum esse infantem] *P, cf. M. Mueller in indic. Gotting. 1880 p. 1461 et 28, 11, 6. 31, 12, 8.* XXXVIII, 4 Minturnensis] *P, vid. ad c. XXXVII, 2.* XLII, 14 (*De ordine verborum* luce prima *cf. M. Mueller in Fleckeis. annal. 1884 p. 187.*) XLIII, 1 ad Hannibalem missi] *P.* XLV, 11 nec ⟨abscedere⟩ ab signis] *Praeeunte Weissenb. lacunam explevi:* ⟨abire⟩, *ordine verborum mutato, cf. M. Mueller p. 187.* XLVII, 10 errorem volvens] *M. Mueller p. 187 sq.* XLIX, 2 regendi spem incidissent] *M. Mueller in indic. Gotting. 1880 p. 1460.* 3 abnuentis taedio laborem] *PRF. Non est, cur mutetur*; abnuere (*sc. pugnare vel imperata facere*) *dictum, ut Sall. Jug. 68, 3, cf. Liv. 28, 21, 4.* LI, 1 tum enim vero] *P, cf. M. Mueller in Fleckeis. annal. 1884 p. 188.* 3 legati — erant] *Harant, cf. Friedersdorff ad h. l.*

Lib. XXVIII. Cap. I, 9 Silanus ratus] *PF.* III 9 in unum locum] *P. Semper apud Livium invenitur* colligere in unum, *non* in unum locum: *9, 43, 17. 21, 5, 16. 31, 45, 14. 32, 12, 8. 37, 24, 4. 42, 8, 1.* 12 caesa] *Madv.* V, 1 triginta — transmiserunt] *Ussing.* 11 peltatis] ς. VII 3 *nisi quod verbum* rediit, *ex quo* ab Demetriade Scotussam *penderet, supplevi, Madvigium et Luchsium in ordine verborum componendo secutus sum.* 10 omissis rebus] *SVRFL, cf. 5, 51, 4. Sed ne haec quidem lectio satisfacit; scriberem* externis, *cf. 45, 32, 1, si codd. addicerent.* 17 audit] *Rhenan.* (*S* audita). ib. Aegiumque] *SV. Rhenan.* ib. (Oxeas, *quod Crev. scripsit, genuinum esse non potest, quod Oxeae insulae extra Rhium promunturium situae sunt. Latet in* uaeas (*PL*) *vel* phoceas (*RV*) *nomen urbis maritimae Phocensium vel Locrensium vel Boeotorum.*) XI, 4 multo sudore manasse] *PFφ, vid. observationem meam in indic. Gotting. 1880 p. 1461.* 6 noctis eius] *PFφ, cf. M. Mueller ibid.* XIV, 19 (*Cum* Σ^1 *Luchsium secutus scripsi* hostium acie· (*P* acie hostium), *quod hic verborum ordo triciens fere apud Livium et in omnibus qui-*

dem decadibus, acies hostium *quater et nisi in prima decade (6, 13, 4. 7, 33, 10. 9, 13, 5; 35, 1) nusquam invenitur.*) XV, 3 signa cornibus incucurrerunt] *Madv. 1882.* 5 nam] *Weissenb.* 9 cederet] *Madvig 1882. De* proximus hostem *cf. 29, 7, 6. 35, 27, 9.* XVI, 8 acceptis] *Weissenb.* accipitis, *quod est in* P^1, ep *ortum videtur ex* accitis. XVII, 8 (*Cum SVR Luchsium secutus omisi* autem, *quod PFǫ exhibent, quia asyndeton, q. d., usitatius est, quamquam ne* autem *quidem additum abhorret ab usu Liviano, cf. 35, 10, 3. 36, 43, 6. 39, 40, 3. 42, 60, 1.*) 11 (*Recte Luchsius* aliter non *ex V recepit, v. 2, 56, 15, cf. 30, 20, 4.*) XIX, 2 defecerant] *S.* 11 admonebant alios] *Sigon.* XX, 2 subeuntibus, qua] *Alschefsk. P* subeuntibus s. c. tr. *Cf. quae dixi de h. l. in Indic. Gotting. 1880 p. 1456.* XXI servorum** qui] *Fulv. Ursin., cf. 24, 15, 7 ex ergastulo militem.* XXII, 12 egredi moenibus] *Weissenb. Lectio dubia. P* egredipossetmoenibus. *VRFL* egredi. *Iam in archetypo codd. P et S lectio corrupta vel lacunosa fuisse videtur, cuius vestigia in v.* utegredi posset (*P*) *remanserunt. Inter* egredi *et* moenibus *haec fere verba excidisse opinor:* integris praesertim (integris *omissum esse potest propter* utegredi; possetm *corruptum ex* praesertim *per compendium scripto*), *ut Livius in hanc fere formam scripsisse videatur:* ne egredi, ⟨integris⟩ praesertim moenibus, auderent. 13 ordine ullo] *P.* XXIII, 1 atque haec tamen hostium iratorum ... ** iure belli] *M. Mueller in Fleckeis. annal. 1884 p. 188 sq.* XXIV, 9 (*Lectio cod. S* ac *probatur his locis: 25, 38, 6; 7. 8, 6, 14; 15.*) XXV, 10 (⟨per⟩ partes, *quod Gronov. scripsit, nusquam apud Livium inveni.*) XXVI, 3 unde orta culpa] *P, cf. 5, 17, 7. 21, 10, 9; aliter se habent loci 27, 13, 11. 31, 29, 16.* XXX, 9 ut ... videres] *P.* XXXIX, 11 nobis, — absit] *Ussingius.* XL, 7 dum me non] *Madv. Em.*^{2} *p. 252 adn. Weissenb.* 13 vivendo iam] *P.* XLI, 8 intendas, egregiam] *Halmius Sitzungsber. der Bayer. Acad. 1869 II p. 584 not. 5.* XLII, 9 potentissimos] *P.* 10 sese] *P.* 17 igitur hic] P^2. XLV, 5 si] *Gronov.* (*P* est). 9 quem**. L. Veturius] *Verba, quae excidisse videntur, ex coni. Weissenb. explevi.* XLVI, 10 traiecturum esse] *P.*

Lib. XXIX. Cap I, 21 et inconditam] *P.* IV, 7 Carthagini] P^1. VII, 1 Scipio, ut] *PF.* X, 6 Apolloni] *Σ. Vid. quae de hoc l. disputavi in Indic. Gotting. 1880 p. 1455.* XI, 10 per dictatorem habita] *P.* XV, 5 Cora] *Σ. Th. Mommsen. V. ad 27, 9, 7.* XVIII, 11 ni] *PHRF.* XIX, 12 molliter] *R.* XXII, 10 [hunc ... consulto] *Luchsio hanc paragraphum tribus de causis spuriam esse iudicanti (praef. p. LXVII) non adsentior. In pronomine* hunc *nullam esse offensionem docent hi loci: 4, 13, 8; 16, 3. Scriptoris mentioni additur certi libri numerus etiam 45, 25, 3, cf. Perioch. 49. Praeterea Madvigius recte monere videtur,*

licet Licini mentio aliquid admirationis habeat, vix intelligi posse, quis librarius aut homo doctus huiusmodi rem ex obscuri scriptoris vetustis annalibus depromptam codicis Liviani margini adscripserit. 12 permitteret] *PF, cf. 36, 1, 8.* XXVI, 5 (*De hoc l. vid. quae dixi in Fleckeis. annal. 1884 p. 189 sq., ubi scribendum esse conieci* ingenti ad incrementa gloriae ⟨momento⟩. XXIX, 1 hi] *PβF.* XXXI, 5 non modo verbis] *P.* XXXII, 10 vulgata] *M. Mueller in Indic. Gotting. 1880 p. 1463. Libri:* repleta. XXXVI, 11 condemnati erant] *Pφ.*

Lib. XXX. Cap. IV, 5 sententia, ⟨eam promeret⟩, seu] *Weissenb. Madv. ed. II.* V, 10 flamma hausit] *P.* VI, 2 confusus] *Rhenan.* VII, 6 ibi tribus**] *Madv. Em. p. 425. Addidi* est, *cf. 42, 50, 1: ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est.* X, 19 lacerati quidem omnes pontes] *scripsi:* lacerati ⟨primi⟩ quidem ordinis pontes. *Libri variant: in P est* omnes pontes, *in V* omni ex ponte se, *in H* omni sponte se. *Vid. quae disputavi in Fleckeis. annal. 1884 p. 190.* XI, 10 stare ac pavere] *M. Mueller ibid. p. 190 sq. PF* stare ac propere; *H* stare ac propere (*ex* prospere). XIV, 6 non est — mihi crede] *P.* XVIII, 3 induratus ... [ac] ne] *Madv.* 7 ut permixtus] *M. Mueller in Fleckeis. annal. IC p. 340, cf. 44, 35, 12. P* utrempermixtus XXV, 6 celeritate subterlabentem] *praeeunte ex parte Weissenbornio M. Mueller in Indic. Gotting. 1880 p. 1459. P* superlabentem. XXVI, 5 aperta erat] *P.* XXVII, 5 imperatore] *auctore Creverio uncis inclusi. Libri* imperator. XXVIII, 3 (*Recte Luchsius Putschii coniecturam recepit, cf. 29, 1, 8; 10.*) XXX, 12 nunquam] *P.* 21 ⟨demeris⟩] *Madv.* XXX, 10 impotenti Masinissae futuro] *BC.* XXXV, 4 et ante aciem et in proelio] *M. Mueller in Fleckeis. annal. 1884 p. 191., cf. Madv. praef. p. XIII. Libri:* et in proelio et ante aciem. XXXVI, 8 Saturnalibus primis] *Verba spuria esse inter vv. dd. constat.* XLII, 7 ipsi haud perplexum] *M. Mueller ibid. C*neqipsimite. 9 videri fecisse] *BC.* XLIII. 13 gravius** quam] *Codd. Madvig. Leo.* XLIV, 3 dein] *CVβFL.* XLV, 7 ceperunt] *Leo in Mus. Rhen. XXXV, 2 p. 243. Lectio dubia.*

Stendaliae mense Aprili a. 1884.

Mauritius Müller.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIV.

PERIOCHA LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cuius pater Hiero amicus populi Romani fuerat, ad Carthaginienses defecit et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul prospere adversus Poenos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quae prope tota ad Poenos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo, Macedonum regi, bellum indictum est, qui ad Apolloniam nocturno proelio oppressus fugatusque *in* Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum M. Valerius praetor missus. res praeterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet, a quibus Syphax, rex Numidiae, in amicitiam adscitus, qui a Masinissa, Massyliorum rege, pro Carthaginiensibus pugnante victus in Hispaniam ad Scipionem cum magna manu transiit contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. [Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt, quorum auxiliis adscitis tunc primum mercennarium militem Romana castra habuerunt.]

I. Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno 1
adiutoribus et ducibus Bruttiis Graecas urbes temptavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Regium primum temptatum est dies- 2
que aliquot ibi nequiquam absumpti. interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hosti-

bus esset, et in dies maior omnibus portis multitudo
3 effundi; postremo ii modo relicti in urbe erant, qui
reficere muros *ac* portas telaque in propugnacula con-
4 gerere cogebantur. in permixtam omnium aetatium
ordinumque multitudinem et vagantem in agris magna
ex parte inermem Hamilcar Poenus equites emisit, qui,
violare quemquam vetiti, tantum ut ab urbe exclude-
5 rent fuga dissipatos, turmas obiecere. dux ipse loco
superiore capto, unde agros urbem*que* posset conspi-
cere, Bruttiorum cohortem adire muros atque evocare
principes Locrensium ad conloquium iussit et polli-
centes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tra-
6 dendam. Bruttiis in conloquio nullius rei primo fides
est; deinde, ut Poenus apparuit in collibus et refugientes
pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium
esse adferebant, tum metu victi consulturos se populum
7 responderunt. advocataque extemplo contione cum et
levissimus quisque novas res novamque societatem
mallent et, quorum propinqui extra urbem interclusi
ab hostibus erant, velut obsidibus datis pigneratos
8 haberent animos, pauci magis taciti probarent constan-
tem fidem quam probatam tueri auderent, haud dubio
9 in speciem consensu fit ad Poenos deditio. **L.** Atilio
praefecto praesidii quique cum eo milites Romani erant,
clam in portum deductis atque impositis in navis, ut
Regium deveherentur, Hamilcarem Poenosque ea con-
dicione, ut foedus extemplo aequis legibus fieret, in
10 urbem acceperunt. cuius rei prope non servata fides
deditis est, cum Poenus dolo dimissum Romanum in-
11 cusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. in-
secuti etiam equites sunt, si quo casu in freto aestus
morari aut deferre naves in terram posset. et eos quidem,
quos sequebantur, non sunt adepti; alias a Messana
12 traicientis freto Regium naves conspexerunt. milites
erant Romani a Claudio praetore missi ad obtinendam
urbem praesidio. itaque Regio extemplo abscessum est.
13 Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis

legibus viverent, urbs pateret Poenis, portus in potestatem Locrensium esset, societas eo iure staret, ut Poenus Locrensem Locrensisque Poenum pace ac bello iuvaret.

II. Sic a freto Poeni reducti frementibus Bruttiis, quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuventutis suae quindecim milibus ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Graecam et ipsam urbem et maritimam, plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem ac portum moenibus validam tenuissent, credentes. ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Poenos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur, et, si Poenus rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. itaque optimum visum est ad Hannibalem mitti legatos caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal cum praesentium eam consultationem esse respondisset *et* ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum. nec enim diripi volebat nobilem atque opulentam urbem et sperabat, cum Bruttius oppugnaret, Poenos nec probare nec iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares nec voluntas erat: unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret. eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiis: Aristomachum esse principem plebis tradendaeque auctorem urbis, et in vasta urbe lateque moenibus disiectis raras stationes custodiasque senatorum esse; quacumque custodiant plebis homines, ea patere aditum. auctore ac duce perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem acceptique ab plebe primo impetu omnem praeter arcem cepere. arcem optimates tenebant praeparato iam ante ad talem casum perfugio.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

eodem Aristomachus perfugit, tamquam Poenis, non Bruttiis auctor urbis tradendae fuisset.

1 III. Urbs Croto murum in circuitu patentem duo-
decim milia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam
2 adventum. post vastitatem eo bello factam vix pars
dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat,
extra frequentia tectis loca praeterfluebat, et arx *erat*
3 procul eis, quae habitabantur. sex milia aberat ab
urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniae
4 Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi fre-
quenti silva et proceris abietis arboribus saeptus laeta
in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deae
5 pecus pascebatur sine ullo pastore; separatimque greges
sui cuiusque generis nocte remeabant ad stabula, num-
quam insidiis ferarum, non fraude violati hominum.
6 magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque
inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque
7 templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. ac
miracula aliqua adfingunt, ut plerumque tam insignibus
locis. fama est aram esse in vestibulo templi, cuius
8 cinerem nullus umquam moveat ventus. sed arx Cro-
tonis una parte imminens mari, altera vergente in
agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea
et muro cincta est, qua per aversas rupes ab Dionysio
9 Siciliae tyranno per dolum fuerat capta. ea tum arce
satis, ut videbatur, tuta Crotoniatum optimates tene-
bant se, circumsedente cum Bruttiis eos etiam plebe
10 sua. postremo Bruttii, cum suis viribus inexpugnabilem
viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxilium
11 inplorant. is *his* condicionibus ad deditionem compel-
lere Crotoniates conatus, ut coloniam Bruttiorum eo
deduci antiquamque frequentiam recipere vastam ac
desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem
12 praeter Aristomachum movit. morituros se adfirma-
bant citius quam inmixti Bruttiis in alienos ritus,
mores legesque ac mox linguam etiam verterentur.
13 Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem

satis valebat nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendae arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Lo- 14
crenses brevi post legati, cum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se Locros paterentur nec ultima experiri vellent. iam hoc ut sibi liceret, 15
impetraverant et ab Hannibale missis ad id ipsum legatis. ita Crotone excessum est, deductique Crotoniatae ad mare naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. — In Apulia ne hiems quidem quieta 16
inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud procul Arpis hibernabat. inter eos levia proelia ex occasione aut opportunitate 17
huius aut illius partis oriebantur, meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

IV. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors 1
Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominationem modice laturum. eam aetatem, id ingenium 2
tutores atque amici ad praecipitandum in omnia vitia acceperunt. quae ita futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus partum firmatumque interiret regnum. huic consilio eius 3
summa ope obstitere filiae, nomen regium penes puerum futurum ratae, regimen rerum omnium penes se virosque suos Adra*nodorum et Zoippum, qui Syracusa*norum primi relinquebantur. non facile erat nonagensimum 4
iam agenti annum, circumsesso dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum et convertere ad publicam *a* privata curam. itaque tutores modo quin- 5
decim puero relinquit, quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam inviolatam servarent iuvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent *et* disciplinae, in qua eductus esset. haec mandata. cum expirasset, tutores 6
testamento prolato pueroque in contionem producto — erat autem quindecim tum ferme annorum — paucis, 7

qui per contionem ad excitandos clamores dispositi erant, adprobantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus *munus susci-*
8 *piunt.* funus fit regium, magis amore civium et cari-
9 tate quam cura suorum celebre. brevi deinde ceteros tutores summovet Adranodorus, iuvenem iam esse dictitans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quae cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

1 V. Vix quidem vel bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos succedenti tantae caritati
2 Hieronis; verum enim vero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim
3 conspectu omnia quam disparia essent ostendit. nam qui per tot annos Hieronem filiumque eius Gelonem nec vestis habitu nec alio ullo insigni differentes a
4 ceteris civibus vidissent, ei conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem more Dionysi
5 tyranni. hunc tam superbum apparatum habitumque convenientes sequebantur contemptus omnium hominum, superbae aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo sed tutoribus etiam, libidines novae,
6 inhumana crudelitas. itaque tantus omnis terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria
7 aut fuga praeverterent metum suppliciorum. tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Adranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audie-
8 bantur; tendendo autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum
9 in se convertebant animum adulescentis, cum coniuratio in tyranni caput facta indicatur per Callonem quendam, aequalem Hieronymi et iam inde a puero in
10 omnia familiaria iura adsuetum. index unum ex coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare potuit; qui conprensus extemplo traditusque Adranodoro

torquendus de se ipse haud cunctanter fassus conscios
celabat. postremo, cum omnibus intolerandis patientiae 11
humanae cruciatibus laceraretur, victum malis se simu-
lans avertit ab consciis in insontes indicium, Thraso- 12
nem esse auctorem consilii mentitus, — nec nisi tam
potenti duce confisos rem tantam ausuros *fuisse* —,
socios ignobiles quosdam viros ab latere tyranni, quorum 13
capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque oc-
currere. maxime animo tyranni credibile indicium
Thraso nominatus fecit; itaque extemplo traditur ad
supplicium, adiectique poenae ceteri iuxta insontes.
consciorum nemo, cum diu socius consilii torqueretur, 14
aut latuit aut fugit; tantum illis in virtute ac fide
Theodoti fiduciae fuit tantumque ipsi Theodoto virium
ad arcana occultanda.

VI. Ita, quod unum vinculum cum Romanis socie- 1
tatis erat, Thrasone sublato e medio extemplo haud
dubie ad defectionem res spectabat; legatique ad Hanni- 2
balem missi ac remissi ab eo cum Hannibale nobili
adulescente Hippocrates et Epicydes, nati Carthagine,
sed oriundi ab Syracusis exule avo, Poeni ipsi materno
genere. per hos iuncta societas Hannibali ac Syra- 3
cusano tyranno; nec invito Hannibale apud tyrannum
manserunt. Appius Claudius praetor, cuius Sicilia pro- 4
vincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hiero-
nymum misit. qui cum sese ad renovandam societatem,
quae cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium
auditi dimissique sunt ab quaerente per iocum Hiero-
nymo, quae fortuna eis pugnae ad Cannas fuisset;
vix credibilia enim legatos Hannibalis narrare; velle, 5
quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem sequatur,
consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire 6
coepisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito
magis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret, pro-
ficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit ad 7
foedus ex societate cum Hannibale pacta faciendum.
convenit, ut, cum Romanos Sicilia expulissent — id

autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent —, Himera amnis, qui ferme dividit *insulam*, finis regni
8 Syracusani ac Punici imperii esset. aliam deinde inflatus adsentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant meminisse, legationem misit, qua aecum censebat Sicilia sibi omni cedi, Italiae imperium proprium quaeri
9 Carthaginiensi populo. hanc levitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene furioso neque argue-
1 bant, dummodo averterent eum ab Romanis. VII. Sed omnia in eo praecipitia ad exitium fuerunt. nam cum praemissis Hippocrate atque Epicyde cum binis milibus armatorum ad temptandas urbes, quae praesidiis
2 tenebantur Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu — erant autem ad quindecim milia
3 peditum equitumque — profectus erat, liberas aedis coniurati — et omnes forte militabant — imminentes viae angustae, qua descendere ad forum rex solebat,
4 sumpserunt. ibi cum instructi armatique ceteri transitum expectantes starent, uni ex eis — Dinomeni fuit nomen —, quia custos corporis erat, partes datae sunt, ut, cum adpropinquaret ianuae rex, per causam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. ita ut
5 convenerat factum est. tamquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes tantum intervalli fecit, ut, cum in praetereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vul-
6 neribus quam succurri posset. clamore et tumultu audito in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela coniciuntur, inter quae tamen duobus acceptis vulne-
7 ribus evasit. fuga satellitum, ut iacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem laetam libertate, pars Syracusas pergunt ad praeoccu-
8 panda Adranodori regiorumque aliorum consilia. incerto rerum statu Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum litteris certiorem fecit Siciliam Carthaginiensi populo et Hannibali conciliari;

ipse adversus Syracusana consilia *ad* provinciae regni- 9
que fines omnia convertit praesidia.

Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus 10
Puteolos, per bellum coeptum frequentari emporium,
communiit praesidiumque inposuit. inde Romam comi- 11
tiorum causa veniens in eum quem primum diem co-
mitialem habuit comitia edixit atque ex itinere praeter
urbem in campum descendit. eo die cum sors praero- 12
gativae Aniensi iuniorum exisset, eaque T. Otacilium
M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius
silentio facto tali oratione est usus: VIII. "Si aut 1
pacem in Italia aut *id* bellum eumque hostem habere-
mus, in quo neglegentiae laxior locus esset, qui vestris
studiis, quae in campum ad mandandos, quibus velitis,
honores adfertis, moram ullam offerret, is mihi parum
meminisse videretur ve*strae* libertatis; sed cum in hoc 2
bello, in hoc hoste numquam ab ullo duce sine in-
genti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua
in aciem armati descenditis, inire suffragium ad crean-
dos consules decet et sibi sic quemque dicere: 'Hanni-
bali imperatori parem consulem nomino.' hoc anno 3
ad Capuam Vibellio Taureae, Campano summo equiti,
provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius
est oppositus. adversus Gallum quondam provocantem 4
in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et
viribus misere maiores nostri. eandem causam haud 5
multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio
non diffideretur adversus similiter provocantem arma
capienti Gallum ad certamen. quem ad modum pedites 6
equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares
hosti habeamus, ita duci hostium parem imperatorem
quaeramus. cum, qui est summus in civitate dux, eum 7
legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus ad-
versus veterem ac perpetuum imperatorem compara-
bitur, nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis,
quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora
postulabunt belli; nobis autem in apparatu ipso ac 8

9 tantum incohantibus res annus circumagitur. quoniam, quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum, restat, ut pauca de eis, in quos praerogativae favor 10 inclinavit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. 11 Otacilius sororis meae filiam uxorem atque ex ea liberos habet; ceterum non ea vestra in me maioresque meos merita sunt, ut non potiorem privatis necessitudinibus 12 rem publicam habeam. quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest; ubi saeva orta tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum 13 viro et gubernatore opus est. non tranquillo navigamus, sed iam aliquot procellis submersi paene sumus; itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac praecavendum vobis est. in minore te experti, T. Otacili, re sumus; haud sane, cur ad maiora 14 tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa paravimus, ut Africae oram popularetur, ut tuta nobis Italiae litora essent, ante omnia ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. 15 create consulem T. Otacilium, non dico, si omnia haec, sed si aliquid eorum rei publicae praestitit. sin autem te classem obtinente adiumenta *omnia belli* velut pacato mari navibus Hannibali tuta atque integra ab domo 16 venerunt, si ora Italiae infestior hoc anno quam Africae fuit, quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hanni- 17 bali hosti opponamus? si consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrum censeremus, nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi quam te. magis nullius interest quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, 18 sub quo concidas. ego magnopere suadeo *moneo*que, eodem animo, quo, si stantibus vobis in acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu 19 atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis,

quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. lacus Trasumennus et Cannae tristia ad recordationem exempla, sed ad praecavendas similes *clades* utilia documento sunt. praeco, Aniensem iuniorum in suffragium revoca." IX. Cum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum velle vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit et, quia in urbem non inierat protinus in campum ex itinere profectus, admonuit cum securibus sibi fasces praeferri. interim praerogativa suffragium init, creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum M. Marcellus tertium. eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. et praetor unus refectus Q. Fulvius Flaccus, novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat, P. Cornelius Lentulus. comitiis praetorum perfectis senatus consultum factum, ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis urbi praeesset. — Aquae magnae bis eo anno fuerunt, Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum pecorumque et hominum pernicie.

Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes plus solito converterant in se civitatis animos; multis enim annis tale consulum par non fuerat. referebant senes sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium Carviliumque adversus Samnites Bruttiosque et Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos. absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset; praesenti Fabio atque ipso comitia habente consulatus continuatus. tempus ac necessitas belli ac discrimen summae rerum faciebant, ne quis aut in *eam rem* exemplum exquireret aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet; quin laudabant potius magnitudinem animi, quod cum

summo imperatore esse opus rei publicae sciret seque eum haud dubie esse, minoris invidiam suam, si qua ex *ea* re oreretur, quam utilitatem rei publicae fecisset.

1 X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus 2 in Capitolio est habitus, decretumque omnium primum, ut consules sortirentur conpararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exer- 3 citum proficisceretur. prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant, iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriae, ubi cum volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pom- 4 ponius in Gallico, et praetores prioris anni pro praetoribus Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundisium orae maritimae intentus adversus omnes 5 motus Philippi Macedonum regis praeesset; P. Cornelio Lentulo praetori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio classis eadem, quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset.

6 Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quae quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur: Lanuvi in aede intus Sospitae Iunonis 7 corvos nidum fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse; Mantuae stagnum effusum Mincio amni cruentum visum; et Calibus creta et Romae in foro bovario sanguine 8 pluvisse; et in vico Insteio fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias doliaque, quae in eo loco 9 erant, provoluta velut impetus torrentis tulerit; tacta de caelo atrium publicum in Capitolio, aedem in campo Vulcani, arcem in Sabinis publicamque viam, murum 10 ac portam Gabiis. iam alia vulgata miracula erant: hastam Martis Praeneste sua sponte promotam; bovem in Sicilia locutum; infantem *in* utero matris in Marrucinis "io triumphe" clamasse; ex muliere Spoleti virum factum; Hadriae aram in caelo speciesque homi- 11 num circum eam cum candida veste visas esse. quin Romae quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro visum[, quod mirabile est, quia rarum,] adfirmantes

quidam legiones se armatas in Ianiculo videre concitaverunt civitatem ad arma, cum qui in Ianiculo 12
essent, negarent quemquam ibi praeter adsuetos collis
eius cultores adparuisse. haec prodigia hostiis maiori- 13
bus procurata sunt ex haruspicum responso, et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est.

XI. Perpetratis quae ad pacem deum pertinebant, 1
de re publica belloque gerendo et quantum copiarum
et ubi quaeque essent, consules ad senatum rettulerunt.
duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas con- 2
sules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri; duabus Q. Fabium praetorem Apuliae, 3
duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam praeesse; singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et
M. Valerio ad classem circa Brundisium relinqui; duas
urbi praesidio esse. hic ut numerus legionum explere- 4
tur, sex novae legiones erant scribendae. eas primo 5
quoque tempore consules scribere iussi et classem
parare, ut cum eis navibus, quae pro Calabriae litoribus
in statione essent, centum quinquaginta longarum classis
navium eo anno expleretur. dilectu habito et centum 6
navibus novis deductis Q. Fabius comitia censoribus
creandis habuit; creati M. Atilius Regulus et P. Furius
Philus.

Cum increbresceret rumor bellum in Sicilia esse, 7
T. Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. cum
deessent nautae, consules ex senatus consulto edixerunt,
ut, qui L. Aemilio C. Flaminio censoribus milibus aeris
quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque
ad centum milia, aut cui postea tanta res esset facta,
nautam unum cum sex mensum stipendio daret; qui 8
supra centum milia usque ad trecenta, tris nautas cum
stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad deciens
aeris, quinque nautas; qui supra deciens, septem; senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. ex hoc 9
edicto dati nautae armati instructique ab dominis cum

triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata inpensa paratis conpleretur.

1 XII. Hic maior solito adparatus praecipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuae bellum eius anni 2 Romani inciperent. itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romae, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos 3 esse. id quia tam trepide nuntiabant, maturandum Hannibal ratus, ne praevenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. 4 inde Numidis Hispanisque ad praesidium simul castrorum simul Capuae relictis cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa, ut temptaret 5 Puteolos quodque ibi praesidium erat, descendit. Maximus, postquam Hannibalem Arpis profectum et regredi in Campaniam adlatum est, nec die nec nocte inter- 6 misso itinere ad exercitum redit et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium praetorem — is filius consulis erat — *ad* Luceriam Graccho 7 succedere iubet. in Siciliam eodem tempore duo praetores profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius, 8 qui maritimae orae reique navali praeesset. et ceteri in suas quisque provincias profecti; et quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priori anno, regiones obtinuerunt.

1 XIII. Ad Hannibalem, cum ad lacum Averni esset, quinque nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasumennum lacum partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate, qua usus ad- 2 versus omnes Romanorum socios Poenus fuerat. ei memores beneficiorum eius perpulisse magnam partem se iuventutis Tarentinae referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum 3 propius Tarentum admoveat. si signa eius, si castra

conspecta a Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs *in potestatem eius tradatur:* in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal conlaudatos eos oneratosque ingentibus promissis domum ad coepta maturanda redire iubet: se in tempore adfuturum esse. hac cum spe dimissi Tarentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse videbat cum opulentam nobilemque tum maritimam et in Macedoniam opportune versam, regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, *quoniam* Brundisium Romani haberent, petiturum. sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et, dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promunturium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum praesidium Romanum. sex milia hominum erant, et locus munimento quoque, non natura modo tutus. triduum ibi moratus Poenus ab omni parte temptato praesidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundae urbis spe processit. adventu eius in propincum agrum mota Nolana. est plebs, iam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradendae urbis venerunt. praevenit inceptum eorum Marcellus consul a primoribus accitus. die uno Suessulam a Calibus, cum Vulturnus amnis traicientem moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex milia peditum equites *quingentos, qui* praesidio senatui essent, Nolam intromisit. et uti a consule omnia inpigre facta sunt ad praeoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequiquam temptata re segnior ad credendum Nolanis factus.

XIV. Isdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilinum temptandum, quod praesidio Punico tenebatur, venit, et ad Beneventum velut ex composito parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui

primo oppidum intravit, deinde, ut Hannonem tria milia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse egressus moeni-
3 bus mille ferme passus ab hoste castra locat. ibi contionem militum habuit. legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant. senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium,
4 en umquam liberi militaturi essent, scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent: bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis quicquam eis praeter
5 libertatem deesse. de eo permissum ipsi erat, faceret, quod e re publica duceret esse. itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronuntiat tempus venisse eis
6 libertatis, quam diu sperassent, potiundae. postero die signis conlatis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset.
7 qui caput hostis rettulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse; qui loco cessisset, in eum servili sup-
8 plicio animadversurum; suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos patres, quos consultos ab se de libertate eorum sibi permisisse.
9 litteras inde consulis ac senatus consultum recitavit. ad quae clamor cum ingenti adsensu est sublatus. pugnam poscebant, signumque ut daret, extemplo fero-
10 citer instabant. Gracchus proelio in posterum diem pronuntiato contionem dimisit. milites laeti, praecipue quibus merces navatae in unum diem operae libertas futura erat, armis expediendis *diei* quod *erat* relicum
1 consumunt. XV. postero die ubi signa coeperunt canere, primi omnium parati instructique ad praetorium conveniunt. sole orto Gracchus in aciem copias educit;
2 nec hostes moram dimicandi fecerunt. decem septem milia peditum erant, maxima ex parte Bruttii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum

Italici, ceteri Numidae fere omnes Maurique. pugnatum 3
est et acriter et diu; quattuor horis neutro inclinata
est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res
quam capita hostium pretia libertatis facta; nam ut 4
quisque hostem inpigre occiderat, primum capite aegre
inter turbam tumultumque abscidendo terebat tempus;
deinde occupata dextra tenendo caput fortissimus quis-
que pugnator esse desierat, segnibus ac timidis tradita
pugna erat. quod ubi tribuni militum Graccho nun- 5
tiaverunt, neminem stantem iam vulnerari hostem,
carnificari iacentes, et in dextris militum pro gladiis
humana capita esse, signum dari propere iussit, pro-
icerent capita invaderentque hostem: claram satis et 6
insignem virtutem esse nec dubiam libertatem futuram
strenuis viris. tum redintegrata pugna est, et eques
etiam in hostes emissus. quibus cum inpigre Numidae 7
occurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna
esset, iterum in dubium adducta res. cum utrimque
duces, Romanus Bruttium Lucanumque totiens a maio-
ribus suis victos subactosque, Poenus mancipia Romana
et ex ergastulo militem verbis obtereret, postremo pro- 8
nuntiat Gracchus esse nihil, quod de libertate spera-
rent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. XVI. ea 1
demum vox ita animos accendit, ut renovato clamore,
velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerint,
ut sustineri ultra non possent. primo antesignani Poe- 2
norum, dein signa perturbata, postremo tota inpulsa
acies; inde haud dubie terga data, ruuntque fugientes
in castra adeo pavidi trepidique, ut ne in portis qui-
dem aut vallo quisquam restiterit; ac prope continenti
agmine Romani insecuti novum de integro proelium
inclusi hostium vallo ediderunt. ibi sicut pugna in- 3
peditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit. et ad-
iuvere captivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati
et ab tergo ceciderunt Poenos et fugam impedierunt.
itaque minus duo milia hominum ex tanto exercitu, et 4
ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt; alii

omnes caesi aut capti; capta et signa duodequadraginta.
5 ex victoribus duo milia ferme cecidere. praeda omnis praeterquam hominum captorum militi concessa est; et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent.
6 Cum praeda onusti in castra redissent, quattuor milia ferme volonum militum, quae pugnaverant segnius nec in castra inruperant simul, metu poenae collem haud
7 procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti contione militum advocata a Graccho
8 superveniunt. ubi cum proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna
9 fuerat, militaribus donis donasset, tunc, quod ad volones attineret, omnes ait malle laudatos a se dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. quod bonum faustum felixque rei publicae ipsisque
10 esset, omnes eos liberos esse iubere. ad quam vocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset, ac nunc conplexi inter se gratulantesque, nunc manus ad caelum tollentes bona omnia populo Romano Gracchoque
11 ipsi precarentur, tum Gracchus "priusquam omnes iure libertatis aequassem" inquit, "neminem nota strenui
12 aut ignavi militis notasse volui; nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeque pereat, nomina eorum, qui detractatae pugnae memores secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo
13 citatosque singulos iure iurando adigam, nisi cui morbus causa erit, non aliter quam stantes cibum potionemque, quoad stipendia facient, capturos esse. hanc multam ita aequo animo feretis, si reputabitis nulla
14 ignaviae nota leviore vos designari potuisse." signum deinde colligendi vasa dedit; militesque praedam portantes agentesque per lasciviam ac iocum ita ludibundi
15 Beneventum rediere, ut ab epulis *per* celebrem festum-
16 que diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa cum obviam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospi-

tium. adparata convivia omnibus in propatulo aedium 17
fuerant; ad ea invitabant Gracchumque orabant, ut
epulari permitteret militibus. et Gracchus ita permisit,
si in publico epularentur omnes ante suas quisque fores.
prolata omnia. pilleati aut lana alba velatis capitibus 18
volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui
simul ministrabant vescebanturque. digna res visa, ut 19
simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam
Romam rediit, pingi iuberet in aede Libertatis, quam
pater eius in Aventino ex multaticia pecunia faciendam
curavit dedicavitque.

XVII. Dum haec ad Beneventum geruntur, Han- 1
nibal depopulatus agrum Neapolitanum ad Nolam castra
movet. quem ubi adventare consul sensit, Pomponio 2
propraetore cum eo exercitu, qui super Suessulam in
castris erat, accito ire obviam hosti parat nec moram
dimicandi facere. C. Claudium Neronem cum robore 3
equitum silentio noctis per aversam maxime ab hoste
portam emittit circumvectumque occulte subsequi sen-
sim agmen hostium iubet et, cum coortum proelium
videret, ab tergo se obicere. id errore viarum an exigui- 4
tate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est.
absente eo cum proelium commissum esset, superior 5
quidem haud dubie Romanus erat; sed quia equites
non adfuere in tempore, ratio compositae rei turbata
est. non ausus insequi cedentes Marcellus vincentibus
suis signum receptui dedit. plus tamen duo milia hostium 6
eo die caesa traduntur, Romani minus quadringenti.
solis fere occasu Nero diem noctemque nequiquam fati- 7
gatis equis hominibusque ne viso quidem hoste rediens
adeo graviter est ab consule increpitus, ut per eum
stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas red-
deretur hosti clades. postero die Romanus in aciem 8
descendit, Poenus, tacita etiam confessione victus, castris
se tenuit. tertio die silentio noctis omissa spe Nolae
potiundae, rei numquam prospere temptatae, Tarentum
ad certiorem spem proditionis proficiscitur.

1 XVIII. Nec minore animo res Romana domi quam
2 militiae gerebatur. censores vacui ab operum locandorum cura propter inopiam aerarii ad mores hominum regendos animum adverterunt castigandaque vitia, quae, velut diutinis morbis aegra corpora ex sese gignunt,
3 eo nata bello erant. primum eos citaverunt, qui post Cannensem *cladem deserendae Italiae consilia agitasse* dicebantur. princeps eorum M. Caecilius Metellus quae-
4 stor tum forte erat. iusso deinde eo ceterisque eiusdem noxae reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronuntiarunt verba orationemque eos adversus rem publicam habuisse, quo coniuratio deserendae Italiae
5 causa fieret. secundum eos citati nimis callidi exsolvendi iuris iurandi interpretes, qui captivorum ex itinere regressi clam in castra Hannibalis solutum, quod iura-
6 verunt redituros, rebantur. his superioribusque illis equi adempti, qui publicum equom habebant, tribuque
7 moti aerarii omnes facti. neque senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit; nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque vocatio iusta
8 militiae neque morbus causa fuisset. et ea supra duo milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti;
9 additumque tam truci censoriae notae triste senatus consultum, ut ei omnes, quos censores notassent, pedibus mererent mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus
10 erat. Cum censores ob inopiam aerarii se iam locationibus abstinerent aedium sacrarum tuendarum curuliumque equorum praebendorum ac similium his rerum,
11 convenere ad eos frequentes, qui hastae huius generis adsueverant, hortatique censores *sunt*, ut omnia perinde agerent locarent, ac si pecunia in aerario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab aerario peti-
12 turum esse. convenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat, arcessitos-

que se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum acciperent; ceterum non ante quam bello confecto accepturos esse. cum haec inclinatio animorum 13
plebis ad sustinendam inopiam aerarii fieret, pecuniae quoque pupillares primo, deinde viduarum coeptae conferri, nusquam eas tutius sanctiusque deponere creden- 14
tibus qui deferebant quam in publica fide. inde si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quaestore perscribebatur. manavit ea privatorum benignitas 15
ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperet, mercennariumque increpantes vocarent qui accepisset.

XIX. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, 1
quod duum milium Campanorum et septingentorum militum Hannibalis tenebatur praesidio. praeerat Statius 2
Metius missus ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat, servitiaque et plebem promiscue armarat, ut castra Romana invaderet intento consule ad Casilinum oppugnandum. nihil eorum Fabium fefellit. 3
itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur; vel ipse relicto Nolae praesidio modico veniret, 4
vel, si eum Nola teneret necdum securae res ab Hannibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acciturum. hoc nuntio Marcellus duobus militum 5
milibus Nolae in praesidio relictis cum cetero exercitu Casilinum venit, adventuque eius Campani iam moventes sese quieverunt. ita ab duobus consulibus Casili- 6
num oppugnari coepit. ubi cum multa succedentes temere moenibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptum succederet, Fabius omittendam rem parvam ac iuxta magnis difficilem abscedendumque inde censebat, cum res maiores instarent; Marcellus 7
multa magnis ducibus sicut non adgredienda, ita semel adgressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famae momenta in utramque partem fierent, tenuit, ne inrito incepto abiretur. vineae inde omniaque alia 8

operum machinationumque genera cum admoverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam tuto
9 liceret, paucis egressis Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, caedesque promiscue omnium circa portam primo, deinde inruptione facta etiam in urbe
10 fieri coepta est. quinquaginta fere primo egressi Campanorum, cum ad Fabium confugissent, praesidio eius Capuam pervenerunt. Casilinum inter conloquia cunctationemque petentium fidem per occasionem captum est,
11 captivique Campanorum quique Hannibalis militum erant Romam missi atque ibi in carcere inclusi sunt; oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

1 XX. Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum praefecto socium in
2 agros hostium praedatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus haud multo minorem, quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem atque in Brut-
3 tios raptim, ne Gracchus adsequeretur, concessit. consules Marcellus retro, unde venerat, Nolam rediit; Fabius in Samnites ad populandos agros recipiendasque
4 armis quae defecerant urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: perusti late agri, praedae pecudum
5 hominumque actae; oppida vi capta Conpulteria, Telesia, Compsa inde; Fugifulae et Orbitanium ex Lucanis;
6 Blanda et Apulorum Aecae op ugnatae. milia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa, et recepti perfugae trecenti septuaginta; quos cum Romam misisset consul, virgis in comitio caesi omnes ac de
7 saxo deiecti. haec a Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerundis rebus valetudo adversa Nolae
8 tenuit. et a praetore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Acuca oppidum per eos dies vi captum stativaque ad Ardaneas communita.

9 Dum haec, *alia* aliis locis, ab Romanis geruntur, iam Tarentum pervenerat Hannibal cum maxima omnium,
10 quacumque ierat, clade; in Tarentino demum agro paca-

tum incedere agmen coepit. nihil ibi violatum neque usquam via excessum est; apparebatque non id me-
destia militum aut ducis *, *sed* ad conciliandos animos Tarentinorum fieri. ceterum cum prope moenibus suc- 11
cessisset nullo ad conspectum primum agminis, ut rebatur, motu facto castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarenti triduo ante, quam Hannibal ad moenia 12
accederet, a M. Valerio propraetore, qui classi ad Brundisium praeerat, missus M. Livius inpigre conscripta 13
iuventute dispositisque ad omnes portas circaque muros, qua res postulabat, stationibus die ac nocte iuxta intentus neque hostibus neque dubiis sociis loci quicquam praebuit ad temptandam vim. quare diebus aliquot frustra 14
ibi absumptis Hannibal, cum eorum nemo, qui ad lacum Averni se adissent, aut ipsi venirent aut nuntium litterasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens castra inde movit, tum quoque intacto agro Taren- 15
tino, quamquam simulata lenitas nihildum profuerat, tamen spe labefactandae fidei haud absistens. Salapiam ut venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi — iam enim aestas exacta erat et hibernis placebat locus — conportat. praedatum inde Numidae 16
Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliae saltus dimissi, unde ceterae praedae haud multum, equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor milia domanda equitibus divisa.

XXI. Romani, cum bellum nequaquam contemnen- 1
dum in Sicilia oreretur morsque tyranni duces magis inpigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset, M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. secundum Hieronymi caedem primo 2
tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat vociferatumque ferociter parentandum regi sanguine coniuratorum esse. deinde libertatis restitutae dulce auditu 3
nomen crebro usurpatum, spes facta ex pecunia regia largitionis militiaeque fungendae potioribus ducibus et relata tyranni foeda scelera foedioresque libidines adeo

mutavere animos, ut insepultum iacere corpus paulo
4 ante desiderati regis paterentur. cum ceteri ex con-
iuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theo-
dotus et Sosis regiis equis quanto maximo cursu pot-
erant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas
5 contendunt. ceterum praevenerat non fama solum, qua
nihil in talibus rebus est celerius, sed nuntius etiam
6 ex regiis servis. itaque Adranodorus et Insulam et
arcem et alia, quae poterat quaeque opportuna erant,
7 praesidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post
solis occasum iam obscura luce invecti cum cruentam
regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, tra-
vecti per Tycham, simul ad libertatem simul ad arma
8 vocantes in Achradinam convenire iubent. multitudo
pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex
tectis fenestrisque prospectant et, quid rei sit, rogitant.
9 omnia luminibus conlucent strepituque vario conplen-
tur. armati locis patentibus congregantur; inermes ex
Olympii Iovis templo spolia Gallorum Illyriorumque,
dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo,
10 detrahunt precantes Iovem, ut volens propitius prae-
beat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro
11 libertate sese armantibus. haec quoque multitudo sta-
tionibus per principes regionum urbis dispositis ad-
iungitur. in Insula inter cetera Adranodorus praesidiis
12 firmarat horrea publica; locus saxo quadrato saeptus
atque arcis in modum emunitus capitur ab iuventute,
quae praesidio eius loci adtributa erat, mittuntque
nuntios in Achradinam horrea frumentumque in senatus
potestate esse.

1 XXII. Luce prima populus omnis, armatus inermis-
que, in Achradinam ad curiam convenit. ibi pro Con-
cordiae ara, quae in eo sita loco erat, ex principibus
unus nomine Polyaenus contionem et liberam et mode-
2 ratam habuit. servitu*tis formi*dines indignitatesque homi-
nes expertos adversus notum malum inritatos esse;
discordia civilis quas inportet clades, audisse magis a

patribus Syracusanos quam ipsos vidisse. arma quod 3
inpigre ceperint, laudare, magis laudaturum, si non
utantur nisi ultima necessitate coacti. in praesentia 4
legatos ad Adranodorum mitti placere, qui denuntient,
ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulae
aperiat, tradat praesidium. si tutelam alieni regni suum 5
regnum velit facere, eundem se censere multo acrius
ab Adranodoro quam ab Hieronymo repeti libertatem.
ab hac contione legati missi sunt. senatus inde haberi 6
coeptus est, quod sicut regnante Hierone manserat
publicum consilium, ita post mortem eius ante eam
diem nulla de re neque convocati neque consulti fuerant.
ut ventum ad Adranodorum est, ipsum quidem movebat 7
et civium consensus et cum aliae occupatae urbis partes,
tum pars Insulae vel munitissima prodita atque alie-
nata. sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, 8
filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri
spiritu, admonet saepe usurpatae Dionysi tyranni vocis,
qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere 9
tyrannidem dixerit debere. facile esse momento, quo
quis velit, cedere possessione magnae fortunae, facere
et parare eam difficile atque arduum esse. spatium 10
sumeret ad consultandum ab legatis; eo uteretur ad
arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam
regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura.
haec muliebria consilia Adranodorus neque tota asper- 11
natus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes
adfectandas ratus esse viam, si in praesentia tempori
cessisset. itaque legatos renuntiare iussit futurum se 12
in senatus ac populi potestate. postero die luce prima
patefactis Insulae portis in forum Achradinae venit.
ibi in aram Concordiae, ex qua pridie Polyaenus con- 13
tionatus erat, escendit orationemque eam orsus est,
qua primum cunctationis suae veniam petivit: se enim 14
clausas habuisse portas non separantem suas res a
publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis
caedibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret,

contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propinquitate aut adfinitate aut aliquis ministeriis regiam
15 contigissent, alienae culpae rei trucidarentur. postquam animadverterit eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle atque undique consuli in medium, non dubitasse, quin et corpus suum et cetera omnia, quae suae fidei tutelaeque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriae restitueret.
16 conversus deinde ad interfectores tyranni ac nomine appellans Theodotum ac Sosin "facinus" inquit "me-
17 morabile fecistis; sed mihi credite, incohata vestra gloria, nondum perfecta est, periculumque ingens manet, nisi paci et concordiae consulitis, ne libera efferatur res *publica*."

1 XXIII. Post hanc orationem claves portarum pecuniaeque regiae ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex contione laeti circa fana omnia deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis, postero
2 die comitia praetoribus creandis habita. creatus in primis Adranodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni; duos etiam absentes, Sopatrum ac
3 Dinomenen, fecerunt. qui auditis iis, quae Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quae in Leontinis erat, Syracusas devectam quaestoribus ad *id* ipsum creatis
4 tradiderunt. et ea, quae *in* Insula erat, Achradinam tralata est; murique ea pars, quae ab cetera urbe nimis firmo munimento intersaepiebat Insulam, consensu omnium deiecta est. secutae et ceterae res hanc inclinationem animorum ad libertatem.

5 Hippocrates atque Epicydes audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuntio interfecto celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex prae-
6 sentibus videbatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obversarentur tamquam novandi res aliquam occasionem quaerentes, praetores primum, dein per eos sena-
7 tum adeunt; ab Hannibale se missos praedicant ad Hieronymum tamquam amicum ac socium, paruisse

imperio eius, cuius imperator suus voluerit. velle ad 8
Hannibalem redire; ceterum, cum iter tutum non sit
vagantibus passim per totam Siciliam Romanis, petere,
ut praesidii dent aliquid, quo Locros in Italiam per-
ducantur. gratiam magnam eos parva opera apud Han-
nibalem inituros. facile res impetrata; abire enim duces 9
regios cum peritos militiae tum egentes eosdem atque
audaces cupiebant. sed quod volebant, non, quam ma-
turato opus erat, naviter expediebant. interim iuvenes 10
militares et adsueti militibus, nunc apud eos ipsos,
nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex nava-
libus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimae
plebis homines crimina serebant in senatum optimates-
que: id moliri clam eos atque struere, ut Syracusae 11
per speciem reconciliatae societatis in dicione Roma-
norum sint, dein factio ac pauci auctores foederis re-
novati dominentur.

XXIV. His audiendis credendisque opportuna mul- 1
titudo maior in dies Syracusas confluebat, nec Epicydi
solum spem novandarum rerum, sed Adranodoro etiam
praebebat. qui fessus tandem uxoris vocibus monentis 2
nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata
omnia nova atque incondita libertate essent, dum regiis
stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hanni-
bale missi duces adsueti militibus iuvare possent in-
cepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem
consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico
actori, cui et alia arcana committere adsuerat, incaute
aperit. huic et genus et fortuna honesta erant, nec 3
ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea de-
formabat. itaque fidem *priorem* potioremque ratus, quam
patriae debebat, indicium ad praetores defert. qui ubi 4
rem haud vanam esse certis indiciis conpererunt, con-
sultis senioribus et auctoritate eorum praesidio ad fores
posito ingressos curiam Themistum atque Adranodo-
rum interfecerunt. et cum tumultus ab re in speciem 5
atrociore causam aliis ignorantibus ortus esset, silentio

6 tandem facto indicem in curiam introduxerunt. qui
cum ordine omnia edocuisset: principium coniurationis
factum ab Harmoniae Gelonis filiae nuptiis, quibus
7 Themisto iuncta esset; Afrorum Hispanorumque auxi-
liares instructos ad caedem praetorum principumque
aliorum, bonaque eorum praedae futura interfectoribus
8 pronuntiatum; iam mercennariorum manum adsuetam
imperiis Adranodori paratam fuisse ad Insulam rursus
occupandam; singula deinde, quae per quosque age-
rentur, totamque viris armisque instructam coniura-
tionem ante oculos posuit. et senatui quidem tam iure
9 caesi quam Hieronymus videbantur; ante curiam variae
atque incertae rerum multitudinis clamor erat. quam
ferociter minitantem in vestibulo curiae corpora con-
iuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram
10 plebem in contionem sequerentur. Sopatro mandatum
1 ab senatu et a collegis, ut verba faceret. XXV. is,
tamquam reos ageret, ab ante acta vita orsus, quae-
cumque post Hieronis mortem sceleste atque impie
facta essent, Adranodorum ac Themistum arguit fecisse.
2 quid enim sua sponte fecisse Hieronymum, quid pue-
rum ac vixdum pubescentem facere potuisse? tutores
ac magistros eius sub aliena invidia regnasse; itaque
aut ante Hieronymum aut certe cum Hieronymo perire
3 eos debuisse. at illos debitos iam morti destinatosque
alia nova scelera post mortem tyranni molitos, palam
primo, cum clausis Adranodorus Insulae portis here-
ditatem regni creverit et, quae procurator tenuerat,
4 pro domino possederit; proditus deinde ab eis, qui in
Insula erant, circumsessus ab universa civitate, quae
Achradinam tenuerit, nequiquam palam atque aperte
petitum regnum clam et dolo adfectare conatus sit
5 et *ne* beneficio quidem atque honore potuerit vinci, cum
inter liberatores patriae insidiator ipse libertatis creatus
6 esset praetor. sed animos eis regios regias coniuges
7 fecisse, alteri Hieronis alteri Gelonis filias nuptas. sub
hanc vocem ex omnibus partibus contionis clamor oritur

nullam earum vivere debere nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. ea natura multitudinis est: aut 8
servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae media est, nec sibi parare modice nec habere sciunt. et non ferme desunt irarum indulgentes ministri, 9
qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos ad sanguinem et caedes inritent; sicut tum extemplo 10
praetores rogationem promulgarunt, acceptaque paene prius quam promulgata est, ut omnes regiae stirpis interficerentur. missique a praetoribus Damaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam, coniuges Adranodori et Themisti, interfecerunt.

XXVI. Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, 1
qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolomaeum missus voluntarium consciverat exilium. ea cum ad se quo- 2
que veniri praescisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus resolutis crinibus miserabilique alio habitu et ad ea addidit preces, nunc 3
per *deos, nunc per* memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent: nihil se ex regno illius praeter exilium viri 4
habere; neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse quam sororis, neque interfecto eo causam eandem esse. quid? quod, si Adranodoro consilia processissent, 5
illa cum viro fuerit regnatura, sibi cum ceteris serviendum. si quis Zoippo nuntiet interfectum Hierony- 6
mum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navem atque in patriam rediturus? quantum spes hominum falli! in liberata 7
patria coniugem eius ac liberos de vita dimicare — quid obstantes libertati aut legibus? quod ab se cui- 8
quam periculum, a sola ac prope vidua et puellis in orbitate degentibus esse? at enim periculi quidem nihil ab se timeri, invisam tamen stirpem regiam esse. ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque et aspor- 9
tari Alexandriam iuberent ad virum uxorem, ad patrem filias. aversis auribus animisque: quid cessarent? ne 10

tempus tererent, *illi alius alium increpant*. ut ferrum
11 quosdam expedientes cernebat, tum omissis pro se
precibus, puellis ut saltem parcerent orare institit, a
qua aetate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos
12 ulciscendo quae odissent scelera ipsi imitarentur. inter
haec abstractam a penetralibus iugulant; in virgines
deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quae
alienata mente simul luctu metuque velut captae furore
eo cursu se ex sacrario proripuerunt, ut, si effugium
patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu
13 fuerint. tum quoque haud magno aedium spatio inter
medios tot armatos aliquotiens integro corpore evase-
runt tenentibusque, cum tot ac tam validae eluctandae
14 manus essent, sese eripuerunt. tandem vulneribus con-
fectae, cum omnia replessent sanguine, exanimes cor-
ruerunt. caedemque *per* se miserabilem miserabiliorem
casus fecit, quod paulo post nuntius venit, mutatis
repente ad misericordiam animis, ne interficerentur.
15 ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum
ad supplicium neque locus paenitendi aut regressus
16 ab ira reliotus esset. itaque fremere multitudo et in
locum Adranodori ac Themisti — nam ambo praetores
fuerant — comitia poscere, quae nequaquam ex sen-
1 tentia praetorum futura essent. XXVII. Statutus est
comitiis dies; quo necopinantibus omnibus unus ex
ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius Hip-
pocratem; crebriores deinde hae voces et cum haud
2 dubio adsensu multitudinis esse. et erat confusa contio
non populari modo sed militari quoque turba, magna
ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant,
3 permixtis. praetores dissimulare primo et trahenda re
in mora esse; postremo victi consensu et seditionem
4 metuentes pronuntiant eos praetores. nec illi primo
statim creati nudare, quid vellent, quamquam aegre
ferebant et de indutiis dierum decem legatos isse ad
Appium Claudium et inpetratis eis alios, qui de foe-
5 dere antiquo renovando agerent, missos. ad Murgantiam

tum classem navium centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex caedibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, opperiens.

Per eosdem dies cum ad Marcellum venientem in 6
Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis condicionibus pacis Marcellus posse rem convenire ratus et ipse legatos Syracusas, qui coram cum praetoribus de renovando foedere agerent, misit. et iam ibi ne- 7
quaquam eadem quies ac tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum adlatum est, dempto timore Hippocrates et Epicydes nunc apud mercennarios milites, nunc apud transfugas prodi Romano Syracusas criminabantur. ut vero Appius naves ad 8
ostium portus, quo amicae partis hominibus animus accederet, in statione habere coepit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides; ac primo etiam tu- 9
multuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in contionem 1
vocari placuit. ubi cum alii alio tenderent nec procul seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem ut in tali tempore habuit: nec spem 2
salutis nec perniciem propiorem umquam civitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes vel ad Romanos vel 3
ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant 4
res, non inter Poenos Romanosque bellum atrocius fore quam inter ipsos Syracusanos, cum intra eosdem muros pars utraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque, ut idem omnes sentiant, 5
summa vi agendum esse. utra societas sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consultationem esse; sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctori- 6
tatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitae, quondam infideli praeferendam. esse etiam momenti 7
aliquid ad consilium, quod Carthaginiensibus ita pax

negari possit, ut non utique in praesentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut
8 bellum habendum. quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. adiectum est praetoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi et duces ordinum praefectique auxilio-
9 rum simul consulere. cum saepe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit cum eis mittique legatos ad rem confirmandam.

1 XXIX. Dies haud ita multi intercesserunt, cum ex Leontinis legati praesidium finibus suis orantes venerunt; quae legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam duces-
2 que eius ablegandos. Hippocrates praetor ducere eo transfugas iussus; secuti multi ex mercennariis auxiliis
3 quattuor milia armatorum effecerunt. et mittentibus et missis ea laeta expeditio fuit; nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et hi sentinam quandam urbis rati exhaustam laetabantur. ceterum levaverunt modo in praesentia velut corpus aegrum, quo mox in graviorem morbum recideret.
4 Hippocrates enim finitima provinciae Romanae primo furtivis excursionibus vastare coepit; deinde, cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio praesidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem
5 cum caede multorum fecit. quae cum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent nec belli defuturam umquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegaren-
6 tur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris praesens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitatos cernebat, aver-
7 tere etiam ab Syracusanis coepit: nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicumque populi sub

regibus fuissent, et suae dicionis essent, nec iam libertate eos contentos esse, nisi etiam regnent ac dominentur. renuntiandum igitur eis esse Leontinos quo- 8
que aequom censere *se* liberos esse, vel quod in solo urbis suae tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus Syracusas concursum *sit*. itaque aut eximendum id de 9
foedere esse, aut legem eam foederis non accipiendam. facile multitudini persuasum; legatisque Syracusanorum 10
et de caede stationis Romanae querentibus et Hippocratem atque Epicyden abire seu Locros seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus ferociter responsum est neque mandasse sese Syracusanis, ut 11
pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis foederibus. haec ad Romanos Syracusani de- 12
tulerunt abnuentes Leontinos in sua potestate esse: itaque integro secum foedere bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello ita, ut in potestatem redacti suae rursus dicionis essent, sicut pax convenisset.

XXX. Marcellus cum omni exercitu profectus in 1
Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte adgrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectae stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes, 2
postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo milium armatorum agmine 3
profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit captam urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens: caedem 4
promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quicquam puberum arbitrari superesse; direptam urbem, bona locupletium donata. ad nuntium tam atrocem 5
constitit agmen, concitatisque omnibus duces — erant autem Sosis ac Dinomenes —, quid agerent, consultabant. terroris speciem haud vanam mendacio prae- 6
buerant verberati ac securi percussi transfugae ad duo

7 milia hominum; ceterum Leontinorum militumque alio-
rum nemo post captam urbem violatus fuerat, suaque
omnia eis, nisi quae primus tumultus captae urbis
8 absumpserat, restituebantur. nec ut Leontinos irent,
proditos ad caedem commilitones querentes, perpelli
potuere, nec ut eodem loco certiorem nuntium ex-
9 pectarent. cum ad defectionem inclinatos animos cer-
nerent praetores, sed eum motum haud diuturnum
fore, si duces amentiae sublati essent, exercitum ducunt
10 Megara, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficis-
cuntur spe territis omnibus per proditionem urbis
11 potiundae. quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agen-
dum rati postero die Megaris castra movent, ut Her-
12 besum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates et
Epicydes, non tam tutum prima specie quam unum
spe undique abscisa consilium esse rati, ut se militibus
permitterent et adsuetis magna ex parte sibi et tum
fama caedis commilitonum accensis, obviam agmini
13 procedunt. prima forte signa sescentorum Cretensium
erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis et
Hannibalis beneficium habebant, capti ad Trasumennum
14 inter Romanorum auxilia dimissique. quos ubi ex signis
armorumque habitu cognovere, Hippocrates atque Epi-
cydes ramos oleae ac velamenta alia supplicum por-
rigentes orare, ut reciperent sese, receptos tutarentur,
neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox truci-
1 dandi populo Romano dederentur. XXXI. enimvero
conclamant, bonum ut animum haberent: omnem se
2 cum illis fortunam subituros. inter hoc conloquium
signa constiterant tenebaturque agmen; necdum, quae
morae causa foret, pervenerat ad duces. postquam
Hippocraten atque Epicyden *adesse ordines* pervasit ru-
mor, fremitusque toto agmine erat haud dubie ad-
probantium adventum eorum, extemplo praetores citatis
3 equis ad prima signa perrexerunt. qui mos ille, quae
licentia Cretensium esset, rogitantes conloquia serendi
cum hoste iniussuque praetorum miscendi eos agmini

suo, conprehendi inicique catenas iusserunt Hippocrati. ad quam vocem tantus extemplo primum a Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. solliciti incertique rerum suarum Megara, unde profecti erant, referri signa iubent nuntiosque de statu praesenti Syracusas mittunt. fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis et Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis velut interceptas litteras, quas ipse composuerat, recitat: "praetores Syracusani consuli Marcello." secundum salutem, ut adsolet, scriptum erat recte eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. sed omnium mercennariorum militum eandem esse causam, nec umquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos, qui cum suis praetoribus castra ad Megara haberent, in suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. haec cum recitata essent, cum tanto clamore ad arma discursum est, ut praetores inter tumultum pavidi abequitaverint Syracusas. et ne fuga quidem eorum seditio conpressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant; nec ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates irae multitudinis obviam issent, non a misericordia aut humano consilio, sed ne spem reditus praeciderent sibi et, cum ipsos simul milites fidos haberent simul obsides, tum cognatos quoque eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent. expertique, quam vana aut levi aura mobile volgus esset, militem nancti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium convenientem eis, quae ad Mylan falso nuntiata erant, auctoremque se exhibendo ac velut visa, quae dubia erant, narrando concitaret iras hominum. XXXII. Huic non apud volgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit. haud

vani quidam homines palam ferre perbene detectam in Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum. eadem, si intrassent Syracusas, aut foediora etiam, quo maius ibi avaritiae praemium esset, facturos
2 fuisse. itaque claudendas cuncti portas et custodiendam urbem censere. sed non ab iisdem omnis timere nec eosdem odisse, ad militare genus omne partemque
3 magnam plebis invisum esse nomen Romanum; praetores optimatiumque pauci, quamquam inflati vano nuntio erant, tamen ad propius praesentiusque malum
4 cautiores esse. et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicydes, serebanturque conloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque communem patriam defendi ab
5 impetu Romanorum. iam unis foribus Hexapyli apertis coepti erant recipi, cum praetores intervenerunt. et primo imperio minisque, deinde auctoritate deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante
6 satellitibus et tum corruptoribus exercitus. sed surdae ad ea omnia aures concitatae multitudinis erant, nec minore intus vi quam foris portae effringebantur, effractisque omnibus toto Hexapylo agmen receptum est.
7 praetores in Achradinam cum iuventute popularium confugiunt. mercennarii milites perfugaeque et quidquid regiorum militum Syracusis erat agmen hostium
8 augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, praetorumque nisi qui inter tumultum effugerunt omnes
9 interficiuntur. nox caedibus finem fecit. postero die servi ad pilleum vocati et carcere vincti emissi, confusaque haec omnis multitudo Hippocraten atque Epicyden creant praetores; Syracusaeque, cum breve tempus libertas adfulsisset, in antiquam servitutem reciderant.

1 XXXIII. Haec nuntiata cum essent Romanis, ex
2 Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. praemissa quadriremis cum intrasset fauces

portus, capitur; legati aegre effugerunt. et iam non 3
modo pacis sed ne belli quidem iura relicta erant, cum
Romanus exercitus ad Olympium — Iovis id templum
est — mille et quingentos passus ab urbe castra posuit.
inde quoque legatos praemitti placuit; quibus, ne in- 4
trarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epi-
cydes obviam cum suis processerunt. Romanus orator 5
non bellum se Syracusanis sed opem auxiliumque ad-
ferre ait et eis, qui ex media caede elapsi perfugerint
ad se, et eis, qui metu oppressi foediorem non exilio
solum sed etiam morte servitutem patiantur. nec cae- 6
dem nefandam sociorum inultam Romanos passuros:
itaque, si eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam
reditus pateret, caedis auctores dedantur et libertas
legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus
esse; si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello
persecuturos. ad ea Epicydes, si qua ad se mandata 7
haberent, responsum eis ait se daturos fuisse; cum in
eorum, ad quos venerint, manu res Syracusana esset,
tum reverterentur. si bello lacesserent, ipsa re in- 8
tellecturos nequaquam idem esse Syracusas ac Leon-
tinos oppugnare. ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul coeptae oppugnari Sy- 9
racusae, terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius
murus fluctu adluitur. et quia, sicut Leontinos terrore
ac primo impetu ceperant, non diffidebant vastam dis-
iectamque spatio urbem parte aliqua se invasuros,
omnem apparatum oppugnandarum urbium muris ad-
moverunt. XXXIV. et habuisset tanto impetu coepta 1
res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate
fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator caeli si- 2
derumque, mirabilior tamen inventor ac machinator
bellicorum tormentorum operumque, quibus *quicquid*
hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento
ludificaretur. muros per inaequalis ductos colles, plera- 3
que alta et difficilia aditu, submissa quaedam et quae
planis vallibus adiri possent, *ut* cuique aptum visum

4 est locc, ita genere omni tormentorum instruxit. Achra-
dinae murum, qui, ut ante dictum est, mari adluitur,
5 sexaginta quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex
ceteris navibus sagittarii funditoresque et velites etiam,
quorum telum ad remittendum inhabile imperitis est,
vix quemquam sine vulnere consistere in muro patie-
6 bantur. hi, quia spatio missilibus opus est, procul
muro tenebant naves. iunctae aliae binae quinquere-
mes demptis interioribus remis, ut latus lateri adpli-
7 caretur, cum exteriore ordine remorum velut una navis
agerentur, turres contabulatas machinamentaque alia
8 quatiendis muris portabant. adversus hunc navalem
apparatum Archimedes variae magnitudinis tormenta
in muris disposuit. in eas, quae procul erant, navis
saxa ingenti pondere emittebat, propiores levioribus
9 eoque magis crebris petebat telis; postremo, ut sui
volnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab
imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit,
per quae cava pars sagittis pars scorpionibus modicis
10 ex occulto petebant hostem. quae propius quaedam
subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum
essent, in eas tollenone super murum eminente ferrea
manus, firmae catenae inligata, cum iniecta prorae
esset gravique libramento plumbi recelleret ad solum,
11 suspensa prora navem in puppim statuebat; dein re-
missa subito velut ex muro cadentem navem cum in-
genti trepidatione nautarum ita undae adfligebat, ut,
etiamsi recta reciderat, aliquantum aquae acciperet.
12 ita maritima oppugnatio est elusa omnisque spes eo
13 versa, ut totis viribus terra adgrederentur. sed ea
quoque pars eodem omni apparatu tormentorum in-
structa erat Hieronis inpensis curaque per multos annos,
14 Archimedis unica arte. natura etiam adiuvabat loci,
quod saxum, cui inposita muri fundamenta sunt, magna
parte ita proclive est, ut non solum missa tormento,
sed etiam quae pondere suo provoluta essent, graviter
15 in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum

arduum aditum instabilemque ingressum praebebat. ita consilio habito, quoniam omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit. 16

XXXV. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quae in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Helorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit, Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquorum ac maxime Syracusanorum terrorem. per idem fere tempus et Himilco, qui ad Pachyni promunturium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et viginti milia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem. sed, postquam ab Hippocrate occupatae Syracusae erant, profectus Carthaginem adiutusque ibi et ab legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliae per summum decus repetendae, et ipse haud vanus praesens monitor facile perpulerat, ut quantae maximae possent peditum equitumque copiae in Siciliam traicerentur. adveniens Heracliam, intra paucos inde dies Agrigentum recepit; aliarumque civitatium, quae partis Carthaginiensium erant, adeo accensae sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis animos sustulerint. et parte copiarum satis defendi urbem posse rati ita inter se munera belli partiti sunt, ut Epicydes praeesset custodiae urbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus consulem Romanum gereret. cum decem milibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus castra circa Acrillas urbem ponebat. munientibus supervenit Marcellus ab Agrigento iam occupato, cum frustra eo praevenire hostem festinans tetendisset, rediens, nihil minus ratus quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obvium fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque, ut quibus nequaquam 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

eis copiis, quas habebat, par esset, quam poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus com-
1 posito ibat. XXXVI. forte ea cura, quae adversus Poenos praeparata *erat*, adversus Siculos usui fuit. castris ponendis incompositos ac dispersos nanctus eos et plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit; eques levi certamine inito cum Hippocrate Acras perfugit.
2 Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redit; et post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo
3 ferme inde milia, castra posuit. sub idem forte tempus et naves longae quinque et quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare *praefecto* classis in magnum por-
4 tum Syracusas ex alto decurrere, et Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere; versumque ab Italia bellum — adeo uterque populus in Siciliam intentus fuit — videri poterat.
5 legionem Romanam, quae exposita Panormi erat, venientem Syracusas praedae haud dubie sibi futuram Himilco
6 ratus via decipitur; mediterraneo namque Poenus itinere duxit, legio maritimis locis classe prosequente ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam
7 progressum pervenit. nec diutius Poeni ad Syracusas morati sunt; et Bomilcar simul parum fidens navibus suis duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam adgravari sociorum, velis in altum datis in
8 Africam transmisit, et Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syracusas et munimento
9 et viribus hostem cernebat, ne frustra adsidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit, ut, quocumque vocasset defectionis ab Romano spes, admoveret exercitum ac praesens suas
10 res foventibus adderet animos. Murgantiam primum prodito ab ipsis praesidio Romano recipit, ubi frumenti

magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

XXXVII. Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatium animi, praesidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac praerupto undique sita, cum loco inexpugnabilis erat, tum praesidium in arce validum praefectumque praesidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret. et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditae proditiones defectionesque urbium et clades praesidiorum. itaque *die ac* nocte iuxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant, nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. quod ubi Hennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione praesidii animadverterunt nulli occasioni fraudis Romanum patere, palam ac vi rati agendum urbem arcemque suae potestatis aiunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. itaque claves portarum reddi sibi aequom censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse, et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti mansissent in amicitia. ad ea Romanus se in praesidio impositum esse dicere ab imperatore suo clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quae nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius, qui commisisset. praesidio decedere apud Romanos capital esse, et nece liberorum etiam suorum eam parentes *noxam* sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii *res* esset. se vero negare illi missuros testarique, si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suae quaesituros. tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea de-

nuntiatio an universae civitatis esset. consensa in posterum diem contio.

1 XXXVIII. Postquam ab eo conloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus "credo ego vos audisse, milites," inquit, "quem ad modum praesidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. 2 eam vos fraudem deum primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesque perstando ac pervigilando in armis vitastis. utinam relicum tempus nec patiendo 3 infanda nec faciendo traduci posset! haec occulta in fraude cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Henna erit, foediusque hic trucidabimur, quam 4 Murgantiae praesidium interfectum est. noctem unam aegre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in vos po- 5 pulum. itaque crastino die aut vestro aut Hennensium sanguine Henna inundabitur. nec praeoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis. qui 6 prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. intenti ergo omnes armatique signum expectabitis. ego in contione ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo 7 altercandoque traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite ac sternite omnia ferro et cavete quicquam supersit, cuius 8 aut vis aut fraus timeri possit. vos, Ceres mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandae, non *in*ferendae 9 fraudis causa hoc consilii capimus. pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset; inermes, incautos ad satietatem trucidabitis; et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone 1 et Carthaginiensibus timeri possit." XXXIX. Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. postero die alii

aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus; pars maxima super theatrum circaque, adsueti et ante spectaculo contionum, consistunt. productus 2 ad populum a magistratibus praefectus Romanus cum consulis de ea re ius ac potestatem esse, non suam, 3 et pleraque eadem, quae pridie, dixisset, et primo sensim ac pars reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter minitarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi, tum praefectus toga signum, ut convenerat, dedit, militesque 4 intenti dudum ac parati alii superne *in* aversam contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. caeduntur Hennenses cavea 5 inclusi coacervanturque non caede solum sed etiam fuga, cum *alii* super aliorum capita ruerent, integri sauciis, vivi mortuis incidentes cumularentur. inde 6 passim discurritur et urbis captae modo fugaque et caedes omnia tenet nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem caedebant, quam si periculum par et ardor certaminis eos inritaret. ita Henna aut malo 7 aut necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum inprobavit et praedam Hennensium militibus concessit ratus timore deterritos *a* proditionibus praesidiorum Siculos. atque ea clades, 8 ut urbis in media Sicilia sitae claraeque vel ob insignem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia vestigiis raptae quondam Proserpinae, prope uno die omnem Siciliam pervasit. et quia caede infanda re- 9 bantur non hominum tantum sed etiam deorum sedem violatam esse, tum vero etiam qui ante dubii fuerant defecere ad Poenos. Hippocrates inde Murgantiam, 10 Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti a proditoribus nequiquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit frumentoque et com- 11 meatibus aliis in castra convectis, praesidio modico ibi relicto ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Clau- 12 dio Romam ad consulatum petendum misso T. Quinc-

tium Crispinum in eius locum classi castrisque prae-
13 ficit veteribus; ipse hibernacula quinque milia passuum
ab Hexapylo — Leonta vocant locum — communiit
aedificavitque. haec in Sicilia usque ad principium
hiemis gesta.

1 XL. Eadem aestate et cum Philippo rege, quod
2 iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. legati
ab Orico ad M. Valerium praetorem venerunt, prae-
sidentem classi Brundisio Calabriaeque circa litoribus,
nuntiantes Philippum primum Apolloniam temptasse
lembis biremibus centum viginti flumine adverso sub-
3 vectum; deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Ori-
cum clam nocte exercitum admovisse; eamque urbem,
sitam in plano neque moenibus neque viris atque armis
4 validam, primo impetu oppressam esse. haec nuntiantes
orabant, ut opem ferret hostemque haud dubium Ro-
manis mari ac terra a maritimis urbibus arceret, quae
ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiae,
5 peterentur. M. Valerius duorum milium praesidio *re-
licto praeposito*que eis P. Valerio legato cum classe
instructa parataque et, quod longae naves militum ca-
pere non poterant, in onerarias inpositis altero die
6 Oricum pervenit urbemque eam levi tenente praesidio,
quod *rex* recedens inde reliquerat, haud magno certa-
7 mine recepit. legati eo ab Apollonia venerunt nun-
tiantes in obsidione sese, quod deficere ab Romanis
nollent, esse neque sustinere ultra vim Macedonum
8 posse, nisi praesidium mittatur Romanum. facturum
se, quae vellent, pollicitus duo milia delectorum mili-
tum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum
praefecto socium Q. Naevio Crista, viro inpigro et
9 perito militiae. is expositis in terram militibus navi-
busque Oricum retro, unde venerat, ad ceteram classem
remissis milites procul a flumine per viam minime ab
regiis obsessam duxit et nocte, ita ut nemo hostium
10 sentiret, urbem est ingressus. diem insequentem qui-
evere, dum praefectus iuventutem Apolloniatium arma-

que et urbis vires inspiceret. ubi ea visa inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratoribus conperit, quanta socordia ac neglegentia apud hostes esset, silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus 11
castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit, ut satis constaret prius mille hominum vallum intrasse, quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent, pervenire ad tabernaculum regium potuisse. caedes 12
proximorum portae excitavit hostes; inde tantus terror pavorque omnis occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet aut castris pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex, sicut somno excitus erat, 13
prope seminudus fugiens militi quoque, nedum regi, vix decoro habitu, ad flumen navisque perfugerit. eodem et alia turba effusa est. paulo minus tria milia mili- 14
tum in castris aut capta aut occisa; plus tamen hominum aliquanto captum quam caesum est. castris direptis 15
Apolloniatae catapultas, ballistas tormentaque alia, quae oppugnandae urbi conparata erant, ad tuenda moenia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere; cetera omnis praeda castrorum Romanis concessa est. haec cum Oricum essent nuntiata, M. Vale- 16
rius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus, 17
neque terrestri neque navali certamini satis fore parem se fidens, subductis navibus atque incensis terra Macedoniam petiit magna ex parte inermi exercitu spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

XLI. Eodem anno in Hispania varie res gestae. 1
nam priusquam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt. defecissetque ab Romanis ulterior Hispania, ni 2
P. Cornelius raptim traducto exercitu Hiberum dubiis sociorum animis in tempore advenisset. primo ad 3
Castrum Album — locus est insignis caede magni Hamilcaris — castra Romani habuere. arx erat munita 4
et convexerant ante frumentum; tamen, quia omnia

circa hostium plena erant, agmenque Romanum inpune incursatum ab equitibus hostium fuerat et ad duo milia aut moratorum aut palantium per agros interfecta, cessere inde Romani propius pacata loca et
5 ad montem Victoriae castra communivere. eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto advenit, contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere.
6 P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda haud fefellit hostes, oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque circumsessus adventu fratris obsidione ex-
7 imitur. Castulo, urbs Hispaniae valida ac nobilis et adeo coniuncta societate Poenis, ut uxor inde Hanni-
8 bali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Ili turgim oppugnare adorti, quia praesidium ibi Romanum erat, videbanturque inopia maxime eum locum
9 expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis praesidioque ferret opem, cum legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede hostium urbem est ingressus et
10 postero die eruptione aeque felici pugnavit. supra duodecim milia hominum caesa duobus proeliis, plus mille hominum captum cum sex et triginta militaribus signis.
11 ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs — socii et hi Romanorum erant — a Carthaginiensibus oppugnari coepta est. eam obsidionem sine certamine
1 adveniens Cn. Scipio solvit. XLII. Ad Mundam exinde castra Punica mota, et Romani eo confestim secuti
2 sunt. ibi signis conlatis pugnatum per quattuor ferme horas; egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat pavorque circa eum ceperat milites, ne morti-
3 ferum esset vulnus. ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam non milites solum sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipsum novem et
4 triginta elephanti pilis confixi. hoc quoque proelio ad

duodecim milia hominum dicuntur caesa, prope tria capta cum signis militaribus septem et quinquaginta. ad Auringem inde urbem Poeni recessere, et, ut territis instaret, secutus Romanus. ibi iterum Scipio lecticula in aciem inlatus conflixit, nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum *a* fratre misso, brevi replevit exercitum animosque ad temptandum de integro certamen fecit; alii plerique milites, quippe pro parte totiens intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priores, eodemque eventu pugnavere: plus octo milia hominum caesa, haud multo minus quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo; et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillaeque, magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum — Moeniacoepto et Vismaro nomina erant — eo proelio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. — Cum tam prosperae *res* in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quae causa belli esset, octavum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum vi pulso praesidio Punico receperunt cultoribusque antiquis, quos ex iis vis reliquerat belli, restituerunt; et Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

XLIII. Haec in Hispania Q. Fabio M. Claudio consulibus gesta. Romae cum tribuni plebis novi magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio et M. Atilio a *M.* Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quaestorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant atque aerarium fecerant propter coniurationem deserendae Italiae ad Cannas factam. sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere dimissique fuerant. ne lustrum perficerent, mors prohibuit P. Furi. M. Atilius magistratu se abdicavit. —

5 Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes Q. Fabius Maximus,
6 consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. praetores fiunt duo, qui tum aediles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centimalus et M. *Atilius et M.* Aemilius Lepidus. ludos scenicos per quadri-
7 duum eo anno primum factos ab curulibus aedilibus
8 memoriae proditur. aedilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas pavore aliis in tanta clade torpentibus per medios hostes duxit.

9 Comitiis perfectis auctore Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti magistratum inierunt senatumque de bello ac provinciis suis praetorumque et de exercitibus, quibus quique praeessent, consulue-
1 runt. XLIV. Itaque provinciae atque exercitus divisi: bellum cum Hannibale consulibus mandatum et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter,
2 quem Fabius consul. eae binae erant legiones. M. Aemilius praetor, cuius peregrina sors erat, iuris dictione M. Atilio collegae, praetori urbano, mandata, Luceriam provinciam haberet legionesque duas, quibus Q. Fabius,
3 qui tum consul erat, praetor praefuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Suessula cum binis item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones
4 duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. prorogata imperia provinciaeque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo propraetori provincia vetus, T. Otacilio classis — exercitus
5 nulli additi novi —, M. Valerio Graecia Macedoniaque cum legione et classe, quam haberet; Q. Mucio cum vetere exercitu — duae autem legiones erant — Sardinia; C. Terentio legio una, cui iam praeerat, *ac* Pice-
6 num. scribi praeterea duae urbanae legiones iussae et viginti milia sociorum. his ducibus, his copiis adversus multa simul aut mota aut suspecta bella muniverunt Romanum imperium.

7 Consules duabus urbanis legionibus scriptis supple-

mentoque in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quae nuntiata erant. murus ac 8
porta Caietae et Ariciae etiam Iovis aedis de caelo tacta fuerat. et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium longarum species in flumine Tarracinae, quae nullae erant, visae; et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse, et flumen Amiterni cruentum fluxisse. his 9
procuratis ex decreto pontificum profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. cum obviam 10
filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent, praeter undecim fasces equo praevectus senex, ut consul animadvertere proximum lictorem iussit et is, ut descenderet ex equo, inclamavit, tum demum desiliens "experiri" inquit "volui, fili, satin' scires consulem te esse."

XLV. In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam 1
nocte cum tribus servis venit promittens, si sibi praemio foret, se Arpos proditurum esse. eam rem ad 2
consilium *cum* rettulisset Fabius, aliis pro transfuga verberandus necandusque videri ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem descisset traxissetque ad defectionem Arpos; tum, quoniam 3
res Romana contra spem votaque eius velut resurgere ab stirpibus videatur, novam referre proditionem proditis polliceatur, aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius, vanus hostis; ad Faleriorum Pyrrhique proditorem tertium transfugis *id* documentum esset. contra ea consulis pater Fabius temporum oblitos 4
homines in medio ardore belli, tamquam in pace, libera de quoque arbitria agere aiebat, ut, cum illud potius 5
agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii *a* populo Romano desciscant et novi concilientur, documentum tamen dicatur statui oportere, si quis resipiscat et antiquam societatem respiciat

6 quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin brevi desperata ab sociis Romana re foederibus Punicis omnia in Italia iuncta
7 visuri sint? se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam secuturum
8 consilii viam. neque enim pro hoste neque pro socio in praesentia habitum libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida civitate eum servari per belli tempus: perpetrato bello tum consultandum, utrum prior defectio plus merita sit poenae, an hic
9 reditus veniae. Fabio adsensum est, Calenisque legatis traditus et ipse et comites; et auri satis magnum pon-
10 dus, quod secum attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clau-
11 sum adservabant. Arpis domi primum desiderari quaerique est coeptus; dein fama per totam urbem volgata tumultum ut principe amisso fecit, metuque rerum
12 novarum extemplo nuntii missi. quibus nequaquam offensus Poenus, quia et ipsum ut ambiguae fidei virum suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat
13 tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum, ut irae magis quam avaritiae datum crederent homines, crudelitatem quoque ad aviditatem addidit,
14 coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quaestione prius habita primum de fuga Altini, dein, quantum auri argentique domi relictum esset, satis cognitis omnibus vivos combussit.

1 XLVI. Fabius ab Suessula profectus Arpos primum institit oppugnare. ubi cum a quingentis fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis moeniaque, quae pars tutissima moenibus erat, quia maxime neglectam custodia vidit, ea potissimum ad-
2 gredi statuit. comparatis omnibus, quae ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit tribunosque viros fortes eis praefecit et milites sescentos, quantum satis visum est, attribuit eosque, ubi quartae vigiliae signum cecinisset, ad eum

locum scalas iussit ferre. porta ibi humilis et angusta 3
erat infrequenti via per desertam partem urbis. eam
portam scalis prius transgressos murum aperire ex
interiore parte aut claustra refringere iubet et tenentes
partem urbis cornu signum dare, ut ceterae copiae
admoverentur: parata omnia atque instructa sese habi-
turum. ea inpigre facta, et quod impedimentum agen- 4
tibus fore videbatur, id maxime ad fallendum adiuvit.
imber ab nocte media coortus custodes vigilesque di-
lapsos e stationibus subfugere in tecta coegit, sonitus- 5
que primo largioris procellae strepitum molientium
portam exaudiri prohibuit, lentior deinde aequaliorque
accidens auribus magnam partem hominum sopivit.
postquam portam tenebant, cornicines in via paribus 6
intervallis dispositos canere iubent, ut consulem ex-
cirent. id ubi factum ex composito est, signa efferri 7
consul iubet ac paulo ante lucem per effractam por-
tam urbem ingreditur. XLVII. tum demum hostes 1
excitati sunt iam et imbre conquiescente et propinqua
luce. praesidium in urbe erat Hannibalis, quinque milia 2
ferme armatorum, et ipsi Arpini tria milia hominum
armarant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis
esset, hosti opposuerunt. pugnatum primo in tenebris 3
angustisque viis est. cum Romani non vias tantum
sed tecta etiam proxima portae occupassent, ne peti
superne ac volnerari possent, cogniti inter *se* quidam 4
Arpinique et Romani atque inde conloquia coepta fieri
percunctantibus Romanis, quid sibi vellent Arpini, 5
quam ob noxam Romanorum, aut quod meritum Poe-
norum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus vete-
res socios Romanos bellum gererent et vectigalem ac
stipendiariam Italiam Africae facerent; Arpinis pur- 6
gantibus ignaros omnium se venum a principibus datos
Poeno, captos oppressosque a paucis esse. initio orto 7
plures cum pluribus conloqui; postremo praetor Arpi-
nus ab suis ad consulem deductus, fideque data inter
signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus

8 Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo
minus mille homines, nihil praeterea cum consule pacti,
quam ut sine fraude Punicum emitteretur praesidium,
9 ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus
portae patefactae emissique cum fide incolumes ad Han-
10 nibalem Salapiam venerunt. *ita* Arpi sine clade ullius
praeterquam unius veteris proditoris, novi perfugae,
11 restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria dari
iussa; operaque eorum forti ac fideli persaepe res publica
usa est.

12 Cum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset,
equites centum duodecim nobiles Campani per speciem
praedandi ex hostium agro permissu magistratuum ab
Capua profecti ad castra Romana, quae super Suessu-
lam erant, venerunt, stationi militum, qui essent, dixe-
13 runt: conloqui sese cum praetore velle. Cn. Fulvius
castris praeerat; cui ubi nuntiatum est, decem ex eo
numero iussis inermibus deduci ad se, ubi, quae postu-
larent, audivit — nihil autem aliud petebant, quam
ut Capua recepta bona sibi restituerentur —, in fidem
14 omnes accepti. et ab altero praetore Sempronio Tuditano
oppidum Atrinum expugnatum. amplius septem milia
hominum capta et aeris argentique signati aliquan-
15 tum. — Romae foedum incendium per duas noctes ac
diem unum tenuit; solo aequata omnia inter Salinas
ac portam Carmentalem cum Aequimaelio Iugarioque
16 vico inde *et* templis Fortunae ac matris Matutae. et
extra portam late vagatus ignis sacra profanaque multa
absumpsit.

1 XLVIII. Eodem anno P. et Cn. Cornelii, cum in
Hispania res prosperae essent multosque et veteres
reciperent socios et novos adicerent, in Africam quo-
2 que spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum,
3 subito Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centu-
riones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam
societatemque facerent et pollicerentur, si perseveraret
urguere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore

senatui populoque Romano et adnisuros, ut in tempore et bene cumulatam gratiam referant. grata ea 4
legatio barbaro fuit; conlocutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex conparatione tam ordinatae disciplinae animum advertit. tum 5
primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus apud sese magister rei militaris resisteret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem; ita iam inde a principiis gentis maiores suos 6
bella gessisse, ita se a pueris insuetos. sed habere hostem pedestri fidentem Marte, cui si aequari robore virium velit, et sibi pedites comparandos esse. et ad 7
id multitudine hominum regnum abundare, sed armandi ornandique et instruendi eos artem ignorare. omnia, velut forte congregata turba, soluta ac temeraria esse. facturos se in praesentia, quod vellet, legati respon- 8
dent fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio 9
nomen fuit, qui ad regem remansit. cum duobus Romanis rex Numidas legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. isdem 10
mandavit, ut protinus Numidas, qui intra praesidia Carthaginiensium auxiliares *essent*, ad transitionem perlicerent. et Statorius ex multa iuventute regi pedites 11
conscripsit ordinatosque proxime morem Romanum instruendo et decurrendo signa sequi et servare ordines docuit et operi aliisque iustis militaribus ita adsuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret quam pediti con- 12
latisque aequo campo signis iusto proelio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania 13
legatorum regis adventus magno emolumento fuit; namque ad famam eorum transitiones crebrae ab Numidis coeptae fieri. ita cum Syphace Romanis coepta amicitia est.

Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo

ad Galam in parte altera Numidiae — Maesulii ea gens
1 vocatur — regnantem legatos mittunt. XLIX. filium
Gala Masinissam habebat septemdecem annos natum,
ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret maius
regnum opulentiusque, quam quod accepisset, facturum.
2 legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut poten-
tior societate eorum adversus reges populosque Africae
3 esset, docent melius fore Galae quoque Carthaginiensibus
iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam
aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem
nihildum praeter nomen ex foedere Romano habentem
4 posse. facile persuasum Galae, filio deposcente id
bellum, ut mitteret exercitum; qui Carthaginiensibus
legionibus coniunctis magno proelio Syphacem devicit.
triginta milia eo proelio hominum caesa dicuntur.
5 Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie
Numidas — extremi prope Oceanum adversus Gadis
colunt — refugit adfluentibusque ad famam eius undi-
6 que barbaris ingentis brevi copias armavit, cum quibus
in Hispaniam angusto diremptam freto traiceret. *interea*
Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum
Syphace ingenti gloria per se sine ullis Carthaginien-
sium opibus gessit bellum.

7 In Hispania nihil memorabile gestum praeterquam
quod Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta
cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se
8 perduxerunt, et nobilissimos Hispanos supra trecentos
in Italiam ad sollicitandos populares, *qui* inter auxilia
Hannibalis erant, miserunt. [id modo eius anni in
Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenna-
rium militem in castris neminem ante quam tum Cel-
tiberos Romani habuerunt.]

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXV.

PERIOCHA LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos aedilis factus. Hannibal urbem Tarenton praeter arcem, in quam praesidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. ludi Apollinares ex Marci carminibus, quibus Cannensis clades praedicta fuerat, instituti sunt. a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Poenorum ducem prospere pugnatum est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul, ab hospite suo Lucano in insidias deductus, a Magone interfectus est. Centenius Paenula, qui centurio militaverat, cum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si impetrasset, de Hannibale victoriam, $\overline{\text{VIII}}$ acceptis militum dux factus conflixit acie cum Hannibale et cum exercitu caesus est. Capua obsessa est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. Cn. Fulvius praetor male adversus Hannibalem pugnavit, in quo proelio $\overline{\text{XX}}$ hominum ceciderunt; ipse cum equitibus ducentis effugit. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit tertio anno et ingentem se virum gessit. in eo tumultu captae urbis Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus caesi anno octavo, quam in Hispaniam ierunt. amissaque eius provinciae possessio foret, nisi L. Marci equitis Romani virtute et industria contractis exercituum reliquiis eiusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. ad $\overline{\text{XXVII}}$ caesa, * ex mille octingentos, praeda ingens capta. dux Marcius appellatus est.

I. Dum haec in Africa atque in Hispania geruntur, 1
Hannibal in agro Sallentino aestatem consumpsit spe per

proditionem urbis Tarentinorum potiundae. ipsorum interim Sallentinorum ignobiles urbes ad eum defece-
2 runt. eodem tempore in Brittiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Poenos desciverant, Consentini et
3 Tauriani in fidem populi Romani redierunt; et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus, praefectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus tumultuario exercitu coacto
4 cum Hannone conflixisset. magna ibi vis hominum, sed inconditae turbae agrestium servorumque, caesa aut capta est. minimum iacturae fuit, quod praefectus inter ceteros est captus, et tum temerariae pugnae auctor et ante publicanus omnibus malis artibus et rei publi-
5 cae et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

6 Quo diutius trahebatur bellum et variabant secundae adversaeque res non fortunam magis quam animos hominum, tanta religio et ea magna ex parte externa civitatem incessit, ut aut homines aut dei repente alii
7 viderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat nec sacri-
8 ficantium nec precantium deos patrio more. sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem conpulsa, et quaestus ex alieno errore facilis, quem velut concessae
9 artis usu exercebant. primo secretae bonorum indignationes exaudiebantur; deinde ad patres etiam ac publi-
10 cam querimoniam excessit res. incusati graviter ab senatu aediles triumvirique capitales, quod non prohiberent, cum emovere eam multitudinem e foro ac disicere adparatus sacrorum conati essent, haud procul
11 afuit, quin violarentur. ubi potentius iam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur,

M. Aemilio praetori urbano negotium ab senatu datum est, ut eis religionibus populum liberaret. is et in 12
contione senatus consultum recitavit et edixit, ut, quicumque libros vaticinios precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnis litterasque ad se ante kal. Apriles deferret, neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret. II. Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius Lentulus pontufex maximus et C. Papirius C. F. Masso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. F. Masso decemvir sacrorum. in Lentuli locum 2
M. Cornelius Cethegus, in Papiri Cn. Servilius Caepio pontifices suffecti sunt, augur creatus L. Quintius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam adpetebat tempus, 3
sed quia consules bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. dictator primo comitiali 4
die creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in praetura fuerat. tum praetores creati Cn. 5
Fulvius Flaccus, *C.* Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. comitiis perfectis dictator magistratu abiit. aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio 6
Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. huic petenti aedilitatem cum obsisterent tribuni plebis negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima aetas esset, "si 7
me" inquit "omnes Quirites aedilem facere volunt, satis annorum habeo." tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incepto destiterint. aedilicia largitio haec fuit: 8
ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et *centeni* congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius 9
Fundulus aediles plebei aliquot matronas apud populum

probri accusarunt, quasdam ex eis damnatas in exi-
10 lium egerunt. ludi plebei per biduum instaurati et Iovis epulum fuit ludorum causa.

1 III. Q. Fulvius Flaccus tertium Appius Claudius
2 consulatum ineunt. et praetores provincias sortiti sunt P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quae duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Clau-
3 dius Nero Suessulam, M. Iunius Silanus Tuscos. consulibus bellum cum Hannibale et binae legiones decretae: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter
4 a Fulvio Centumalo acciperet; praetorum Fulvi Flacci, quae Luceriae sub Aemilio praetore, Neronis Claudi, quae in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas ipsi scriberent sibi. M. Iunio in
5 Tuscos legiones urbanae prioris anni datae. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tuditano imperium provinciaeque Lucani et Gallia cum suis exercitibus
6 prorogatae, item P. Lentulo qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusae et qua Hieronis regnum fuisset; T. Otacilio classis, Graecia M. Valerio, Sardinia Q. Mucio Scaevolae, Hispaniae P. et Cn. Cor-
7 neliis. ad veteres exercitus duae urbanae legiones a consulibus scriptae, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est.

8 Dilectum consulum M. Postumi Pyrgensis cum
9 magno prope motu rerum factum impediit. publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat praeter T. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore anno ceperant Car-
10 thaginienses. hi, quia publicum periculum erat a vi tempestatis in iis, quae portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia et ea ipsa, quae vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu.
11 in veteres quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto exceptis in praeparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces emen-

tiebantur. ea fraus indicata M. Aemilio praetori priore 12
anno fuerat ac per eum ad senatum delata nec tamen
ullo senatus consulto notata, quia patres ordinem
publicanorum in tali tempore offensum nolebant. po- 13
pulus severior vindex fraudis erat, excitatique tandem
duo tribuni plebis Spurius et L. Carvilii cum rem in-
visam infamemque cernerent, ducentum milium aeris
multam M. Postumio dixerunt. cui certandae cum dies 14
advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset,
ut multitudinem area Capitolii vix caperet, perorata 15
causa una spes videbatur esse, si C. Servilius Casca
tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio
erat, priusquam ad suffragium tribus vocarentur, inter-
cessisset. testibus datis tribuni populum summoverunt, 16
sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium
ferrent. interim publicani Cascae instare, ut concilio 17
diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu
primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque ani-
mum versabat. cum in eo parum praesidii esset, tur- 18
bandae rei causa publicani per vacuum summoto locum
cuneo inruperunt iurgantes simul cum populo tribu-
nisque. nec procul dimicatione res erat, cum Fulvius 19
consul tribunis "nonne videtis" inquit "vos in ordi-
nem coactos esse et rem ad seditionem spectare, ni
propere dimittitis plebis concilium?" IV. plebe di- 1
missa senatus vocatur et consules referunt de concilio
plebis turbato vi atque audacia publicanorum: M. Fu- 2
rium Camillum, cuius exilium ruina urbis secutura
fuerit, damnari se ab iratis civibus passum esse; de- 3
cemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem
viverent, multos postea principes civitatis iudicium de
se populi passos: Postumium Pyrgensem suffragium 4
populo Romano extorsisse, concilium plebis sustulisse,
tribunos in ordinem coegisse, contra populum Roma-
num aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos
a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari pro-
hiberet. nihil aliud a caede ac dimicatione continuisse 5

homines nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in praesentia furori atque audaciae paucorum vincique
6 se ac populum Romanum passi sint et comitia, quae reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa quaerentibus dimicationem daretur, voluntate ipsi sua sustu-
7 lerint. haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei accepta essent, vimque eam contra rem publicam et
8 pernicioso exemplo factam senatus decresset, confestim Carvilii tribuni plebis omissa multae certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt ac, ni vades daret, prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt.
9 Postumius vadibus datis non adfuit. tribuni plebem rogaverunt plebesque ita scivit, si M. Postumius ante kal. Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset, videri eum in exilio esse bonaque eius venire, ipsi aqua et igni placere inter-
10 dici. singulis deinde eorum, qui turbae ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades
11 poscere coeperunt. primo non dantis, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem coiciebant; cuius rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

1 V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem auda-
2 cia protegens exitum habuit. comitia inde pontufici maximo creando sunt habita. ea comitia novus pon-
3 tifex M. Cornelius Cethegus habuit. tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante bis consul et censor fuerat, et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis, et *P.* Licinius Crassus, qui aedilitatem curulem petiturus
4 erat. hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine vicit. ante hunc intra centum annos et viginti nemo praeter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset.

5 Consules dilectum cum aegre conficerent, quod inopia iuniorum non facile in utrumque, *ut* et novae urbanae legiones et supplementum veteribus scribere-
6 tur, sufficiebat, senatus absistere eos incepto vetuit et

triumviros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagensimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere vide- 7
rentur, etiamsi nondum militari aetate essent, milites facerent. tribuni plebis, si iis videretur, ad populum 8
ferrent, ut, qui minores septemdecem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septemdecem annorum aut maiores milites facti essent. ex 9
hoc senatus consulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litterae Marci Marcelli 10
de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatae sunt. Cannensis reliquiae cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportarentur. VI. hi permissu Lentuli primores equitum cen- 1
turionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus potestate dicendi facta: "consulem te, M. Marcelle, in 2
Italia adissemus, cum primum de nobis etsi non iniquum, certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperassemus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adversus Siculos simul Poenosque mitti et sanguine nostro vulneribusque nostris 3
senatui satisfacturos esse, sicut patrum memoria, qui capti *a* Pyrrho ad Heracleam erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob 4
meritum nostrum suscensuistis, patres conscripti, nobis, aut suscensetis? ambo mihi consules et universum se- 5
natum intueri videor, cum te, *M.* Marcelle, intueor, quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior et rei publicae et nostra fortuna esset. sine, quaeso, prius- 6
quam de condicione nostra queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. si non deum ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? mili-

7 tum an imperatorum? equidem miles nihil umquam dicam de imperatore meo, cui praesertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperaverit de re publica, cui post fugam a Cannis per omnes annos prorogatum 8 imperium. ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere et gerere 9 et provincias obtinere audivimus. an vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, patres conscripti, in haec vilia capita saevire *libet?* et consuli primoribusque aliis civitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non 10 fuit; milites utique morituros in aciem misistis? ad Alliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas ne expertus quidem certamen arma tradidit hosti, 11 ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum afuit ab eo, ut ulla ignominia iis exercitibus quaereretur, ut et urbs Roma per eum exercitum, qui 12 ab Allia Veios transfugerat, reciperaretur, et Caudinae legiones, quae sine armis redierant Romam, armatae remissae in Samnium eundem illum hostem sub iugum 13 miserint, qui hac sua ignominia laetatus fuerat. Cannensem vero quisquam exercitum fugae aut pavoris insimulare potest, ubi plus quinquaginta milia hominum ceciderunt, unde consul cum equitibus septuaginta fugit, unde nemo superest, nisi quem hostis 14 caedendo fessus reliquit? cum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicae nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam red- 15 issemus, et speciem iusti exercitus fecissemus; nunc deteriore condicione sumus, quam apud patres nostros fuerant captivi. quippe illis arma tantum atque ordo militandi locusque, in quo tenderent in castris, est mutatus, quae tamen semel navata rei publicae opera 16 et uno felici proelio recuperarunt: nemo eorum relegatus in exilium est, nemini spes emerendi stipendia adempta, hostis denique est datus, cum quo dimicantes 17 aut vitam semel aut ignominiam finirent; — nos, quibus, nisi quod commisimus, ut quisquam ex Cannensi

acie miles Romanus superesset, nihil obici potest, non solum a patria procul Italiaque sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exilio, ne qua spes, 18
ne qua occasio abolendae ignominiae, ne qua placandae civium irae, ne qua denique bene moriendi sit. neque ignominiae finem nec virtutis praemium petimus; modo experiri animum et virtutem exercere liceat. 19
laborem et periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes alias Poenus, alias Romanus expugnat; peditum equitum acies concurrunt; ad Syracusas terra marique geritur res; cla- 20 21
morem pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tamquam nec manus nec arma habeamus. servorum legionibus Ti. Sempronius consul totiens iam cum hoste signis conlatis pugnavit; operae pretium habent libertatem civitatemque: — pro servis 22
saltem ad hoc bellum emptis vobis simus, congredi cum hoste liceat et pugnando quaerere libertatem. vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quaeque ad laborem peri- 23
culumque deposcimus, ut, quod ad Cannas faciundum fuit, quam primum fiat, quoniam, quidquid postea viximus, id omne destinatum ignominiae est." VII. sub 1
haec dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris *nec* potestatis suae esse dixit: senatui scripturum se omniaque de sententia patrum facturum esse. eae litterae ad novos consules allatae ac per eos 2
in senatu recitatae sunt, consultusque de iis litteris ita decrevit senatus, militibus, qui ad Cannas commi- 3
litones suos pugnantis deseruissent, senatum nihil videre cur res publica committenda esset. si M. Claudio 4
proconsuli aliter videretur, faceret quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum munere vacaret neu dono militari virtutis ergo donaretur neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.

Comitia deinde a praetore urbano de senatus sen- 5

tentia plebique scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri muris *et* turribus reficiendis, et triumviri bini, uni sacris conquirendis donisque persignandis,
6 alteri reficiendis aedibus Fortunae et matris *Matutae* intra portam Carmentalem et Spei extra portam, quae
7 priore anno incendio consumptae fuerant. — Tempestates foedae fuere: in Albano monte biduum continenter lapidibus pluvit. tacta de caelo multa, duae in Capitolio aedes, vallum in castris multis locis supra
8 Suessulam, et duo vigiles exanimati; murus turresque quaedam Cumis non ictae modo fulminibus sed etiam decussae. Reate saxum ingens visum volitare, sol ru-
9 bere solito magis sanguineoque similis. horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit; et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit.

10 Cum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hannibali et in suspicione Romanis esset, causa forte ex-
11 trinsecus maturandae eius intervenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciem legationis Romae cum esset, vir inquieti animi et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides
12 Tarenti*nos et* Thurinos invenit. custodiebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec civitatibus
13 eorum fallere Romanos expediebat. hos crebris conloquiis sollicitatos corruptis aedituis duobus cum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. luce prima volgata per urbem fuga est, missique qui sequerentur ab Tarracina comprensos omnis retraxerunt. deducti in comitium virgisque ad-
1 probante populo caesi de saxo deiciuntur. VIII. huius atrocitas poenae duarum nobilissimarum in Italia Graecarum civitatium animos inritavit cum publice
2 tum etiam singulos privatim, ut quisque tam foede interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat.
3 ex iis tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniuraverunt, quorum principes Nico et Philemenus erant.

hi priusquam aliquid moverent, conloquendum cum 4
Hannibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi
ad eum proficiscuntur. et cum haud procul castris ab- 5
essent, ceteri silva prope viam sese occuluerunt, Nico
et Philemenus progressi ad stationes comprehensique,
ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. qui 6
cum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuis-
sent, conlaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem
popularibus facerent praedandi causa se urbe egressos,
pecora Carthaginiensium, quae pastum propulsa essent,
ad urbem agere: tuto ac sine certamine id facturos 7
promissum est. conspecta ea praeda iuvenum est, minus-
que iterum ac saepius id eos audere miraculo fuit.
congressi cum Hannibale rursus fide sanxerunt liberos 8
Tarentinos leges *suas* suaque omnia habituros neque
ullum vectigal Poeno pensuros praesidiumve invitos
recepturos; prodito praesidio *hospitia Romana praedam*
Carthaginiensium fore. haec ubi convenerunt, tunc vero 9
Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundi-
que in urbem frequentiorem facere. et erat venandi
studio insignis, canesque et alius apparatus sequeba-
tur; captumque ferme aliquid aut ab hoste ex prae- 10
parato adlatum reportans donabat aut praefecto aut
custodibus portarum. nocte maxime commeare propter
metum hostium credebant. ubi iam eo consuetudinis 11
adducta res est, ut, quocumque noctis tempore sibilo
dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendae rei
Hannibali visum est. tridui viam aberat; ubi, quo 12
minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum
tam diu habere, aegrum simulabat. Romanis quoque, 13
qui in praesidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis
mora eius desierat. IX. ceterum postquam Tarentum 1
ire constituit, decem milibus peditum atque equitum,
quos in expeditionem velocitate corporum ac levitate
armorum aptissimos esse ratus est, electis quarta vigilia
noctis signa movit praemissisque octoginta fere Nu-
midis equitibus praecepit, ut discurrerent circa vias 2

perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul
3 spectator agminis falleret; praegressos retraherent, obvios occiderent, ut praedonum magis quam exercitus accolis species esset. ipse raptim agmine acto quindecim ferme milium spatio castra ab Tarento posuit
4 et ne ibi quidem *de*nuntiato, quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent nec deverti quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur et in primis intenti ad imperia accipienda essent neu quid nisi ducum iussu facerent; se in tempore edituro-
5 rum, quae vellet agi. eadem ferme hora Tarentum fama praevenerat Numidas equites paucos populari
6 agros terroremque late agrestibus iniecisse. ad quem nuntium nihil ultra motus praefectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima iuberet exire
7 ad arcendum populationibus hostem; in cetera adeo nihil ab eo intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum Hannibalem exer-
8 citumque *e* castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit. dux Philemenus erat cum solito captae venationis onere; ceteri proditores ea, quae composita
9 erant, expectabant. convenerat autem, ut Philemenus portula adsueta venationem inferens armatos induceret,
10 parte alia portam Temenitida adiret Hannibal. ea mediterranea regio est orientem spectans, busta aliquantum intra moenia includunt. cum portae adpropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque idem redditum ab Nicone signum; extinctae
11 deinde utrimque flammae sunt. Hannibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles
12 in cubilibus suis obtruncat portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut, quo res postulet, occurrere libero campo possint.
13 et Philemenus portulae parte alia, qua commeare adsuerat, adpropinquabat. nota vox eius et familiare iam signum cum excitasset vigilem, dicente vix sustineri
14 grandis bestiae onus, portula aperitur. inferentes aprum

duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum venabulo traicit. ingressi deinde triginta fere armati ceteros vigiles obtruncant refringuntque portam proximam, et agmen sub signis confestim inrupit. inde cum silentio in forum ducti Hannibali sese coniunxerunt. tum duo milia Gallorum Poenus in tres divisa partis per urbem dimittit Tarentinos*que duces singulis partibus addit binos.* itinera quam maxume frequentia occupari iubet, tumultu orto Romanos passim caedi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, praecipit iuvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul vidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent. X. iam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet; sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. praefectus primo excitatus tumultu in portum effugit; inde acceptus scapha in arcem circumvehitur. errorem et tuba audita ex theatro faciebat, nam et Romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum praeparata, et inscienter a Graeco inflata, quis aut quibus signum daret, incertum efficiebat. ubi inluxit, et Romanis Punica et Gallica arma cognita [tum] dubitationem exemerunt et Graeci Romanos passim caede stratos cernentes ab Hannibale captam urbem senserunt. postquam lux certior erat et Romani, qui caedibus superfuerant, in arcem confugerant conticiscebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare iubet. convenere omnes, praeterquam qui cedentis in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. ibi Hannibal benigne adlocutus Tarentinos testatusque, quae praestitisset civibus eorum, quos ad Trasumennum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque iussit et foribus nomen suum inscribere: se domos

eas, quae inscriptae non essent, signo extemplo dato diripi iussurum. si quis in hospitio civis Romani — vacuas autem tenebant domos — nomen inscripsisset, 10 eum se pro hoste habiturum. contione dimissa cum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit praedae aliquantum.

1 XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam cum et *a* mari, quo in paeneinsulae modum pars maior circumluitur, praealtis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti saeptam videret eoque nec vi 2 nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce, cum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersaepire statuit non sine illa etiam spe, 3 cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Taren- 4 tini urbem ab iis tueri possent. ubi coeptum opus est, patefacta repente porta impetum in munientis fecerunt Romani pellique se statio passa est, quae pro opere erat, ut successu cresceret audacia pluresque et longius 5 pulsos persequerentur. tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat. nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos impeditaque alia opere iam coepto, 6 alia apparatu operis morabantur. plurimi in fossam praecipitavere, occisique sunt plures in fuga quam in 7 pugna. inde opus nullo prohibente fieri coeptum: fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur; modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Roma- 8 nos possent. reliquit tamen modicum praesidium, simul *ut* in perficiendo muro adiuvaret. ipse profectus cum ceteris copiis ad Galaesum flumen — quinque milia 9 ab urbe abest — posuit castra. ex his stativis regressus

ad inspiciendum, quod opus aliquantum opinione eius celerius creverat, spem cepit etiam arcem expugnari posse. et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano posita et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. cum iam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto praesidium Romanis fecit animum, ut nocte ex inproviso opera hostium invaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quae in paeneinsula posita imminet faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra exclusa maritimis commeatibus propiusque inopiam erant obsidentes quam obsessi. Hannibal convocatis principibus Tarentinis omnes praesentis difficultates exposuit: neque arcis tam munitae expugnandae cernere viam neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari hostes potiantur. quod si naves sint, quibus commeatus invehi prohibeat, extemplo aut arce cessuros aut dedituros se hostis. adsentiebantur Tarentini; ceterum ei, qui consilium adferret, opem quoque in eam rem adferendam censebant esse. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere; suas, quae sinu exiguo intus inclusae essent, cum claustra portus hostis haberet, quem ad modum inde in apertum mare evasuras? "evadent" inquit Hannibal; "multa, quae inpedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem in campo sitam habetis. planae et satis latae viae patent in omnis partis. via, quae e portu per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra circumsedebimus arcem, immo brevi aut relictam ab hostibus aut cum ipsis hostibus capiemus." haec oratio non spem modo effectus sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. contracta extemplo undique plaustra iunctaque inter se, et machinae ad subducendas naves admotae,

munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles
19 in transitu esset. iumenta inde et homines contracti, et opus inpigre coeptum; paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem et ante os
20 ipsum portus ancoras iacit. hunc statum rerum Hannibal Tarenti relinquit regressus ipse in hiberna. ceterum defectio Tarentinorum utrum priore anno an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. plures propioresque aetate memoriae rerum hoc anno factam tradunt.

1 XII. Romae consules praetoresque usque *ad* ante
2 diem quintum kal. Maias Latinae tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte in suas quisque provincias proficiscuntur. religio deinde nova obiecta est ex car-
3 minibus Marcianis. vates hic Marcius inlustris fuerat, et cum conquisitio priore anno ex senatus consulto talium librorum fieret, in M. Aemili praetoris urbani,
4 qui eam rem agebat, manus venerant. is protinus novo praetori Sullae tradiderat. ex huius Marcii duobus carminibus alterius post rem factam editi comprobata auctoritas eventu alteri quoque, cuius nondum tempus
5 venerat, adferebat fidem. priore carmine Cannensis praedicta clades in haec fere verba erat: "amnem, Troiugena, fuge Cannam, ne te alienigenae cogant in
6 campo Diomedis conserere manus. sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum, multaque milia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quae incolunt terras, is fuat esca caro tua. nam mihi ita
7 Iuppiter fatus est." et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen ii, qui militaverant in iis locis, iuxta
8 atque ipsam cladem agnoscebant. tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura praeteritis sunt, sed perplexius etiam scripturae
9 genere. "hostis, Romani, si expellere vultis, vomica quae gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant, cum populus

dederit ex publico partem, *partem* privati uti conferant pro se atque suis. iis ludis faciendis praeerit praetor is, qui ius populo plebeique dabit summum. decemviri Graeco ritu hostiis sacra faciant. hoc si recte facietis, gaudebitis semper fietque res vestra melior; nam is divus extinguet perduellis vestros, qui vestros campos pascit placide." ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. postero die senatus consultum factum est, ut decemviri de ludis Apollini reque divina facienda inspicerent. ea cum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres Apollini ludos vovendos faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim milia aeris praetori ad rem divinam et duas hostias maiores dandas. alterum senatus consultum factum est, ut decemviri sacrum Graeco ritu facerent hisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonae bove femina aurata. ludos praetor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. haec est origo ludorum Apollinarium victoriae, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. populus coronatus spectavit, matronae supplicavere; vulgo apertis ianuis in propatulis epulati sunt, celeberque dies omni caerimoniarum genere fuit.

XIII. Cum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur, quod malum diuturnae obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Hannibalem miserunt orantes, ut, priusquam consules in agros suos educerent legiones, viaeque omnes hostium praesidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, cum Bene-

vento iam adpropinquaret, tria milia passuum ab ipsa
5 urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa
populis, quo aestate comportatum erat, devehi fru-
mentum in castra iussit praesidiis datis, quae com-
6 meatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit,
qua die in castris ad accipiendum frumentum praesto
essent omni undique genere vehiculorum iumentorum-
7 que ex agris contracto. id pro cetera socordia negle-
gentiaque a Campanis actum: paulo plus quadringenta
vehicula missa et pauca praeterea iumenta. ob id
castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quae
mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset,
alia prodicta dies ad frumentum maiore apparatu peten-
8 dum. ea omnia, sicut acta erant, cum enuntiata Bene-
ventanis essent, legatos decem extemplo ad consules —
circa Bovianum castra Romanorum erant — miserunt.
9 qui cum auditis, quae ad Capuam agerentur, inter se
comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duce-
ret, Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus
10 nocte Beneventi moenia est ingressus. ex propinquo
cognoscit Hannonem cum exercitus parte profectum
frumentatum; per quaestorem Campanis datum fru-
mentum; duo milia plaustrorum, inconditam inermem-
que aliam turbam advenisse; per tumultum ac trepi-
dationem omnia agi, castrorumque formam et militarem
11 ordinem inmixtis agrestibus et servis sublatum. his
satis compertis consul militibus edicit, signa tantum
armaque in proximam noctem expedirent: castra Pu-
12 nica oppugnanda esse. quarta vigilia profecti sarcinis
omnibus impedimentisque Beneventi relictis paulo ante
lucem cum ad castra pervenissent, tantum pavoris in-
iecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud
13 dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci et
munimenta defenderunt, quae nulla ex parte adiri nisi
14 arduo ac difficili ascensu poterant. luce prima proelium
ingens accensum est. nec vallum modo tutantur Poeni,
sed, ut quibus locus aequior esset, deturbant nitentis

per ardua hostes. XIV. vincit tamen omnia pertinax 1
virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas
perventum est, sed cum multis vulneribus ac militum
pernicie. itaque convocatis *legatis* tribunisque militum 2
consul absistendum temerario incepto ait: tutius sibi
videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero
castra castris hostium iungi, ne exire inde Campani
neve Hanno regredi posset; id quo facilius obtineatur, 3
collegam quoque et exercitum eius se acciturum totum-
que eo versuros bellum. haec consilia ducis, cum iam
receptui caneret, clamor militum aspernantium tam
segne imperium disiecit. proxima ea parte hostibus 4
erat cohors Paeligna, cuius praefectus Vibius Accaus
arreptum vexillum trans vallum hostium traiecit. exe- 5
cratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes
potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in
castra inrupit. iamque intra vallum Paeligni pugnabant, 6
cum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiae
legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis cap-
torum *castrorum* concederent decus, T. Pedanius prin- 7
ceps primus centurio, cum signifero signum ademisset,
"iam hoc signum et hic centurio" inquit "intra vallum
hostium erit: sequantur qui capi signum ab hoste
prohibituri sunt." manipulares sui primum transcen-
dentem fossam, dein legio tota secuta est. iam et 8
consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato
consilio, ab *resistendo* revocandoque ad incitandos hor-
tandosque versus milites, ostendere, in quanto discri-
mine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium
legio esset. itaque pro se quisque omnes per aequa 9
atque iniqua loca, cum undique tela conicerentur, arma-
que et corpora hostes obicerent, pervadunt inrumpunt-
que. multi volnerati, etiam quos vires *et* sanguis de-
sereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur.
capta itaque momento temporis velut in plano sita 10
nec permunita castra. caedes inde, non iam pugna erat
omnibus intra vallum permixtis. supra decem milia 11

hostium occisa, supra septem milia capitum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumentorum apparatu capta. et alia ingens praeda fuit, quam Hanno, populabundus passim cum isset, ex sociorum
12 populi Romani agris traxerat. inde deletis hostium castris Beneventum reditum, praedamque ibi ambo consules — nam et Ap. Claudius eo post paucos dies
13 venit — vendiderunt diviseruntque. et donati quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Accaus Paelignus *et* T. Pedanius, princeps tertiae legionis.
14 Hanno ab Cominio Ocrito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugae magis quam itineris modo in Bruttios
1 rediit. XV. et Campani audita sua pariter sociorumque clade legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua, tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in
2 potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini aequare sit solitus, desertam indefensamque
3 populo Romano tradat. Hannibal curae sibi fore rem Campanam pollicitus in praesentia duo milia equitum cum legatis mittit, quo praesidio agros populationibus possent prohibere.

4 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinae praesidiique, quod ibi obsideretur, cura est. C. Servilius legatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio praetore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Taren-
5 tinum inter hostium custodias pervenit. cuius adventu, qui ante in exigua spe vocati saepe ad transitionem ab hostibus per conloquia erant, ultro ad transeundum hostis vocabant sollicitabantque. et erat satis validum praesidium traductis ad arcem Tarenti tuendam *a Metaponto* militibus. itaque Metapontini extemplo metu, quo
6 7 tenebantur, liberati ad Hannibalem defecere. Hoc idem

eadem ora maris et Thurini fecerunt. movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. eorum amici cognatique litteras ac nuntios 8 ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, si exercitum ad moenia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico praesidio praeerat, 9 quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse non militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuventutis Thurinae; eam ex industria centuriaverat armaveratque ad talis casus. divisis copiis inter 10 se duces Poeni cum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit, Mago cum equitatu tectus collibus apte *ad tegendas* insidias oppositis subsistit. Atinius peditum 11 tantum agmine per exploratores comperto in aciem copias educit et fraudis intestinae et hostium insidiarum ignarus. pedestre proelium fuit persegne paucis 12 in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis quam adiuvantibus eventum; et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. quo ubi est ventum, coorti cum clamore 13 equites prope inconditam Thurinorum turbam nec satis fido animo, unde pugnabat, stantem extemplo in fugam averterunt. Romani, quamquam circumventos hinc 14 pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. postremo et ipsi terga vertunt atque ad urbem fugiunt. ibi proditores conglobati cum popularium 15 agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant instare Poenum, permixtosque et hostis urbem invasuros, ni propere portas claudant. ita exclusos Romanos praebuere hosti ad caedem, Atinius tamen cum paucis receptus. seditio 16 inde paulisper tenuit cum *alii manendum in Romanae*

*societatis f*ide, alii cedendum fortunae et tradendam urbem victoribus censerent. ceterum, ut plerumque,
17 fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt.
18 Consules a Benevento in Campanum agrum legiones ducunt non ad frumenta modo, quae iam in herbis
19 erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentae urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquae tertium annum inpunita
20 defectio esset. ceterum ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal, quod facturum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equitis vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res
1 in Lucanis aliquem praeficeret. XVI. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium
2 factum est: ad exta sacrificio perpetrato angues duo ex occulto adlapsi adedere iocur conspectique repente
3 ex oculis abierunt. *ob* id cum haruspicum monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta reservarentur, iterum ac tertium tradunt *adlapsos* libatoque iocinere
4 intactos angues abisse. cum haruspices ad imperatorem id pertinere prodigium praemonuissent et ab occultis cavendum hominibus consultisque, nulla tamen
5 providentia fatum imminens moveri potuit. Flavus Lucanus fuit caput partis eius Lucanorum — cum pars ad Hannibalem defecisset —, quae cum Romanis stabat, et iam *altero* anno in magistratu erat, ab iisdem illis
6 creatus praetor. is mutata repente voluntate locum gratiae apud Poenum quaerens neque transire ipse neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem hospitis proditi capite ac san-
7 guine foedus cum hostibus sanxisset. ad Magonem,

qui in Bruttiis praeerat, clam in colloquium venit fide-
que ab eo accepta, si Romanum iis imperatorem tra-
didisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam
Lucanos, deducit Poenum in locum *natum tegendis in-*
sidiis, quo cum paucis Gracchum adducturum ait: Mago 8
ibi pedites equitesque armatos — et capere eas latebras
ingentem numerum — occuleret. loco satis inspecto 9
atque undique explorato dies composita gerendae rei
est. Flavus ad Romanum imperatorem venit. rem se 10
ait magnam incohasse, ad quam perficiendam ipsius
Gracchi opera opus esse. omnium populorum praeto-
ribus, qui ad Poenum in illo communi Italiae motu
descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Ro- 11
manorum, quando res quoque Romana, quae prope
exitium clade Cannensi venisset, in dies melior atque
auctior fieret, Hannibalis vis senesceret ac prope ad
nihilum venisset. veteri delicto haud inplacabilis fore 12
Romanos: nullam umquam gentem magis exorabilem
promptioremque veniae dandae fuisse. quotiens re-
bellioni etiam maiorum suorum ignotum! haec ab sese 13
dicta; ceterum ab ipso Graccho eadem haec audire
malle eos praesentisque contingere dextram *et* id pignus
fidei secum ferre. locum se concilio iis dixisse a con- 14
spectu amotum haud procul castris Romanis; ibi paucis
verbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum
in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et 15
sermoni et rei abesse ratus ac similitudine veri captus
cum lictoribus ac turma equitum e castris profectus
duce hospite *in* insidias praecipitatur. hostes subito 16
exorti, et, ne dubia proditio esset, Flavus iis se ad-
iungit. tela undique in Gracchum atque equites con-
iciuntur. Gracchus ex equo desilit; idem ceteros facere 17
iubet hortaturque, ut, quod unum reliquum fortuna
fecerit, id cohonestent virtute. reliquum autem quid 18
esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus
saepta circumventis praeter mortem? id referre, utrum 19
praebentes corpora pecorum modo inulti trucidentur,

an toti a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata arma-
20 que et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent; qui eam victimam prae se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium sola-
21 cium suae morti inventurum. inter haec dicta paludamento circa laevum brachium intorto — nam ne scuta quidem secum extulerant — in hostis impetum fecit.
22 maior quam pro numero hominum editur pugna: iaculis maxime aperta corpora Romanorum, et cum undique ex altioribus locis in cavam vallem coniectus esset,
23 transfiguntur. Gracchum iam nudatum praesidio vivum capere Poeni nituntur; ceterum conspicatus Lucanum hospitem inter hostis, adeo infestus confertos invasit,
24 ut parci ei sine multorum pernicie non posset. exanimem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris
25 iussit. *si* haec vera fama est, Gracchus in Lucanis
1 ad campos, qui Veteres vocantur, periit. XVII. sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium contendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi
2 causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem saxisque, quae
3 volvit amnis, propugnantem interfectum. sunt qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea quae ante dicta prodigia sunt procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. adeo nec locus nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat.
4 funeris quoque Gracchi varia est fama. alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale — et ea vulgatior fama est — tradunt in vestibulo Puni-
5 corum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum suae cuique genti adsuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exe-

quias celebrante. haec tradunt, qui in Lucanis rei gestae auctores sunt. si illis, qui ad Calorem fluvium 6
interfectum memorant, credere velis, capitis tantum
Gracchi hostes potiti sunt; eo delato ad Hannibalem, 7
missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quaestorem deferret. is funus imperatoris in castris celebrantibus cum exercitu Beneventanis fecit.

XVIII. Consules agrum Campanum ingressi cum 1
passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt et vixdum instructa acie fusi supra mille et quingentos milites amiserunt. inde 2
ingens ferocia superbae suopte ingenio genti crevit, multisque proeliis lacessebant Romanos; sed intentiores ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. restituit tamen his animos et illis 3
minuit audaciam parva una res; sed in bello nihil tam leve est, quod non magnae interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes 4
erat, perfamiliari hospitio iunctus. creverat consuetudo, quod aeger Romae apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. is tum Badius progressus ante stationes, quae 5
pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus conloquium amicum ac familiare quaeri, manente memoria etiam in discidio publicorum foederum privati iuris, paulum a ceteris processit. postquam in conspectum venere, "provoco 6
te" inquit "ad pugnam, Crispine," Badius; "conscendamus equos summotisque aliis, uter bello melior sit, decernamus." ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait 7
hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se, etiamsi in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali caede dextram violet; conversusque abibat. enimvero ferocius 8
tum Campanus increpare mollitiam ignaviamque et se digna probra *in* insontem iacere, hospitalem hostem

appellans simulantemque parcere, cui sciat parem se
9 non esse. si parum publicis foederibus ruptis dirempta
simul et privata iura esse putet, Badium Campanum
T. Quinctio Crispino Romano palam duobus exercitibus
10 audientibus renuntiare hospitium. nihil sibi cum
eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cuius
patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum
11 venisset. si vir esset, congrederetur. diu cunctantem
Crispinum perpulere turmales, ne inpune insultare Cam-
12 panum pateretur; itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterentne sibi extra ordinem in
provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit et Badium nomine compellans
13 ad pugnam evocavit. nulla mora a Campano facta est;
infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum
sinistrum umerum Badio hasta transfixit superque delapsum cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacen-
14 tem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma
15 atque equo relicto ad suos aufugit; Crispinus equum
armaque capta et cruentam cuspidem insignis spoliis
ostentans cum magna laude et gratulatione militum
ad consules est deductus laudatusque ibi magnifice et
donis donatus.

1 XIX. Hannibal ex agro Beneventano castra ad
Capuam cum movisset, tertio post die quam venit
2 copias in aciem eduxit haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna,
quin multo minus se suumque totiens victorem exer-
3 citum sustinere Romani possent. ceterum postquam
pugnari coeptum est, equitum maxime incursu, cum
iaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec
signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent
4 equos. ita equestre proelium erat, cum procul visus
Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quaestor
praeerat, utrique parti parem metum praebuit, ne hostes
5 novi adventarent. velut ex composito utrimque signum
receptui datum, reductique in castra prope aequo Marte

discesserunt; plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent *a* 6
Capua Hannibalem, nocte, quae secuta est, diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abit. postero die, cum vacua castra Romanorum esse nun- 7
tiatum Hannibali esset et duobus agminibus diversos abisse, incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. ille circumducto hoste, qua voluit, alio 8
itinere ad Capuam redit.

Hannibali alia in his locis bene gerendae rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Paenula, 9
insignis inter primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. is perfunctus militia per P. Cor- 10
nelium Sullam praetorem in senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque milia militum darentur: se peritum et hostis et regionum brevi operae pre- 11
tium facturum et, quibus artibus ad id locorum nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum. id non promissum magis stolide quam 12
stolide creditum, tamquam eaedem militares et imperatoriae artes essent. data pro quinque octo milia 13
militum, pars dimidia cives, pars socii. et ipse aliquantum voluntariorum *in* itinere ex agris concivit ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Hannibal nequiquam secutus Claudium substiterat. haud 14
dubia res erat, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semermem. ut conspecta inter se agmina 15
sunt et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructae acies. pugnatum tamen, ut in nulla pari re, *diu:* duas amplius horas con*stitit pugna spe con*citante, donec dux stetit, Romanam aciem. postquam is non 16
pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractae cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies. sed adeo ne fugae quidem iter patuit 17

omnibus viis ab equite insessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint, ceteri passim alii alia peste absumpti sint.

1 XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri coepta est, quaeque in eam rem opus erant compor-
2 tabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum; ad Volturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum *in eoque et Puteolis — triennio* ante Fabius Maximus munierat — praesidium impositum, ut mare
3 proximum et flumen in potestate *essent.* in ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat quodque M. Iunius praetor ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per
4 hiemem copia esset. ceterum super eam cladem, quae in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis ab signis discessit.

5 Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto discrimine desertos volebat socios; sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu in alterius ducis
6 exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium praetorem Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes quasdam Apulorum, quae ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem egisse; postea nimio successu et ipsum et milites praeda impletos in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina
7 militiae esset. cum saepe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in
1 Apuliam castra movit. XXI. circa Herdoneam Romanae legiones et praetor Fulvius erat. quo ubi allatum est hostis adventare, prope est factum, ut iniussu praetoris signis convulsis in aciem exirent. nec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia suo id arbitrio, ubi
2 vellent, facturos. nocte insequenti Hannibal, cum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantis sciret, haud
3 dubius prosperae pugnae occasionem dari, tria milia

expeditorum militum in villis circa vepribusque et silvis disponit, qui signo dato simul omnes e latebris existerent, et Magonem *ac* duo ferme milia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte praeparatis prima luce in aciem copias educit. nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio et sinistra ala in primo instructae, et in longitudinem porrecta acies. clamantibus tribunis nihil introrsus roboris ac virium esse et, quacumque impetum fecissent hostis, perrupturos, nihil, quod salutare esset, non modo ad animum sed ne ad aures quidem admittebat. et Hannibal haudquaquam similis dux neque simili exercitu neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantis suos videt, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit; cetera a fronte pulsa, *inde a* tergo atque alis circumventa acies eo usque est caesa, ut ex duodeviginti milibus hominum duo milia haud amplius evaserint. castris hostes potiti sunt.

XXII. Hae clades super aliam alia Romam cum essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit; sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. legatos ad consules mittunt C. Laetorium M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem, et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. idem negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus

mandatus erat, isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret iique ad signa reducerentur. haec omnia intentissima cura acta.

Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis praeposito, qui, ut quaeque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia deportantem molientemque ad oppugnandam Capuam. tum ambo circumsederunt urbem et Claudium Neronem praetorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. is quoque modico ibi praesidio ad tenendum locum relicto ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria praetoria circa Capuam erecta; tres exercitus diversis partibus opus adgressi fossa valloque circumdare urbem parant et castella excitant modicis intervallis multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. prius tamen, quam haec continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo sed etiam circumvallatis ferret. consulibus litterae a P. Cornelio praetore missae, ut, priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent a Capua suasque res secum inde ferrent. liberos fore suaque omnia habituros, qui ante idus Martias exissent; post eam diem quique exissent quique ibi mansissent, hostium futuros numero. ea pronuntiata Campanis atque ita spreta, ut ultro contumelias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones spe aut vi aut dolo arcis Tarentinae potiundae; quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt querentes simul orantesque. quibus

Hannibal magnifice respondit et antea se solvisse obsidionem et nunc adventum suum consules non laturos. cum hac spe dimissi legati vix regredi Capuam iam duplici fossa valloque cinctam potuerunt. 16

XXIII. Cum maxume Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, praeterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos — erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi — conloquiis suae partis temptare hominum animos iussit et fidem dare, si traditae forent Syracusae, liberos eos ac suis legibus victuros esse. non erat conloquii copia, quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale admissum. servus unus exulum pro transfuga intromissus in urbem conventis paucis initium conloquendi de tali re fecit. dein *de in* piscatoria quidam nave retibus operti circumvectique ita ad castra Romana conlocutique cum transfugis, et iidem saepius eodem modo et alii atque alii. postremo ad octoginta facti. et cum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. alia subinde spes, postquam haec vana evaserat, excepit. Damippus quidam Lacedaemonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. huius utique redimendi et Epicydae cura erat ingens, nec abnuit Marcellus, iam tum Aetolorum, quibus socii Lacedaemonii erant, amicitiam 1 2 3 4 5 6 7 8 9

adfectantibus Romanis. ad conloquium de redemptione eius missis medius maxime atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo cum saepius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplans, numerando lapides aestimandoque ipse secum, quid in fronte paterent singuli, altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, permensus humilioremque aliquanto pristina opinione sua et ceterorum omnium ratus esse et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. haud spernenda visa. sed cum adiri locus, quia ob id ipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quaerebatur; quam obtulit transfuga nuntians diem festum Dianae per triduum agi, et quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari et ab Epicyde praebito universae plebei et per tribus a principibus diviso. id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum conlocutus electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque et scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse. inde ubi id temporis visum, quo *de* die epulatis iam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii, cum priorum audacia dubiis etiam animum faceret. XXIV. iam mille armatorum *muri* ceperant partem, cum ceterae admotae *sunt copiae* pluribusque scalis in murum evadebant signo ab Hexapylo dato, quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati aut sopiti vino erant aut semigraves potabant. paucos tamen eorum in*proviso op*pressos in cubilibus interfecerunt. prope Hexapylon est portula; *ea* magna vi refringi coepta et e muro ex composito tuba datum

signum erat et iam undique non furtim, sed vi aperte
gerebatur res. quippe ad Epipolas, frequentem custodiis 4
locum, perventum erat, terrendique magis hostes erant
quam fallendi, sicut territi sunt. nam simulac tu- 5
barum est auditus cantus clamorque tenentium muros
partemque urbis, omnia teneri custodes *rati* alii per
murum fugere, alii salire de muro praecipitarique
turba paventium. magna pars tamen ignara tanti 6
mali erat et gravatis omnibus vino somnoque et in
vastae magnitudinis urbe partium sensu non satis
pertinente in omnia. sub lucem Hexapylo effracto 7
Marcellus omnibus copiis urbem ingressus excitavit
convertitque omnes ad arma capienda opemque, si
quam possent, iam captae prope urbi ferendam. Epi- 8
cydes ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato pro-
fectus agmine, haud dubius, quin paucos per negle-
gentiam custodum transgressos murum expulsurus
foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos 9
dictitans et maiora ac terribiliora vero adferre, post-
quam conspexit omnia circa Epipolas armis conpleta,
lacessito tantum hoste paucis missilibus retro in
Achradinam agmen convertit, non tam vim multitu- 10
dinemque hostium metuens, quam ne qua intestina
fraus per occasionem oreretur clausasque inter tumul-
tum Achradinae atque Insulae inveniret portas. Mar- 11
cellus ut moenia ingressus ex superioribus locis urbem
omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subiectam
oculis vidit, inlacrimasse dicitur partim gaudio tantae
perpetratae rei, partim vetusta gloria urbis. Athe- 12
niensium classes demersae et duo ingentes exercitus
cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant et
tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine
gesta, tot tam opulenti tyranni regesque, praeter 13
ceteros Hiero cum recentissimae memoriae rex, tum
ante omnia, quae virtus ei fortunaque sua dederat,
beneficiis in populum Romanum insignis. ea cum 14
universa occurrerent animo subiretque cogitatio, iam

illa momento horae arsura omnia et ad cineres redi-
15 tura, priusquam signa Achradinam admoveret, praemittit Syracusanos, qui intra praesidia Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut adloquio leni inpellerent hostis ad dedendam urbem.

1 XXV. Tenebant Achradinae portas murosque maxume transfugae, quibus nulla erat per condiciones veniae spes; ei nec adire muros nec adloqui quemquam passi.
2 itaque Marcellus, postquam id inceptum inritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte urbis aversus a mari viaeque imminens ferenti in agros mediterraneaque insulae, percommode
3 situs ad commeatus excipiendos. praeerat huic arci Philodemus Argius ab Epicyde impositus; ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, rettulit Marcello tempus eum ad deliberandum
4 sumpsisse. cum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Roma-
5 num exercitum inclusum muris posse, Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham — nomina ea partium urbis et instar urbium sunt — posuit castra timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles
6 avidus praedae non posset. legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt precantes,
7 ut a caedibus et ab incendiis parceretur. de quorum precibus quam postulatis magis consilio habito Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, ne quis
8 liberum corpus violaret: cetera praedae futura. castra testis parietum pro muro saepta; portis regione platearum patentibus stationes praesidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri
9 posset. inde signo dato milites discurrerunt; refractisque foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, a caedibus tamen temperatum est; rapinis nullus ante

modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egesserunt. inter haec et Philodemus, cum spes 10
auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto praesidio tradidit tumulum Romanis. aversis omnibus ad tumultum ex parte 11
captae urbis Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex 12
portu Syracusano profectus libero mari vela in altum dedit quinque et quinquaginta navibus Epicydae et Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in 13
quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus Euryalo recepto praesidioque 1
addito una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta inclusos impeditosque moenibus suos turbaret. Achradinam inde trinis castris 2
per idonea dispositis loca spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum circumsedit. cum per ali- 3
quot dies quietae stationes utrimque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. nam et Hippocrates 4
castris ad magnum portum communitis signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus praeerat, et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit, et classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat, adpulsa est, ne quid praesidii Crispino submitti a Marcello posset. tumultum tamen maiorem 5
hostes praebuerunt quam certamen. nam et Crispinus Hippocraten non reppulit tantum munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem, et Epicyden Marcellus in urbem compulit. satisque iam etiam in 6
posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. accessit et ab pestilentia commune malum, quod facile utrorumque 7

animos averteret a belli consiliis. nam tempore autumni et locis natura gravibus, multo tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis aestus per utra-
8 que castra omnium ferme corpora movit. ac primo temporis ac loci vitio et aegri erant et moriebantur; postea curatio ipsa et contactus aegrorum volgabat morbos, ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut adsidentis curantisque eadem vi morbi
9 repletos secum traherent cotidianaque funera et mors ob oculos esset et undique dies noctesque ploratus
10 audirentur. postremo ita adsuetudine mali efferaverant animos, ut non modo lacrimis iustoque conploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent, iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem mortem expectantium mortuique aegros,
11 aegri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent. et ut ferro potius morerentur,
12 quidam invadebant soli hostium stationes. multo tamen vis maior pestis Poenorum castra quam Romana *adorta erat, nam Romani* diu circumsedendo Syracusas caelo
13 aquisque adsuerant magis. ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci volgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt; et
14 Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad inter-
15 necionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, traduxerat in urbem suos infirmaque corpora tecta et umbrae recreaverant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

1 XXVII. Deleto terrestri Punico exercitu Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, ** *occupaverant*, haud magna oppida, ceterum et situ et munimentis tuta; tria milia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest. eo et commeatus e civitatibus suis comporta-
2 bant et auxilia accersebant. interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret non ipsis modo salutarem

opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam 3
plurumas omni copia rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent. igitur centum triginta 4
navibus longis, septingentis onerariis profectus a Carthagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein 5
praeter spem mora cum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque praebuisset, Epicydes metuens, 6
ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercennariorum mili- 7
tum ducibus ad Bomilcarem navigat. classem in 8
statione versa in Africam habentem atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset — quippe etiam plures habebat —, quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent, perpulit tamen, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. et Marcellus, cum et Sicu- 9
lum exercitum ex tota insula conciri videret et cum ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. duae classes in- 10
festae circa promunturium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot 11
saevierat, prior Bomilcar movit, cuius primo classis petere altum visa est, quo facilius superaret promunturium. ceterum postquam tendere ad se Romanas 12
naves vidit, incertum, qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro inde Africam repetere iuberent, ipse Siciliam praetervectus Tarentum petit. Epicydes a 13
tanta repente destitutus spe, ne *in* obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat,

expectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

1 XXVIII. Quae ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam et prope iterum traditam 2 Romanis, legatos de condicionibus dedendae urbis explorata prius per conloquia voluntate eorum, qui 3 obsidebantur, ad Marcellum mittunt. cum haud ferme discreparet, quin, quae ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur, evocatis ad conloquium iis, quibus 4 ab Epicyde creditae res erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem fuissent, fortuna esset, neve alteri proprie 5 sibi paciscerentur quicquam. recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque adloquerentur, expositis, quae pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicydis Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon 6 cognomen erat, adgrederentur. interfectis iis et multitudine ad contionem vocata, inopiam quaeque ipsi inter se fremere occulti soliti erant conquesti, quamquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu 7 ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium; nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse et obsidere urbem coepisse, ut crudelis tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. 8 Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis et praefectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliae terra marique pulsis — quam superesse causam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanae amicitiae cul- 9 tor, incolumis Syracusas esse velint? itaque nec urbi

nec hominibus aliud periculum quam ab semet ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis praetermisissent; eam autem, qualis illo momento horae sit, nullam deinde fore, si simul liberatas ab impotentibus tyrannis *Syracusas esse et applicare se Romanis* apparuisset.

XXIX. Omnium ingenti adsensu audita ea oratio 1
est. praetores tamen prius creari quam legatos nominari placuit. ex ipsorum deinde praetorum numero missi oratores ad Marcellum, quorum princeps „neque 2
primo“ inquit „Syracusani a vobis defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in nos; nec postea pacem tyranni caede compositam 3
Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes oppressis nobis hinc metu, hinc fraude turbaverunt. nec quisquam dicere potest aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. nunc certe caede eorum, qui oppressas 4
tenebant Syracusas, cum primum nostri arbitrii esse coepimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, moenia, nullam recusandam fortunam, quae imposita a vobis fuerit. gloriam captae nobi- 5
lissimae pulcherrimaeque urbis Graecarum dei tibi dederunt, Marcelle. quidquid umquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famaene credi velis, quanta urbs a te capta sit, quam 6
posteris quoque eam spectaculo esse, quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra *de* Atheniensibus Carthaginiensibusque tropaea, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiae vestrae sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis 7
memoria momenti faciat: diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam † re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.“ Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos; 8
inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque trans-

fugae tradi se Romanis rati mercennariorum quoque
9 militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis praetores primum obtruncant, inde ad caedem Syracusanorum discurrunt quosque fors obtulit, irati interfecere atque omnia, quae in promptu erant,
10 diripuerunt. tum, ne sine ducibus essent, sex praefectos creavere, ut terni Achradinae ac Naso praeessent. sedato tandem tumultu exequentibus sciscitando, quae acta cum Romanis essent, dilucere id quod erat coepit, aliam suam ac perfugarum causam esse.

1 XXX. in tempore legati a Marcello redierunt falsa eos suspicione incitatos memorantes, nec causam ex-
2 petendae poenae eorum ullam Romanis esse. erat e tribus Achradinae praefectis Hispanus, Moericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus, qui sine arbitris Moericum nanctus primum, quo in statu reliquisset Hispaniam — et nuper inde venerat —, exponit:
3 omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operae pretium faciat, principem popularium esse, seu militare cum Romanis seu in patriam reverti lubeat. contra, si malle obsideri pergat, quam spem
4 esse terra marique clauso? motus his Moericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit, qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus cum fidem accepisset composuissetque agendae ordinem rei, Achradinam
5 redit. tum Moericus, ut ab suspicione proditionis averteret omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro citroque, neque recipiendum quemquam neque mittendum et, quo intentius custodiae serventur, opportuna dividenda praefectis esse, ut suae quisque partis tutandae reus sit. omnes adsensi sunt.
6 partibus dividendis ipsi regio evenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani,
7 fecit. itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam

iussit exponique milites regione portae, quae prope fontem Arethusam est. hoc cum quarta vigilia factum esset expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Moericus, luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae adgreditur ita, ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent relictis stationibus suis ad vim et impetum Romanorum arcendum. in hoc tumultu actuariae naves instructae iam ante circumvectaeque ad Nasum armatos exponunt, qui inproviso adorti semiplenas stationes et adapertas fores portae, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere desertam trepidatione et fuga custodum. neque *in* ullis minus praesidii aut pertinaciae ad manendum quam in transfugis fuit, quia ne suis quidem satis credentes e medio certamine effugerunt. Marcellus, ut captam esse Nasum *comperit* et Achradinae regionem unam teneri Moericumque *cum* praesidio suis adiunctum, receptui cecinit, *ne* regiae opes, quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum ut iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugae datus est, Syracusani tandem liberi metu portis Achradinae apertis oratores ad Marcellum mittunt nihil petentis aliud quam incolumitatem sibi liberisque suis. Marcellus consilio advocato et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo intra praesidia Romana fuerant, respondit non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse. sed pleraque eorum quo debuerint reccidisse, foederumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, poenas exegisse. se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus servam eam civitatem haberet, sed ne transfugarum *mercennariorum-*

6 que duces captam et oppressam tenerent. quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos esse Syracusanorum, qui intra praesidia Romana fuerint; vel Hispanum ducem Moericum, qui praesidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem,
7 sed forte consilium. sibi omnium laborum periculorumque circa moenia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tanti eum fructum esse, quod
8 capere Syracusas potuisset. inde quaestor cum praesidio Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. *Achradina* diripienda militi data est custodibus divisis per domos eorum, qui intra
9 praesidia Romana fuerant. cum multa irae, multa avaritiae foeda exempla ederentur, Archimeden memoriae proditum est in tanto tumultu, quantum *pavor* captae urbis in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat,
10 ab ignaro milite, quis esset, interfectum; aegre id Marcellum tulisse sepulturaeque curam habitam, et propinquis etiam inquisitis honori praesidioque nomen
11 ac memoriam eius fuisse. hoc maxume modo Syracusae captae; in quibus praedae tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus aequis certabatur.

12 Paucis ante diebus, quam Syracusae caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam
13 ab Lilybaeo transmisit et, cum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit egressusque in terram depopulatus est aliquantum agri circa Uticam praedamque omnis generis retro ad navis
14 egit. Lilybaeum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento praedaque onustis rediit idque frumentum extemplo Syra-
15 cusas misit; quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

1 XXXII. Eadem aestate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset con-

siliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiae, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur. et satis ad id virium credebant accessisse viginti milia Celtiberorum ea hieme ad arma excita. hostium tres exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator; ad urbem nomine Amtorgim exercitum habebat. eum volebant prius opprimi duces Romani, et spes erat satis superque ad id virium esse; illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Hasdrubal et Mago in avios saltus montesque recipientes sese bellum extraherent. optimum igitur rati divisis bifariam copiis totius simul Hispaniae amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis praegredientibus ad urbem Amtorgim in conspectu hostium dirimente amni ponunt castra. ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit; P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricae et praecipue [omnium] earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiae, facili linguae *commercio*, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta conloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. nec atrox visum facinus; non enim ut in Romanos verte-

rent arma agebatur, et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent, et cum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos
5 suaque grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est. simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi reti-
6 nerent. id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque haec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris
7 suarumque proprie virium in castris habeant. signis repente sublatis Celtiberi abeunt nihil aliud quaerentibus causam obtestantibusque, ut manerent, Romanis
8 respondentes quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri rursus coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare con-
9 silium in promptu esse, retro quantum posset cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti aequo se committeret loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat.

1 XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror,
2 periculum maius ab novo hoste urgebat. Masinissa erat iuvenis, eo tempore socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is
3 tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit et deinde adsidue dies noctesque infestus
4 aderat, ut non vagos tantum procul a castris lignatum pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris invectusque in medias saepe stationes
5 omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque saepe incursu repentino in portis valloque trepidatum est, nec aut locus aut tempus ullum vacuum a metu
6 ac sollicitudine erat Romanis, compulsique intra vallum adempto rerum omnium usu. cum prope iusta obsidio esset futuramque artiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem milibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Poenis coniunxisset,

dux cautus et providens Scipio victus necessitatibus 7
temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam
iret et, quocumque occurrisset loco, proelium conse-
reret. relicto igitur modico praesidio in castris prae- 8
positoque Ti. Fonteio legato media nocte profectus
cum obviis hostibus manus conseruit. agmina magis 9
quam acies pugnabant, superior tamen, ut in tumul-
tuaria pugna, Romanus erat. ceterum et equites Nu-
midae repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab
lateribus circumfusi magnum terrorem intulere, *et* 10
contracto adversus Numidas certamine novo tertius
insuper advenit hostis, duces Poeni adsecuti ab tergo
iam pugnantis; ancepsque proelium Romanos circum-
steterat incertos, in quem potissimum hostem quamve
in partem conferti eruptionem facerent. pugnanti 11
hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus
labor erat, latus dextrum lancea traicitur; cuneusque
is hostium, qui in confertos circa ducem impetum
fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem
vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem
nuntiantes discurrunt imperatorem Romanum cecidisse.
ea pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie 12
pro victoribus et Romani pro victis essent, fecit.
fuga confestim ex acie duce amisso fieri coepta est; 13
ceterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque
armorum alia auxilia haud difficilis erat, ita effugere 14
tantum equitum aequantium*que* equos velocitate pedi-
tum vix poterant; caesique prope plures in fuga quam
in pugna sunt, nec superfuisset quisquam, ni praecipiti
iam ad vesperum die nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces Poeni fortuna 1
usi confestim e proelio vix necessaria quiete data
militibus ad Hasdrubalem Hamilcaris citatum agmen
rapiunt non dubia spe, *cum se* coniunxissent, debellari
posse. quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque 2
victoria recenti laetos gratulatio ingens facta impera-
tore tanto cum omni exercitu deleto et alteram pro

haud dubia parem victoriam expectantes. ad Romanos nondum quidem fama tantae cladis pervenerat, sed maestum quoddam silentium erat et tacita divinatio, qualis iam praesagientibus animis inminentis mali esse solet. imperator ipse, praeterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura etiam et ratione ad suspicionem acceptae cladis quam ad ullam bonam spem pronior erat: quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quo modo autem non obstitisse aut ab tergo secutum fratrem, ut, si prohibere, quo minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias? his anxius curis id modo esse salutare in praesens credebat, cedere inde, quantum posset; et una nocte ignaris hostibus et ob id quietis aliquantum emensus est iter. luce ut senserunt profectos, hostes praemissis Numidis quam poterant maxime citato agmine sequi coeperunt. ante noctem adsecuti Numidae nunc ab tergo, nunc in latera incursantes consistere coegerunt ac tutari agmen; quantum possent tamen tuto, ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiae adsequerentur. XXXVI. ceterum nunc agendo, nunc sustinendo agmen cum aliquamdiu haud multum procederetur et nox iam instaret, revocat *a* proelio suos Scipio et conlectos in tumulum quendam non quidem satis tutum, praesertim agmini perculso, editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. ibi primo impedimentis et equitatu in medium receptis circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant apparebat*que* parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse, circumspectare atque agitare dux coepit, si quo modo posset vallum circumicere. sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut

nec virgulta vallo caedendo nec terra caespiti faciendo
aut ducendae fossae aliive ulli operi apta inveniri
posset; nec natura quicquam satis arduum aut absci- 6
sum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem
praeberet; omnia fastigio leni subvexa. ut tamen 7
aliquam imaginem valli obicerent, clitellas inligatas
oneribus velut struentes ad altitudinem solitam cir-
cumdabant cumulo sarcinarum omnis generis obiecto,
ubi ad moliendum clitellae defuerant. Punici exer- 8
citus postquam advenere, in tumulum quidem perfacile
agmen erexere; munitionis facies nova primo eos velut
miraculo quodam tenuit, cum duces undique vocifera- 9
rentur, quid starent et non ludibrium illud vix femi-
nis puerisve morandis satis validum distraherent diri-
perentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.
haec contemptim duces increpabant; ceterum neque 10
transilire nec moliri onera obiecta nec caedere stipatas
clitellas ipsisque obrutas sarcinis facile erat. truden- 11
tes sudibus cum amoliti obiecta onera armatis dedissent
viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam
undique castra erant. pauci a multis perculsique a 12
victoribus passim caedebantur; magna pars tamen
militum cum in propinquas refugisset silvas, in
castra P. Scipionis, quibus Ti. Fonteius legatus prae-
erat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii in tumulo primo 13
impetu hostium caesum tradunt, alii cum paucis in
propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni cir-
cumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri
potuerant vi, captam omnisque intus cum ipso impe-
ratore occisos. — Anno octavo, postquam in Hispaniam 14
venerat, Cn. Scipio undetricensimo die post fratris
mortem est interfectus. luctus ex morte eorum non
Romae maior quam per totam Hispaniam fuit; quin 15
apud civis partem doloris et exercitus amissi et
alienata provincia et publica trahebat clades; Hispa- 16
niae ipsos lugebant desiderabantque duces, Gnaeum
magis, quod diutius praefuerat iis priorque et favorem

occupaverat et specimen iustitiae temperantiaeque Romanae primus dederat.

1 XXXVII. Cum deleti exercitus amissaeque Hispa-
2 niae viderentur, vir unus res perditas restituit. erat *in* exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuvenis animique et ingenii aliquanto quam
3 pro fortuna, in qua erat natus, maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua
4 per tot annos omnis militiae artis edoctus fuerat. *is* et ex fuga collectis militibus et quibusdam de praesidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat
5 iunxeratque cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. sed tantum praestitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut castris citra Hiberum communitis, cum ducem exercitus comitiis militaribus
6 creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnis suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint.
7 omne inde tempus — exiguum id fuit — muniendis castris convehendisque commeatibus consumpsit; et omnia imperia milites cum inpigre, tum haudqua-
8 quam abiecto animo exequebantur. ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et adpropinquare adlatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce
9 milites viderunt, recordati, quos paulo ante imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita et alii manus ad caelum tendere deos incusantes, alii strati humi suum quisque nomi-
10 natim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebris et inutiles se proiecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos iacere sinerent:
11 cum subito clamor tubarumque sonus — iam enim

prope vallum hostes erant — exauditur. inde verso repente in iram luctu discurrunt ad arma, ac velut accensi rabie concurrunt ad portas et in hostem neglegenter atque incomposite venientem incurrunt. extemplo inprovisa res pavorem incutit Poenis, mi- 12
rabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus caesis exstitisset, quis castris praeesset, quis signum dedisset pugnae — ad haec tot tam necopinata primo 13
omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein valida inpressione pulsi terga vertunt. et aut fugien- 14
tium caedes foeda fuisset aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. inde in castra avidos adhuc caedisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses trepide primo ab hostium vallo acti 15
postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par neglegentia in castris custodiendis fuit; nam 16
etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. ob hoc cum omnia neglecta apud hostis 17
essent, exploratis iis Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius esse ratus 18
unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi; simul aut, *si* successisset coeptis, erecturum se ad- 19
flictas res aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum. XXXVIII. ne tamen 1
subita res et nocturnus terror et iam non suae fortunae consilium perturbaret, adloquendos adhortandosque sibi milites ratus contione advocata ita disseruit: „vel mea 2
erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel praesens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis

facere potest mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. quo enim 3 tempore, nisi metus maerorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solacia invenire aegro animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod 4 difficillimum in luctu est, unus consulere. et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriae conservare possim, cogitandum 5 est, avertere animum ab assiduo maerore licet. praesto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant saepe 6 somno, neu se, neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque 7 instituta sequi iubent et, ut imperiis vivorum nemo oboedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod in quaque re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. vos quoque velim, milites, 8 non lamentis lacrimisque tamquam extinctos prosequi — vivunt vigentque fama rerum gestarum —, sed, quotienscumque occurret memoria illorum, velut si adhortantis signumque dantis videatis eos, ita proelia 9 inire. nec alia profecto species hesterno die oblata oculis animisque vestris memorabile illud edidit proelium, quo documentum dedistis hostibus non cum Sci- 10 pionibus extinctum esse nomen Romanum et, cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto saevitia fortunae emersuram esse. 11 nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque oppor- 12 tunitatem volui, ut postmodo praeparati incautos, armati inermes atque etiam sopitos per occasionem adgredi possetis. nec huius occasionis spem, milites, 13 forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. a vobis

quoque profecto si quis quaerat, quonam modo pauci
a multis, victi a victoribus castra tutati sitis, nihil
aliud respondeatis, quam id ipsum timentis vos omnia
et operibus firmata habuisse *et* ipsos paratos in-
structosque fuisse. et ita se res habet: ad id, quod 14
ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines,
quia, quod neglexeris, incautum atque apertum habeas.
nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne 15
obsessi modo ipsi atque oppugnati castra sua ultro
oppugnemus. audeamus, quod credi non potest ausu-
ros nos. eo ipso, quod difficillimum videtur, facilius
erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. 16
exploratum habeo non vigiliarum ordinem, non sta-
tiones iustas esse. clamor in portis auditus et primus 17
impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno
paventisque ad necopinatum tumultum et inermis in
cubilibus suis oppressos illa caedes edatur, a qua vos
hesterno die revocatos aegre ferebatis. scio audax 18
videri consilium; sed in rebus asperis et tenui spe
fortissima quaeque consilia tutissima sunt, quia, si in
occasionis momento, cuius praetervolat opportunitas,
cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam
quaeras. unus exercitus in propinquo est, duo haud 19
procul absunt; nunc adgredientibus spes aliqua est;
et iam temptastis vestras atque illorum vires. si 20
diem proferimus et hesternae eruptionis fama con-
temni desierimus, periculum est, ne omnes duces,
omnes copiae conveniant. tres deinde duces, tres
exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio in-
columi exercitu non sustinuit? ut dividendo copias 21
periere duces nostri, ita separatim ac divisi opprimi
possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est.
proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem
expectemus. ite deis bene iuvantibus, corpora curate, 22
ut integri vigentesque eodem animo in castra hostium
inrumpatis, quo vestra tutati estis."

Laeti et audiere ab novo duce novum consilium, 23

et, quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis et curatione corporum consumptum, et maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia
1 movere. XXXIX. erant ultra proxuma castra sex milium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. valles cava intererat, condensa arboribus. in huius silvae medio ferme spatio cohors Romana arte Punica
2 abditur et equites. ita medio itinere intercepto ceterae copiae silenti agmine ad proximos hostis ductae, et, cum statio nulla pro portis neque in vallo custodiae essent, velut in sua castra nullo usquam
3 obsistente penetravere. inde signa canunt et tollitur clamor. pars semisomnos hostis caedunt, pars ignes casis stramento arido tectis iniciunt, pars portas oc-
4 cupant, ut fugam intercludant. hostes simul ignis, clamor, caedes velut alienatos sensibus nec audire
5 nec providere quicquam sinunt. incidunt inermes inter catervas armatorum. alii ruunt ad portas, alii ob-
6 saeptis itineribus super vallum saliunt. et ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus cir-
7 cumventi caesique ad unum omnes sunt; quamquam, etiamsi quis ex ea caede effugisset, adeo raptim a captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuntius cladis non
8 posset. ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum lignatumque et praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere, arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut humi sedentes accubantesque aut
9 obambulantes ante vallum portasque. cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria proelium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumul-
10 tum facto atrox proelium oritur. diuque tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum visa indicium alterius cladis

Poenis atque inde pavorem iniecissent. hic terror in 11
fugam avertit omnis; effusique, qua iter est, nisi quos
caedes oppressit, exuuntur castris. ita nocte ac die
bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad 12
triginta septem milia hostium caesa auctor est Claudius,
qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem
vertit, captos ad mille octingentos triginta, praedam
ingentem partam; in ea fuisse clipeum argenteum 13
pondo centum triginta septem cum imagine Barcini
Hasdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta 14
tradit, septem milia caesa hostium; altero proelio
eruptione pugnatum cum Hasdrubale, decem milia
occisa, quattuor milia trecentos triginta captos. Piso 15
quinque milia hominum, cum Mago cedentis nostros
effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. apud omnis 16
magnum nomen Marcii ducis est. et verae gloriae
eius etiam miracula addunt: flammam ei contionanti
fusam e capite sine ipsius sensu cum magno pavore
circumstantium militum; monimentumque victoriae 17
eius de Poenis usque ad incensum Capitolium fuisse in
templo clipeum Marcium appellatum cum imagine
Hasdrubalis. — Quietae deinde aliquamdiu in Hispa- 18
nia res fuere utrisque post tantas in vicem acceptas
inlatasque clades cunctantibus periculum summae
rerum facere.

XL. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus 1
captis Syracusis, cum cetera in Sicilia tanta fide atque
integritate composuisset, ut non modo suam gloriam
sed etiam maiestatem populi Romani augeret, orna-
menta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Sy-
racusae, Romam devexit, hostium quidem illa spolia et
parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi 2
Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra pro-
fanaque omnia vulgo spoliandi factum est, quae postremo
in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a
Marcello eximie ornatum est, vertit. visebantur enim 3
ab externis ad portam Capenam dedicata a. M. Mar-

cello templa propter excellentia eius generis orna-
4 menta, quorum perexigua pars comparet. Legationes
omnium ferme civitatium Siciliae ad eum convenie-
bant. dispar ut causa earum, ita condicio erat. qui
ante captas Syracusas aut non desciverant aut redi-
erant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique
quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi
5 a victore leges acceperunt. erant tamen haud parvae
reliquiae belli circa Agrigentum Romanis, Epicydes
et Hanno duces reliqui prioris belli et tertius novus
ab Hannibale in locum Hippocratis missus, Liby-
phoenicum generis Hippacritanus — Muttinen popu-
lares vocabant —, vir inpiger et sub Hannibale
6 magistro omnis belli artes edoctus. huic ab Epicyde
et Hannone Numidae dati auxiliares, cum quibus ita
pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos
in fide animos eorum ferendo in tempore cuique
7 auxilium adiit, ut brevi tempore totam Siciliam im-
pleret nominis sui, nec spes alia maior apud faventis
8 rebus Carthaginiensium esset. itaque inclusi ad *id*
tempus moenibus Agrigenti dux Poenus Syracusanus-
que non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi
egredi extra muros ad Himeram amnem posuerunt
9 castra. quod ubi perlatum ad Marcellum est, ex-
templo copias movit et ab hoste quattuor ferme
milium intervallo consedit, quid agerent pararentve,
10 expectaturus. sed nullum neque locum neque tempus
cunctationi consiliove dedit Muttines, transgressus
amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore
11 ac tumultu invectus. postero die prope iusto proelio
compulit hostis intra munimenta. inde revocatus
seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti
ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad
mitigandos revocandosque eos profectus magno opere
monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste ma-
12 nus consererent. id ambo aegre passi duces, magis
Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem sibi

modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque! is perpulit 13
cunctantem Epicyden, ut transgressi flumen in aciem exirent: nam si Muttinem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Muttinis gloriam fore. XLI. enimvero indignum ratus Marcellus se, 1
qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola reppulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites et efferri signa iubet. instruente exercitum decem effusis equis ad- 2
volant ex hostium acie Numidae nuntiantes populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod praefectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna. gens fallax promissi fidem praestitit. 4
itaque et Romanis crevit animus nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant, et territi hostes, praeterquam quod 5
maxima parte virium suarum non iuvabantur, timore etiam incusso, ne ab suomet ipsi equite oppugnarentur. itaque haud magni certaminis fuit *proelium*; 6
primus clamor atque inpetus rem decrevit. Numidae cum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantis suos viderunt, fugae tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido 7
agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitatis proxumas dilapsi. multa milia hominum caesa, capta *sex milia* et octo elephanti. haec ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit.

Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus 8
Romae decrevit, ut P. Cornelius praetor litteras Capuam ad consules mitteret: dum Hannibal procul 9
abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. litteris acceptis inter se 10

consules compararunt, ut Claudius comitia perficeret,
11 Fulvius ad Capuam maneret. consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centimalum et P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
12 gessisset. praetores deinde creati *L. Cornelius Lentulus M.* Cornelius Cethegus C. Sulpicius *C. Calpurnius*
13 Piso. Pisoni iuris dictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. consulibus prorogatum in annum imperium est.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVI.

PERIOCHA LIBRI XXVI.

Hannibal ad tertium lapidem ab urbe Roma super Anienem castra posuit. ipse cum duobus milibus equitum usque ad ipsam Capenam portam, ut situm urbis exploraret, obequitavit. et cum per triduum in aciem utrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam cum in castra redisset, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et Ap. Claudio consulibus. principes Campanorum veneno sibi mortem consciverunt. cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, litteras a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit et lege agi iussit et supplicium peregit. cum comitiis apud populum quaereretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere P. Scipio, P. filius eius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum et suffragio populi consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugnavit, cum haberet annos XXIV videreturque divina stirpe creatus, quia et ipse, postquam togam acceperat, cotidie in Capitolio erat, et in cubiculo matris eius anguis saepe videbatur. res praeterea gestas in Sicilia continet et amicitiam cum Aetolis iunctam bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum, Macedoniae regem.

I. Cn. Fulvius Centimalus P. Sulpicius Galba consules cum idibus Martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato de re publica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque patres consuluerunt. Q. Fulvio Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est atque exercitus, quos habebant, 1 2

decreti adiectumque, ne a Capua, quam obsidebant,
3 abscederent prius quam expugnassent. ea tum cura
maxime intentos habebat Romanos, non ab ira tantum,
quae in nullam umquam civitatem iustior fuit, quam
4 quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua
traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus
5 animos videbatur ad veteris imperii respectum. et prae-
toribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio
in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, pro-
6 rogatum est imperium; prorogatum et M. Marcello,
ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo
7 exercitu, quem haberet; si supplemento opus esset, sup-
pleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor
8 in Sicilia praeesset, dum ne quem militem legeret ex
eo numero, quibus senatus missionem reditumque in
9 patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui
Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius
habuisset, decretae et supplementum de exercitu Cn.
Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatus-
10 que erat. huic generi militum senatus eundem quem
Cannensibus finem statuerat militiae. additum etiam
utrorumque ignominiae est, ne in oppidis hibernarent
neve hiberna propius ullam urbem decem milibus pas-
11 suum aedificarent. L. Cornelio in Sardinia duae legiones
datae, quibus Q. Mucius praefuerat; supplementum, si
12 opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio et M.
Valerio Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classi-
busque, quibus praeerant, decretae; quinquaginta Graecia
cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
13 habebant naves. tribus et viginti legionibus Romanis
eo anno bellum terra marique est gestum.

1 II. Principio eius anni cum de litteris L. Marcii
referretur, res gestae magnificae senatui visae; titulus
honoris, quod imperio non populi iussu, non ex aucto-
ritate patrum dato "propraetor senatui" scripserat,
2 magnam partem hominum offendebat: rem mali exempli
esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspi-

candorum comitiorum in castra et provincias procul ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem transferri. et cum quidam referendum ad senatum cen- 3
serent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio litteras attulerant. rescribi de frumento et vestimentis exercitus 4
placuit eam utramque rem curae fore senatui; adscribi autem "propraetori L. Marcio" non placuit, ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro praeiudicato ferret. dimissis equitibus de nulla re prius consules rettule- 5
runt, omniumque in unum sententiae congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator praefuisset. ea res cum tribunis acta promul- 6
gataque est.

Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sem- 7
pronius Blaesus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos imperatores temeritate atque inscitia exercitum in locum praecipitem perduxisse dictitans, neminem praeter Cn. 8
Fulvium ante conrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. itaque vere dici posse prius eos perisse, quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo victos esse. neminem, cum suffragium 9
ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. quid interfuisse inter Ti. Sempronium *et Cn. Fulvium? Ti. Sempronium*, cum ei servorum exercitus 10
datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, praesidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse: Cn. Ful- 11
vium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos servilibus vitiis imbuisse. ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et inbelles inter hostes essent nec impetum modo Poe-

norum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. nec hercule mirum esse *cessisse* milites in acie, cum primus omnium imperator fugeret; magis mirari se aliquos stantis cecidisse, et non omnes comites Cn. Fulvi fuisse pavoris ac fugae. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam deserere circumventos exercitus: Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. facinus indignum esse Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvi legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso impunitam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romae diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. III. reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pugnam poscentis productos in aciem, non eo quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco aequo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. qui autem solum se restantem prodesse rei publicae, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? non se inopia commeatus in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circum*ventum;* vi aperta, armis, acie victum. nec suorum animos nec hostium in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. bis est accusatus pecuniaque anquisitum; tertio testibus datis, cum, praeterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent fugae pavorisque initium a praetore ortum, ab eo desertos milites, cum haud vanum timorem ducis crederent, terga

dedisse, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum
contio succlamaret. de eo quoque novum certamen 7
ortum; nam cum bis pecunia anquisisset, tertio capitis
se anquirere diceret, tribuni plebis appellati conlegae 8
negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus
mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniae iudi-
casset privato. tum Sempronius perduellionis se iudi- 9
care Cn. Fulvio dixit diemque comitiis ab C. Calpurnio
praetore urbano petit. inde alia spes ab reo temptata 10
est, si adesse in iudicio Q. Fulvius frater posset, florens
tum et fama rerum gestarum et propinqua spe Capuae
potiundae. id cum per litteras miserabiliter pro fratris 11
capite scriptas petisset Fulvius, negassentque patres
e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies co- 12
mitiorum aderat, Cn. Fulvius exulatum Tarquinios abiit.
id ei iustum exilium esse scivit plebs.

IV. Inter haec vis omnis belli versa in Ca- 1
puam erat; obsidebatur tamen acrius quam oppugna-
batur; nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant
aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam
artas. inventus est Numida, qui acceptis litteris eva- 2
surum se professus praestaret promissum. per media
Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis,
dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptio-
nem temptandi. ceterum in multis certaminibus eque- 3
stria proelia ferme prospera faciebant, pedite superaban-
tur. sed nequaquam tam laetum vincere quam triste
vinci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato
hoste. inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat 4
arte aequaretur. ex omnibus legionibus electi sunt
iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces;
eis parmae breviores quam equestres et septena iacula
quaternos longa pedes data praefixa ferro, quale hastis
velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes 5
equites adsuefecerunt et vehi post sese et desilire per-
uiciter, ubi datum signum esset. *id* postquam ad- 6

suetudine cotidiana satis intrepide fieri visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat, ad-
7 versus instructos Campanorum equites processerunt, et, ubi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit, iaculaque cum impetu alia
8 super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos volneraverunt, pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam stragem-
9 que eorum usque ad portas fecerunt. inde equitatu quoque superior Romana res fuit. institutum, ut veli-
10 tes in legionibus essent. auctorem peditum equiti inmiscendorum centurionem Q. Navium ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

1 V. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum Tarentinae arcis potiundae Capuaeque
2 retinendae trahebant curae. vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento futurae, qualemcumque
3 eventum defectio ab Romanis habuisset. igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis et omni graviore armatu cum delectis peditum equitumque quam poterat aptissimus ad maturandum iter in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres et
4 triginta elephanti. in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuae consedit. adveniens cum castellum Galatiam praesidio vi pulso cepisset, in cir-
5 cumsedentis Capuam se vertit, praemissisque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana adgressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis omnibus
6 sese effunderent, ingentem praebuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites peditesque, et cum iis Punicum praesidium, cui Bostar
7 et Hanno praeerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi re-
8 linquerent, ita inter sese copias partiti sunt: Ap. Claudius

Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus; C. Nero propraetor cum equitibus sex legionum via, quae Suessulam fert, C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Volturni amnis. proelium 9
non solito modo clamore ac tumultu est coeptum, sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita in muris Campanorum inbellis multitudo tantum cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat; 10
maior vis ab altera parte Fulvium Hannibal et Poeni 11
urgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit, ruperatque mediam aciem Romanorum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet an intercluderetur a suis. quem pavorem 12
legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem verti; aut viam dandam iis esse, 13
et minore conatu, quam condensam aciem rupissent, in castra inrupturos, aut conficiendos sub vallo esse. nec magni certaminis rem fore: paucos esse et ab suis 14
interclusos, et quae, dum paveat Romanus, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi 15
haec imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostis infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites et partem capessant pugnae. ingens corpus erat, et arma 16
honestabant, et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. ceterum postquam iam 17
ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae coniectae et prope tota in unum acies versa; sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum eius viri potuerunt. VI. Et M. Atilius lega- 1
tus primi principis ex eadem legione signum inferre

in cohortem Hispanorum coepit; et qui castris praeerant L. Porcius Licinus et T. Popilius legati pro vallo acriter propugnant elephantosque transgredientes in
2 ipso vallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto transitum hostibus dedit. ibi *su*per stragem iacentium elephan-
3 torum atrox edita caedes. altera in parte castrorum iam inpulsi erant Campani Punicumque praesidium et sub ipsa porta Capuae, quae Vulturnum fert, pugna-
4 batur; neque tam armati inrumpentibus Romanis resistebant, quam porta ballistis scorpionibusque instructa
5 missilibus procul hostis arcebat. et suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudi, cui suos ante prima signa adhortanti sub laevo umero summum pectus gaeso ictum est. magna vis tamen hostium ante portam est caesa, ceteri trepidi in urbem con-
6 pulsi. et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque vi castra hostium defendi, omissa oppugnatione recipere signa et convertere agmen peditum obiecto ab tergo equitatu, ne hostis instaret,
7 coepit. legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale praesidii esset, et ipse Hannibal
8 sentiret. caesa eo die qui huius pugnae auctores sunt octo milia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt, signaque Carthaginiensibus quin-
9 decim adempta, duodeviginti Campanis. apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni plusque pavoris quam certaminis fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidae Hispanique cum elephantis inru-
10 pissent, elephanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium
11 vincula iumentorum facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam inmissis ab Hannibale, qui habitu Italico gnari Latinae linguae iuberent consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque

militum in proxumos montes fugere; sed eam celeriter 12
cognitam fraudem oppressamque magna caede hostium;
elephantos igni e castris exactos. Hoc ultimum — ut- 13
cumque initum finitumque est — ante deditionem Ca-
puae proelium fuit. medix tuticus, qui summus magi-
stratus apud Campanos est, eo anno Seppius Loesius
erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. matrem 14
eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare
ostentum, cum respondisset haruspex summum quod
esset imperium Capuae perventurum ad eum puerum,
nihil ad eam spem adgnoscentem dixisse ferunt "ne 15
tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos
ad filium meum perveniet." ea ludificatio veri et ipsa 16
in verum vertit; nam cum fame ferroque urgerentur
nec spes ulla superesset sisti *posse, iis, qui nati* in
spem honorum erant, honores detrectantibus, Loesius 17
querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam
summum magistratum ultimus omnium Campanorum
cepit.

VII. Ceterum Hannibal ut nec hostis elici amplius 1
ad pugnam vidit neque per castra eorum perrumpi ad
Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercludi 2
derent novi consules, abscedere inrito incepto et movere
a Capua statuit castra. multa secum, quonam inde 3
ire pergeret, volventi subiit animum impetus caput
ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitae
praetermissam occasionem post Cannensem pugnam et
alii vulgo fremebant et ipse non dissimulabat: necopi- 4
nato pavore ac tumultu non esse desperandum aliquam
partem urbis occupari posse; et, si Roma in discri- 5
mine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambo
imperatores Romanos aut alterum ex iis, et, si divi-
sissent copias, utrumque infirmiorem factum aut sibi
aut Campanis bene gerendae rei fortunam daturos esse.
una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo 6
dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia
audenda *agenda*que donis perlicit, ut litteris acceptis

specie transfugae castra Romana ingressus altera parte
7 clam Capuam pervadat. litterae autem erant adhortatione plenae: profectionem suam, quae salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos. ne
8 desponderent animos; tolerando paucos dies totam so-
9 luturos obsidionem. inde navis in flumine Vulturno conprehensas subigi ad id, quod iam ante praesidii causa
10 fecerat, castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset exercitus, allatum est, cibariis decem dierum praeparatis deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

1 VIII. Id priusquam fieret, ita futurum conpertum ex transfugis Fulvius Flaccus senatui Romam cum scripsisset, varie animi hominum pro cuiusque ingenio
2 adfecti sunt. ut in re tam trepida senatu extemplo vocato P. Cornelius, cui Asinae cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia neque Capuae neque ullius alterius rei memor ad urbis praesidium revo-
3 cabat; Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagi-
4 tiosum ducebat: qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus non esset, eum a Capua repulsum spem
5 potiundae urbis Romae cepisse! non ad Romam obsidendam, sed ad Capuae liberandam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Iovem foederum ruptorum ab Hannibale testem deosque alios
6 defensuros esse. has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid ad urbem praesidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret aut quanto exercitu ad Ca-
7 puam obsidendam opus esset, ipsos scire. si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur,
8 inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam

Romam veniundum esset. hoc senatus consulto Capuam 9
perlato Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere
ae*gro*, *di*grediundum Romam erat, e tribus exercitibus
milite electo, ad quindecim milia peditum, mille equites
Vulturnum traducit. inde cum Hannibalem Latina via 10
iturum satis comperisset, ipse per Appiae municipia
quaeque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, La-
vinium praemisit, ut commeatus paratos et in urbibus 11
haberent et ex agris deviis in viam proferrent prae-
sidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res pu-
blica in manu esset.

IX. Hannibal quo die Vulturnum est transgressus, 1
haud procul a flumine castra posuit; postero die praeter 2
Cales in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum
populando moratus per Suessanum Allifanumque et
Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casino biduo
stativa habita et passim populationes factae. inde prae- 3
ter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad
Lirim fluvium ventum, ubi intercisum pontem a Fre-
gellanis morandi itineris causa invenit. et Fulvium 4
Vulturnus tenuerat amnis navibus ab Hannibale in-
censis rates ad traiciendum exercitum in magna inopia
materiae aegre comparantem. traiecto ratibus exercitu 5
relicum Fulvio expeditum iter non per urbes modo
sed circa viam expositis benigne commeatibus erat,
alacresque milites alius alium, ut adderet gradum me-
mor ad defendendam iri patriam, hortabantur. Romam 6
Fregellanus nuntius diem noctemque itinere continuato
ingentem attulit terrorem; tumultuosius, quam *quod*
allatum erat, *con*cursus hominum adfingentium vana
auditis totam urbem concitat. ploratus mulierum non 7
ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique
matronae in publicum effusae circa deum delubra dis-
currunt, crinibus passis aras verrentes, nixae genibus,
supinas manus ad caelum ac deos tendentes orantes- 8
que, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent
matresque Romanas et liberos parvos inviolatos ser-

9 varent. senatus magistratibus in foro praesto est, si quid consulere velint. alii accipiunt imperia discedunt-
que ad suas quisque officiorum partes, alii offerunt se, si quo usus operae sit. praesidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano
10 atque arce Aefulana ponuntur. inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua adfertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum con-
11 sulibus imperium esset. Hannibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontis, per Frusinatem Ferentinatemque et Anagninum agrum in Labi-
12 canum venit. inde Algido Tusculum petiit, nec receptus moenibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso octo milia passuum
13 ab Roma posuit castra. quo propius hostis accedebat, eo maior caedes fiebat fugientium praecedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque aetatium capiebantur.

1 X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam
2 Collinamque portam posuit castra. aediles plebis commeatum eo conportarunt. consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa re publica consultatum. placuit consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra, C. Calpurnium praetorem urbanum Capitolio atque arci praeesse et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto
3 opus esset. Inter haec Hannibal ad Anienem fluvium tria milia passuum ab urbe castra admovit. ibi stativis positis ipse cum duobus milibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus atque, unde proxime poterat, moenia situmque urbis
4 obequitans contemplabatur. id eum tam licenter atque otiose facere Flacco indignum visum est; itaque immisit equites summoverique atque in castra redigi hostium

equitatum iussit. cum commissum proelium esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentis quidam vidissent, captum Aventinum conclamaverunt. ea res tantum tumultum ac fugam praebuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit; tunc in domos atque in tecta refugiebant vagosque in viis suos *pro* hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi tumultus aperirique error poterat refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quae repentinus pavor in urbem compulerat. equestre proelium secundum fuit, summotique hostes sunt. et quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit omnes, qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. et diei quod reliquum fuit et nocte insequenti multi temere excitati tumultus sunt compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnis copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. instructis utrimque exercitibus in eius pugnae casum, in qua urbs Roma victori praemium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint nullius rei minore quam hostium metu. et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. ubi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. in religionem ea res apud Poenos versa est, auditaque vox Hannibalis fertur, potiundae sibi urbis Romae modo mentem non dari, modo fortunam. minuere etiam spem eius duae aliae, parva magnaque, res: magna illa, quod, cum ipse ad moenia urbis Romae armatus sederet, milites

sub vexillis in supplementum Hispaniae profectos audiit;
6 parva autem, quod *per* eos dies eum forte agrum, in
quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id deminuto
7 pretio cognitum ex quodam captivo est. id vero adeo
superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse
bello captum possideret haberetque, inventum Romae
emptorem, ut extemplo vocato praecone tabernas argen-
tarias, quae circa forum Romanum essent, iusserit
8 venire. his motus ad Tutiam fluvium castra rettulit,
sex milia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniae
pergit ire, templum ea tempestate inclutum divitiis.
9 Capenates aliique, *qui* accolae eius erant, primitias
frugum eo donaque alia pro copia portantes multo
auro argentoque id exornatum habebant. iis omnibus
donis tum spoliatum templum. aeris acervi, cum rudera
milites religione inducti iacerent, post profectionem
10 Hannibalis magni inventi. huius populatio templi haud
dubia inter scriptores est. Coelius Romam euntem ab
Ereto devertisse eo Hannibalem tradit iterque eius ab
11 Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur; ex Campania
in Samnium, inde in Paelignos pervenisse praeterque
oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse, inde Al-
bensi agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque
12 vicum venisse. neque ibi error est, quod tanti *ducis*
*tanti*que exercitus vestigia intra tam brevis aevi memo-
riam potuerint confundi — isse enim ea constat —,
13 tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem, an
ab urbe in Campaniam redierit.

1 XII. Ceterum non quantum Romanis pertinaciae
ad premendam obsidione Capuam fuit, tantum ad de-
2 fendendam Hannibali. namque *per Samnium* et Lucanos
in Bruttium agrum ad fretum ac Regium eo cursu
contendit, ut prope repentino adventu incautos op-
3 presserit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos
dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et admiratio
4 orta est non simul regressum Hannibalem. inde per
conloquia intellexerunt relictos se desertosque et spem

Capuae retinendae deploratam apud Poenos esse. ac- 5
cessit edictum proconsulis ex senatus consulto propo-
situm vulgatumque apud hostis, ut qui civis Campanus
ante certam diem transisset, sine fraude esset. nec 6
ulla facta est transitio metu magis eos quam fide con-
tinente, quia maiora in defectione deliquerant, quam
quibus ignosci posset. ceterum quem ad modum nemo 7
privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salu-
tare in medium consulebatur. nobilitas rem publicam 8
deseruerant neque in senatum cogi poterant; in magi-
stratu erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed in-
dignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat,
dempsisset; iam ne in foro quidem aut publico loco 9
principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriae
occasum cum suo exitio in dies expectabant; summa 10
curae omnis in Bostarem Hannonemque, praefectos
praesidii Punici, versa erat, suo, non sociorum peri-
culo sollicitos. ii conscriptis ad Hannibalem litteris 11
non libere modo sed etiam aspere, quibus non Capuam
solam traditam in manum hostibus, sed se quoque *et*
praesidium in omnis cruciatus proditos incusabant: ab- 12
isse eum in Bruttios velut avertentem sese, ne Capua
in oculis eius caperetur; at hercule Romanos ne op-
pugnatione quidem urbis Romanae abstrahi a Capua
obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Ro- 13
manum quam amicum Poenum esse. si redeat Capuam
bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
eruptioni fore. non cum Reginis neque Tarentinis 14
bellum gesturos transisse Alpis; ubi Romanae legiones
sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. sic
ad Cannas, sic ad Trasumennum rem bene gestam
coeundo conferundoque cum hoste castra, fortunam
temptando. in hanc sententiam litterae conscriptae 15
Numidis proposita mercede eam professis operam dan-
tur. ii specie transfugarum cum ad Flaccum in castra
venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque,
quae iam diu Capuae erat, nulli non probabilem causam

transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori Romano Numidas fraude composita transisse litte-
rasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat; paulatim dein convictus veris, cum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse, litteraeque prolatae,
et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie
transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. ii supra septuaginta comprensi et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque praecisis Capuam rediguntur. conspectum tam triste supplicium fregit animos Cam-
panorum. XIII. concursus ad curiam populi factus coegit Loesium senatum vocare; et primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se et in publicum omnis vi extracturos esse. is timor
frequentem senatum magistratui praebuit. ibi cum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis auctor ab Romanis fuerat, interrogatus sententiam negat eos, qui
de legatis et de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate
habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. "quid? vos" inquit "eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostra-
que omnia Romanis dedidimus? iam e memoria excessit, quo tempore et in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quem ad modum in defectione praesidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad con-
tumeliam necarimus? quotiens in obsidentis quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc, quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum mise-
rimus? age contra, quae illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. cum hostis

alienigena *in* Italia esset, et Hannibal hostis, et cuncta
bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Hanni-
bale ambo consules et duo consulares exercitus ad
Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum cir- 8
cumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi
nobiscum ultima pericula et gravissimos labores per-
pessi, circa vallum ac fossas saepe trucidati ac prope
ad extremum castris exuti. sed omitto haec: vetus 9
atque usitata res est in oppugnanda hostium urbe
labores ac pericula pati. illud irae atque odii execra-
bilis *inexpiabilis*que indicium est: Hannibal ingentibus 10
copiis peditum equitumque castra oppugnavit et ex
parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsi-
dione; profectus trans Vulturnum perussit Calenum
agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt; ad 11
ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam
quoque tempestatem imminentem spreverunt; trans-
gressus Anienem amnem tria milia passum ab urbe
castra posuit, postremo ad moenia ipsa et ad portas
accessit, Romam se adempturum eis, nisi omitterent
Capuam, ostendit: non omiserunt. feras bestias, caeco 12
impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia et catulos
earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas:
Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum 13
ploratus hinc prope exaudiebantur, arae, foci, deum
delubra, sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua
non averterunt: tanta aviditas supplicii expetendi, tanta
sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsi- 14
tan: nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset.
itaque quoniam aliter dis immortalibus est visum, cum
mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus contu-
meliasque, quas parat hostis, dum liber, dum mei
potens sum, effugere morte, praeterquam honesta, etiam
leni possum. non videbo Ap. Claudium et Q. Fulvium 15
victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem
Romanam triumphi spectaculum trahar, ut deinde in
carc*ere exp*irem aut *ad* palum deligatus lacerato virgis

tergo cervicem securi Romanae subiciam; nec dirui incendique patriam videbo, nec rapi ad stuprum matres
16 Campanas virginesque et ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuae parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini
17 sunt. itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam haec tot tam acerba videant, in animo est, iis apud
18 me hodie epulae instructae parataeque sunt. satiatis vino ciboque poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus a cruciatu, animum a contumeliis, oculos, auris a videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quae manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo aedium
19 accenso corpora exanima iniciant. haec una via et honesta et libera ad mortem. et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortis socios sciet ab se
1 desertos ac proditos esse.“ XIV. Hanc orationem Virri plures cum adsensu audierunt, quam forti animo id,
2 quod probabant, exsequi potuerunt: maior pars senatus, multis saepe bellis expertam populi Romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt
3 miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum secuti sunt epulatique cum eo et, quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt;
4 inde misso convivio dextris inter se datis ultimoque conplexu conlacrimantes suum patriaeque casum alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos
5 digressi sunt. inpletae cibis vinoque venae minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt: itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem cum animam egissent, omnes tamen prius, quam aperirentur hostibus portae, expirarunt.
6 Postero die porta Iovis, quae adversus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa

legio una et duae alae cum C. Fulvio legato. is cum 7
omnium primum arma telaque, quae Capuae erant, ad
se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispo-
sitis, ne quis exire aut emitti posset, praesidium Pu-
nicum comprehendit, senatum Campanum ire in castra
ad imperatores Romanos iussit. quo cum venissent, 8
extemplo iis omnibus catenae iniectae, iussique ad
quaestores deferre quod auri atque argenti haberent.
auri pondo duo milia septuaginta fuit, argenti triginta
milia pondo et mille ducenta. senatores quinque et 9
viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi,
quorum de sententia maxime descitum ab Romanis
constabat. XV. de supplicio Campani senatus haud- 1
quaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat: facilis
impetrandae veniae Claudius, Fulvio durior sententia
erat. itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius 2
rei totum reiciebat: percunctandi etiam aequum esse 3
potestatem fieri patribus, num communicassent consilia
cum aliquis sociorum Latini nominis [municipiorum],
et num ope eorum in bello forent adiuti. id vero 4
minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli-
citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi
et subicerentur indicibus, quis *neque quid dicerent* ne-
que quid facerent, quicquam umquam pensi fuisset;
itaque se eam quaestionem oppressurum extincturum-
que. ab hoc sermone cum digressi essent, et Appius 5
quamvis ferociter loquentem collegam non dubitaret
tamen litteras super tanta re ab Roma expectaturum,
Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, di- 6
mittens praetorium tribunis militum ac praefectis so-
cium imperavit, uti duobus milibus equitum delectis
denuntiarent, ut ad tertiam bucinam praesto essent.
cum hoc equitatu nocte Teanum profectus prima luce 7
portam intravit atque in forum perrexit; concursuque
ad primum equitum ingressum facto magistratum Sidi-
cinum citari iussit imperavitque, ut produceret Cam-
panos, quos in custodia haberet. producti omnes vir- 8

gisque caesi ac securi percussi. inde citato equo Cales percurrit; ubi cum in tribunali consedisset productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit litterasque a C. Calpurnio praetore Fulvio et 9 senatus consultum tradit. murmur ab tribunali totam contionem pervasit, differri rem integram ad patres de Campanis. et Fulvius id ita esse ratus acceptas litteras neque resolutas cum in gremio reposuisset, praeconi imperavit, ut lictorem lege agere iuberet. ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. 10 tum litterae lectae senatusque consultum serum ad impediendam rem actam, quae summa ope adproperata 11 erat, ne impediri posset. consurgentem iam Fulvium Taurea Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine inclamavit et, cum mirabundus, quidnam 12 sese vellet, resedisset Flaccus, "me quoque" inquit "iube occidi, ut gloriari possis multo fortiorem, quam 13 ipse es, virum abs te occisum esse." cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse, modo prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto di- 14 ceret, tum Vibellius "quando quidem" inquit "capta patria, propinquis amicisque amissis, cum ipse manu mea coniugem liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quae his civibus meis, petatur a virtute invisae 15 huius vitae vindicta." atque ita gladio, quem veste texerat, per adversum pectus transfixus ante pedes 1 imperatoris moribundus procubuit. XVI. Quia et quod ad supplicium attinet Campanorum et pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Clau- 2 dium sub deditionem Capuae quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque sua manu interfectum, sed cum inter ceteros ad palum deligatus *quiritaret*, quia parum inter strepitus exaudiri possent quae vociferabatur, silentium 3 fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, quae ante memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab ne-

quaquam pari ad virtutem occidi; sub haec dicta iussu proconsulis praeconem ita pronuntiasse: "lictor, viro forti adde virgas et in eum primum lege age." lectum 4 quoque senatus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt; sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur, integram rem ad senatum reiceret, interpretatum esse, quid magis e re publica duceret, aestimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Ca- 5 latia in deditionem acceptae. ibi quoque in eos, qui capita rerum erant, animadversum. ita ad septuaginta 6 principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi; alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venum data. de urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7 delendam censentibus urbem praevalidam, propinquam, inimicam. ceterum praesens utilitas vicit; nam propter agrum, quem omni fertilitate terrae satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandae multitudo incola- 8 rum libertinorumque et institorum opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Romani facta. ceterum habitari tantum tamquam urbem Capuam fre- 9 quentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum nec plebis concilium nec magistratus esse: sine 10 consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore; praefectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. ita ad Capuam res compositae consilio ab omni parte 11 laudabili. severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam spem reditus; non saevitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque, et cum emolumento quaesita etiam 12 apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimae opulentissimaeque, cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt populi

13 ingemuissent; confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas poenas ab infidelibus sociis et quam nihil in Hannibale auxili ad receptos in fidem tuendos esset.

1 XVII. Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex milia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites 2 decernunt. eum exercitum Puteolis in naves inpositum Nero in Hispaniam transportavit. cum Tarraconem navibus venisset expositisque ibi copiis et navibus subductis socios quoque navalis multitudinis augendae 3 causa armasset, profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et *L.* Marcio accepit. inde pergit 4 ad hostis ire. Hasdrubal Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat; in Ausetanis is locus est inter oppida Iliturgim et Mentissam. huius saltus fauces Nero *in-* 5 *sedit.* · *Hasdrubal, cum* in arto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se omnem 6 exercitum ex Hispania deportaturum. quam rem cum laeto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal conloquio petivit, ut coram leges conscriberentur de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam praesidia deducerentur, suaque omnia sine 7 fraude Poeni deportarent. quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal quacumque posset 8 evadere *e* saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas cum ad hostem silentio fallendum aptior tum ad evadendum per artas semitas 9 ac difficilis esset. ventum insequenti die ad conloquium est; sed loquendo plura scribendoque dedita opera, quae in rem non essent, die consumpto in posterum 10 dilatum est. addita insequens nox spatium dedit et 11 alios emittendi. nec postero die res finem invenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctesque

emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptae. et postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem, quae ultro dicta erant, stabatur, minus- 12
que ac minus cum timore simul fide decrescente conveniebat. iam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu, cum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem conloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei seriae esse. ne tum quidem 13
suspecta fraus cum esset, data venia eius diei, extemploque Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine ullo tumultu in tutum evasit. hora ferme 14
quarta dispulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. tum demum 15
Claudius Punicam fraudem adgnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi paratus confligere acie; sed hostis detrectabat pugnam. levia tamen 16
proelia inter extremum Punicum agmen praecursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter haec Hispaniae populi nec qui post 1
cladem acceptam defecerant redibant ad Romanos, nec
ulli novi deficiebant. et Romae senatui populoque post 2
receptam Capuam non Italiae iam maior quam Hispaniae cura erat. et exercitum augeri et imperatorem
mitti placebat. nec tam, quem mitterent, satis con- 3
stabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra
dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendum esse. cum alii 4
alium nominarent, postremum eo decursum est, ut
proconsuli creando in Hispaniam comitia haberentur;
diemque comitiis consules edixerunt. primo expecta- 5
verant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent,
nomina profiterentur. quae ut destituta expectatio est,
redintegratus luctus acceptae cladis desideriumque imperatorum amissorum. maesta itaque civitas, prope 6
inops consilii, comitiorum die tamen in campum de-

scendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum aliorum alios intuentium fremuntque adeo perditas res desperatumque de re publica esse, ut nemo 7 audeat in Hispaniam imperium accipere, cum subito P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat, filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se petere in superiore, unde conspici posset, loco con- 8 stitit. in quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustum- 9 que imperium. iussi deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriae modo sed etiam homines P. Sci- 10 pioni imperium esse in Hispania iusserunt. ceterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita cogitatio, quidnam egissent? nonne favor plus valuisset quam 11 ratio? aetatis maxime paenitebat; quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patrui- 1 que res gerendae essent, proficiscentis. XIX. quam ubi ab re tanto impetu acta sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata contione ita de aetate sua imperioque mandato et bello, quod gerundum esset, 2 magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque *et* impleret hominés certioris spei, quam quantam fides promissi 3 humani aut ratio ex fiducia rerum subicere solet. fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuventa in ostentationem earum 4 compositus, pleraque apud multitudinem aut *ut* per nocturnas visa species aut velut divinitus mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi 5 missa sine cunctatione exsequerentur. ad hoc iam inde ab initio praeparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque aedem consideret et plerumque solus in secreto ibi tempus

tereret. hic mos, *quem* per omnem vitam servabat, 6
seu consulto seu temere vulgatae opinioni fidem apud
quosdam fecit stirpis eum divinae virum esse, rettu- 7
litque famam in Alexandro Magno prius vulgatam, et
vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu
conceptum, et in cubiculo matris eius visam persaepe
prodigii eius speciem interventuque hominum evolu-
tam repente atque ex oculis elapsam. his miraculis 8
numquam ab ipso elusa fides est; quin potius aucta
arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam
adfirmandi. multa alia eiusdem generis, alia vera, alia 9
adsimulata, admirationis humanae in eo iuvene ex-
cesserant modum; quibus freta tunc civitas aetati haud-
quaquam maturae tantam rerum molem tantumque
imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania 10
habebat quaeque a Puteolis cum C. Nerone traiectae
erant, decem milia militum et *mille* equites adduntur;
et M. Iunius Silanus propraetor adiutor ad res geren-
das datus est. ita cum triginta navium classe — 11
omnes autem quinqueremes erant — *ab* ostiis Tiberinis
profectus praeter oram Tusci maris, Alpes atque Galli-
cum sinum et deinde Pyrenaei circumvectus promun-
turium, Emporiis, urbe Graeca — oriundi et ipsi a
Phocaea sunt —, copias exposuit. inde sequi navibus 12
iussis Tarraconem pedibus profectus conventum omnium
sociorum — etenim legationes ad famam eius ex omni
se provincia effuderant — habuit. naves ibi subduci 13
iussit remissis quattuor triremibus Massiliensium, quae
officii causa ab domo prosecutae fuerant. responsa 14
inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare
coepit ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia
animo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque
omnibus, quae diceret, cum maiestas inesset tum fides.
XX. profectus ab Tarracone et civitates sociorum et 1
hiberna exercitus adiit conlaudavitque milites, quod
duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam ob-

2 tinuissent nec fructum secundarum rerum sentire hostis
passi omni cis Hiberum agro eos arcuissent sociosque
3 cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum
tanto honore, ut facile appareret nihil minus vereri
4 quam ne quis obstaret gloriae suae. successit inde
Neroni Silanus, et in hiberna milites novi deducti.
Scipio omnibus, quae adeunda agendaque erant, mature
5 aditis peractisque Tarraconem concessit. nihilo minor
fama apud hostis Scipionis erat quam apud civis so-
ciosque, et divinatio quaedam futuri, quo minus ratio
timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
6 metum. in hiberna diversi concesserant, Hasdrubal
Gisgonis usque ad Oceanum et Gadis, Mago in medi-
terranea maxime supra Castulonensem saltum; Has-
drubal Hamilcaris filius proximus Hibero circa Sagun-
tum hibernavit.

7 Aestatis eius extremo, qua capta est Capua et
Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia
Tarentum accita *ad* arcendos commeatus praesidi Ro-
8 mani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem
omnis ad arcem a mari aditus, sed adsidendo diutius
9 artiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non
enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora aper-
tosque portus praesidio navium Punicarum poterat,
quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex
10 omni genere hominum absumebat, ut arcis praesidium
etiam sine invecto, quia pauci erant, ex ante prae-
parato sustentari posset, Tarentinis classique ne in-
11 vectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quam
venerat classis dimissa est. annona haud multum laxa-
verat, quia remoto maritimo praesidio subvehi fru-
mentum non poterat.

1 XXI. Eiusdem aestatis exitu M. Marcellus ex Si-
cilia provincia cum ad urbem venisset, a C. Calpurnio
2 praetore senatus ei ad aedem Bellonae datus est. ibi
cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter
non suam magis quam militum vicem, quod provincia

confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit,
ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetravit.
cum multis verbis actum esset, utrum minus conve- 3
niret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu
eius gestas supplicatio decreta foret et dis immortali-
bus habitus honos, ei praesenti negare triumphum, an 4
quem tradere exercitum successori iussissent, quod nisi
manente in provincia bello non decerneretur, eum quasi
debellato triumphare, cum exercitus testis meriti at-
que immeriti triumphi abesset, medium visum, ut ovans
urbem iniret. tribuni plebis ex auctoritate senatus ad 5
populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ovans
iniret, imperium esset. pridie quam urbem iniret, in 6
monte Albano triumphavit; inde ovans multam prae
se praedam in urbem intulit: cum simulacro captarum 7
Syracusarum catapultae ballistaeque et alia omnia in-
strumenta belli lata et pacis diuturnae regiaeque opu-
lentiae ornamenta, argenti aerisque fabrefacti vis, alia 8
supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa,
quibus inter primas Graeciae urbes Syracusae ornatae
fuerant. Punicae quoque victoriae signum octo ducti 9
elephanti. et non minimum fuere spectaculum cum
coronis aureis praecedentes Sosis Syracusanus et Moe-
ricus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syra- 10
cusas introitum erat, alter Nasum quodque ibi praesidii
erat prodiderat. his ambobus civitas data et quingena 11
iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius
aut hostium populi Romani fuisset, et aedes Syracusis
cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum
esset; Moerico Hispanisque, qui cum eo transierant, 12
urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo Romano
defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut, 13
ubi ei videretur, urbem agrumque eis adsignaret. in
eodem agro Belligeni, per quem inlectus ad transitio-
nem Moericus erat, quadringenta iugera agri decreta.
Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis 14
octo milia peditum, tria Numidarum equitum exposuit.

ad eos Murgentia et Ergetium *urbes defecere*. secutae defectionem earum Hybla et Macella sunt et ignobiliores quaedam aliae. et Numidae praefecto Muttine vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros urebant. super haec exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem quam animus deerat. inter has difficultates M. Cornelius praetor et militum animos nunc consolando nunc castigando sedavit et civitates omnis, quae defecerant, in dicionem redegit atque ex iis Murgentiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus consulto, attribuit.

1 XXII. Consules cum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Poenis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Laevino 2 successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus cum comitia consulibus rogandis haberet, praerogativa Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T. Ota- 3 cilium *absentem consules dixit. cum ad Manlium*, qui praesens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad 4 tribunal consulis venit petitque, ut pauca sua verba audiret centuriamque, quae tulisset suffragium, revo- 5 cari iuberet. erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit: 6 impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi 7 aliorum capita ac fortunas committi. proinde, si videretur ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum iuberet et meminisse in consulibus creandis belli, quod 8 in Italia sit, temporumque rei publicae. vixdum requiesse auris a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses invaserint prope moenia Romana. post haec cum centuria frequens succlamasset nihil se mutare

sententiae eosdemque consules dicturos esse, tum Tor- 9
quatus "neque ego vestros" inquit "mores consul ferre
potero, neque vos imperium meum. redite in suffra-
gium et cogitate bellum Punicum *in* Italia et hostium
ducem Hannibalem esse." tum centuria et auctoritate 10
mota viri et admirantium circa fremitu petiit a con-
sule, ut Voturiam seniorum citaret: velle sese cum 11
maioribus natu conloqui et ex auctoritate eorum con-
sules dicere. citatis Voturiae senioribus datum secreto
in Ovili cum iis conloquendi tempus. seniores de tribus 12
consulendum dixerunt esse, duobus plenis iam hono-
rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum
aliquem adversus Poenos consulem creari vellent, M.
Valerio Laevino: egregie adversus Philippum regem
terra marique rem gessisse. ita de tribus consulta- 13
tione data senioribus dimissis iuniores suffragium in-
eunt. M. [Marcellum] Claudium fulgentem tum Sicilia
domita et M. Valerium absentis consules dixerunt.
auctoritatem praerogativae omnes centuriae secutae
sunt. eludant nunc antiqua mirantis: non equidem, 14
si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis
quam norunt, aut principes graviores temperantiores-
que a cupidine imperii aut multitudinem melius mo-
ratam censeam fieri posse. centuriam vero iuniorum 15
seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio
mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque
hoc saeculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.
XXIII. Praetoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso 1
et L. Manlius Acidinus et C. Laetorius et L. Cincius
Alimentus creati sunt. forte ita incidit, ut comitiis 2
perfectis nuntiaretur T. Otacilium, quem T. Manlio,
nisi interpellatus ordo comitiorum esset, conlegam ab-
sentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in
Sicilia esse. — Ludi Apollinares et priore anno fuerant 3
et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio praetore,
senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. — Eodem 4
anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. in aede

Concordiae Victoria, quae in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias, quae in antefixis erant, haesit neque inde procidit. et Anagniae et Fregellis nuntiatum est murum portasque de caelo tactas, et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam peperisse. ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et obsecratio in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum. — Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique suffecti: in locum M'. Aemili Numidae decemviri sacrorum M. Aemilius Lepidus, in locum M. Pomponi Mathonis pontificis C. Livius, in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontufex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flamonio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Laevinus, temptatis prius per secreta conloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Aetolorum classe expedita venit. ubi cum Syracusas Capuamque captam in fidem in Italia *Sicilia*que rerum secundarum ostentasset adiecissetque iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque aequum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent; Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent: Philippum eis et Macedonas gravis accolas esse, quorum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redacturum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim ademissent Aetolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant; et Acarnanas, quos aegre ferrent Aetoli a corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam iurisque ac dicionis eorum —: haec dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui tum praetor gentis erat, et Dorimachus, princeps Aeto-

lorum, adfirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi Romani extollentes. maxime tamen spes potiundae 8
movebat Acarnaniae. igitur conscriptae condiciones, quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent, additumque, ut, si placeret vellentque, eodem 9
iure amicitiae Elei Lacedaemoniique et Attalus et Pleuratus et Scerdilaedus essent, Asiae Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges; bellum ut extemplo Aetoli 10
cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti quinque quinqueremibus adiuvaret Romanus; urbium 11
Corcyrae tenus ab Aetolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Aetolorum, alia omnis praeda populi Romani esset, darentque operam Romani, ut Acarnaniam Aetoli haberent; si Aetoli pacem cum Philippo 12
facerent, foederi adscriberent ita ratam fore pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque quique eorum dicionis essent abstinuisset; item, si populus Romanus 13
foedere iungeretur regi, ut caveret, ne ius ei belli inferendi Aetolis sociisque eorum esset. haec convene- 14
runt conscriptaque biennio post Olympiae ab Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. morae causa fuerant re- 15
tenti Romae diutius legati Aetolorum. nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit: et Aetoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Laevinus Zacynthum — parva insula est propinqua Aetoliae, urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet —, eam praeter arcem vi cepit et Oeniadas Nasumque Acarnanum captas Aetolis contribuit; Philippumque satis implicatum bello 16
finitimo ratus, ne Italiam Poenosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Aetolorum defectio Pellae hiber- 1
nanti adlata est. itaque, quia primo vere moturus exercitum in Graeciam erat, *ut* Illyrios finitumasque 2
eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apollonia-

tium fines fecit egressosque Apolloniatas cum magno
3 terrore ac pavore compulit intra muros. vastatis proxi-
mis Illyrici in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter;
inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam
4 transitum Dardanis facturam, cepit. his raptim actis
memor Aetolici iunctique cum eo Romani belli per
Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam
5 descendit — ad bellum secum adversus Aetolos ca-
pessendum incitari posse homines credebat — et relicto
ad fauces Thessaliae Perseo cum quattuor milibus ar-
6 matorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam
maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque
7 inde in Thraciam exercitum ac Maedos duxit. incurrere
ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occu-
patum externo bello ac sine praesidio esse regnum
8 sensisset. ad frangendas igitur *vires* vastare agros et
urbem Iamphorynnam, caput arcemque Maedicae, op-
9 pugnare coepit. Scopas ubi profectum in Thraciam
regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni
iuventute Aetolorum bellum inferre Acarnaniae parat.
10 adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
iam Oeniadas Nasumque amissa cernens Romanaque
insuper arma ingruere, ira magis instruit quam con-
11 silio bellum. coniugibus liberisque et senioribus super
sexaginta annos in propinquam Epirum missis, ab
quindecim ad sexaginta annos coniurant nisi victores
12 se non redituros: qui victus acie excessisset, eum ne
quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execra-
tionem in popularis, obtestationem quam sanctissimam
13 potuerunt adversus hospites composuerunt precatique
simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidis-
sent, eos uno tumulo contegerent adicerentque humatis
14 titulum: "hic siti sunt Acarnanes, qui adversus vim
atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes mor-
15 tem occubuerunt." per haec incitatis animis castra
in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. nuntiis
ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset,

omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellum Iamphorynna per deditionem recepta et prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum 16
tardaverat primo coniurationis fama Acarnanicae, deinde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coegit fines. nec Philippus, quamquam, ne opprime- 17
rentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Dium est progressus. inde, cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit. XXVI. Laevinus 1
veris principio a Corcyra profectus navibus superato Leucata promunturio cum venisset Naupactum; Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent. sita Anticyra est in Locride laeva 2
parte sinum Corinthiacum intranti. breve terra iter 3
eo, brevis navigatio ab Naupacto est. tertio ferme post die utrimque oppugnari coepta est. gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta machinaeque omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Aetolis traditur, praeda ex pacto Romanis cessit. litterae *interea* Laevino redditae consulem eum 4
absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. ceterum diuturno ibi morbo inplicitus serius spe omnium Romam venit.

M. Marcellus cum idibus Martiis consulatum inisset, 5
senatum eo die moris modo causa habuit, professus nihil se absente conlega neque de re publica neque de provinciis acturum. scire se frequentis Siculos prope 6
urbem in villis obtrectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per se non liceat palam Romae crimina [edita] ficta ab inimicis vulgare, ut, ni simularent 7
aliquem sibi timorem absente conlega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem conlega venisset, non passurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. dilectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habi- 8
tum, ut quam plurumi questum de se Romam venirent;

eundem litteris falsis urbem inplesse, bellum in Sicilia
9 esse, ut suam laudem minuat. moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter
10 consul ad urbem venisset. otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturnitatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis caesos
11 exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri.

1 XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quae pridie. Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum in-
2 cendium ortum. eodem tempore septem tabernae, quae postea quinque, et argentariae, quae nunc novae ap-
3 pellantur, arsere; conprehensa postea privata aedificia — neque enim tum basilicae erant —, conprehensae lautumiae forumque piscatorium et atrium regium.
4 aedis Vestae vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti ac manu missi
5 sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis, ignes coorti essent.
6 itaque consul ex auctoritate senatus pro contione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore libero pecuniam, servo libertatem.
7 eo praemio inductus Campanorum Calaviorum servus — Manus ei nomen erat — indicavit dominos et quinque praeterea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium
8 fecisse vulgoque facturos alia, ni conprendantur. conprehensi ipsi familiaeque eorum. et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re
9 fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coarguebantur, et quaestio ex ministris facinoris foro medio

haberi coepta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est. indici libertas data et viginti milia aeris.

Consuli Laevino Capuam praetereunti circumfusa 10
multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi privatam simul- 11
tatem cum Campanis negare ullam esse; publicas inimicitias et esse et futuras, quoad eo animo esse erga populum Romanum sciret. nullam enim in terris 12
gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se moenibus inclusos tenere eos, quia, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare quodcumque obvium detur. alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Ro- 13
mam incendendam profectos. inventurum in semusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestae 14
aedem petitam et aeternos ignes et conditum in penetrali fatale pignus imperi Romani. se minime censere tutum esse Campanis potestatem intrandi Romana moenia fieri. Laevinus Campanos iure iurando a Flacco 15
adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. hac 16
circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis secutisque Romam, praebuit *speciem dolentis duarum* clarissimarum urbium excidio ac celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducentis.

De re publica tamen primum ac de provinciis 17
ambo consules ad senatum rettulere. XXVIII. ibi Lae- 1
vinus, quo statu Macedonia et Graecia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum 2
Aetolis, in Macedoniam retro ab se conpulsum ad intuma penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis esse ad arcendum Italia regem.

3 haec de se deque provincia, cui praefuerat, consul. tum de provinciis communis relatio fuit. decrevere patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius praefuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prae-
4 tore obtineret. exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent; eae quattuor erant legiones; urbanae duae superioris anni in Etruriam, duae, quibus Sul-
5 picius consul praefuisset, in Galliam mitterentur; Galliae et legionibus praeesset, quem consul, cuius Italia pro-
6 vincia esset, praefecisset; in Etruriam C. Calpurnius post praeturam *pro*rogato in annum imperio missus. et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque
7 in annum imperium; exercitus civium sociorumque minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quin-
8 que milia peditum et trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia haberent, et sociorum septem milia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus di-
9 mittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec de provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quicquam mutatum; tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius, conlega eius, omnem exercitum
10 praeter socios navalis iussus dimittere est. item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius praeesset, ubi consul
11 in provinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio praetori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites dati
12 duarum instar legionum. totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni praetori decretae, quibus L. Cor-
13 nelius in eadem provincia priore anno praefuerat. urbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvi fuisset, neve eo anno plures quam una et viginti Romanae legiones essent.

1 XXIX. His senatus consultis perfectis sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum
2 bello adversus Hannibalem Laevino evenit. quae sors,

velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos expectatione sortis in consulum conspectu stantis, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterint et postmodo sermones praebuerint. circumibant enim senatorum *domos* cum veste sordida adfirmantes se non modo suam quosque patriam sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum ante inplacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum! obrui Aetnae ignibus aut mergi freto satius illi insulae esse quam velut dedi noxae inimico. hae Siculorum querellae domos primum nobilium circumlatae celebrataeque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam dicere: nunc, ne quis timore frenari eos dicere possit, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si conlegae nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. deprecari senatus praeiudicium: nam cum extra sortem conlegae optionem dari provinciae inicum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? ita senatus, cum, quid placeret, magis ostendisset quam decresset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est, ut, ex quo primus post adversa *omnia secunda*e pugnae gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis Siculi in senatum introducti multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt in gratiam publicam avertentes; Hieronymum ac postea Hippocraten atque

Epicyden tyrannos cum ob alia tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi. ob eam causam et Hieronymum a principibus iuven-
3 tutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratisque caedem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem factam; quos Marcelli mora destitutos, quia ad praedictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto omnis ab
4 tyrannis interfectos. eam quoque Hippocratis et Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis cru-
5 deliter direptis. numquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire pollicerique se urbem, cum vellet, ei traditurus; sed eum primo vi
6 capere maluisse; dein, cum id neque terra neque mari omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum aerarium Sosim et Moericum Hispanum quam principes Syracusanorum habere, totiens id nequiquam ultro offerentis, praeoptasse, quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani
7 trucidaret ac diriperet. si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice et non oppressis Syracusanis tyranni eorum Hippocrates et Epicydes clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum
8 populo Romano gessissent, quid ultra quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum
9 potuisse? certe praeter moenia et tecta exhausta urbis et refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse.
10 bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem solo, reliquiis direptae fortunae, alere sese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem quae compareant cognoscique possint,
11 restitui dominis iubeant. talia conquestos cum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli
12 possent, Laevinus iussisset, "maneant immo," inquit Marcellus, "ut coram iis respondeam, quando ea con-

dicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut
victos armis accusatores habeamus, duae captae hoc
anno urbes, Capua Fulvium reum, Marcellum Syra-
cusae habeant." XXXI. reductis in curiam legatis 1
tum consul "non adeo maiestatis" inquit "populi Ro-
mani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti,
ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus
causam accusantibus Graecis fuerim. sed non quid ego 2
fecerim in disquisitionem venit, — nam quidquid in
hostibus feci ius belli defendit —, sed quid isti pati
debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest,
nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim. sin autem 3
desciverunt a populo Romano, legatos nostros ferro
atque armis petierunt, urbem ac moenia clauserunt,
exercituque Carthaginiensium adversus nos tutati sunt,
quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur?
tradentis urbem principes Syracusanorum aversatus 4
sum; Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantam
rem crederem, potiores habui. non estis extremi Sy-
racusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiciatis:
quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui 5
armatos milites meos in urbem accepturum promiserit?
odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic
quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum
abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. ipsa 6
humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiciunt,
maximo argumento est me neminem, qui navatam
operam rei publicae nostrae vellet, aversatum esse. et 7
antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis
nunc ad conloquium eundo temptavi pacem; et post-
eaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec
mihi ipsi congresso ad portas cum principibus respon-
sum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus
tandem vi atque armis Syracusas cepi. quae captis 8
acciderint, apud Hannibalem et Carthaginienses victos
iustius quam apud victoris populi senatum quererentur.
ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus 9

essem, numquam spoliis earum urbem Romam exornarem. quae autem singulis victor aut ademi aut dedi, cum belli iure tum ex cuiusque merito satis scio me
10 fecisse. ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne, magis rei publicae interest quam mea. quippe mea fides exsoluta est; ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in posterum segniores duces
11 faciatis. et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit." ita dimissi Siculi, et ipse in Capitolium ad dilectum discessit.
1 XXXII. consul alter de postulatis Siculorum ad patres rettulit. ibi cum diu sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe eius sententiae T. Manlio Tor-
2 quato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani, et urbem recipi, non capi, et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute
3 bello adfligi: inter tyrannorum et ducis Romani certamina praemium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perisse, horreum atque aerarium quondam populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Pu-
4 nico bello adiuta ornataque res publica esset. si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperi Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, cum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope
5 in porta, spolia patriae suae visurus sit? — haec taliaque cum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres:
6 acta M. Marcelli, quae is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse; in relicum curae senatui fore rem Syracusanam mandaturosque consuli Laevino, ut, quod sine iactura rei publicae fieri posset, fortunis
7 eius civitatis consuleret. missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et

introductis Siculis senatus consultum recitatum est, legatique benigne appellati ac dimissi ad genua se 8
Marcelli consulis proiecerunt * et obsecrantes, ut, quae deplorandae ac levandae calamitatis causa dixissent, veniam eis daret et in fidem clientelamque se urbemque Syracusas acciperet. pollicens hoc consul clementer appellatos eos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quo- 1
rum oratio miserabilior, causa durior erat. neque enim 2
meritas poenas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent; sed satis pensum poenarum tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus credebant: paucos nobilium superesse, quos 3
nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent, impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos adfinitatibus plerosque et propinquis etiam cognationibus ex conubio vetusto iunctos. summotis deinde e templo paulisper dubita- 4
tum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset — mortuus enim post captam Claudius consul erat —, *ut* coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur. dein cum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos 5
eius, et Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in senatu viderent nec Fulvium avocari a Capua nec differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. 6
Atilius Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auctoritas erat, "in consilio" inquit "arbi- 7
tror me fuisse consulibus, Capua capta cum quaereretur, ecqui Campanorum bene meritus de re publica nostra esset. duas mulieres conpertum est, Vestiam 8
Oppiam Atellanam Capuae habitantem et Paculam Cluviam, quae quondam quaestum corpore fecisset, illam cotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Romani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppedi-

9 tasse; ceterorum omnium Campanorum eundem erga
nos animum quem Carthaginiensium fuisse, securique
percussos a Q. Fulvio esse magis quorum dignitas
10 inter alios quam quorum culpa eminebat. per sena-
tum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu
populi non video posse, idque et apud maiores nostros
in Satricanis factum esse, cum defecissent, ut M. An-
tistius tribunus plebis prius rogationem ferret, scisce-
retque plebs, uti senatui de Satricanis sententiae di-
11 cendae ius esset. itaque censeo cum tribunis plebis
agendum esse, ut eorum unus pluresve rogationem
ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis
12 ius fiat." L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate
senatus plebem in haec verba rogavit: "omnes Cam-
pani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt
in arbitrium dicionemque populi Romani Q. Fulvio
13 proconsuli, quosque una secum dedidere, quaeque una
secum dedidere, agrum urbemque, divina humanaque,
utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
14 quid fieri velitis, vos rogo, Quirites." plebes sic iussit:
"quod senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui ad-
1 sient, id volumus iubemusque." XXXIV. ex hoc plebei
scito senatus consultus Oppiae Cluviaeque primum
bona ac libertatem restituit: si qua alia praemia pe-
2 tere ab senatu vellent, venire eas Romam. Campanis
in familias singulas decreta facta, quae non operae
3 pretium est omnia enumerare. aliorum bona publi-
canda, ipsos liberosque eorum et coniuges vendendas
extra filias, quae enupsissent, priusquam in populi
4 Romani potestatem venirent; alios in vincula conden-
dos, ac de iis posterius consulendum; aliorum Cam-
panorum summam etiam census distinxerunt, publi-
5 canda necne bona essent. pecua captiva praeter equos
et mancipia praeter puberes virile secus et omnia, quae
solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis.
6 Campanos omnis, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra-
quam qui eorum aut ipsi aut parentes eorum apud

hostis essent, liberos esse iusserunt ita, ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis esset, neve quis eorum, qui Capuae fuisset, dum portae clausae essent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret, locus ubi habitarent trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur; qui nec Capuae nec in urbe Campana, quae a populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent, priusquam Capuam Hannibal veniret, cis Vulturnum emovendos censuerunt, ne quis eorum propius mare quindecim milibus passuum agrum aedificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve nisi in Veiente, Sutrino Nepesinove agro, dum ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus esset. senatorum omnium quique magistratus Capuae, Atellae, Calatiae gessissent bona venire Capuae iusserunt, libera corpora, quae venum dari placuerat, Romam mitti ac Romae venire. signa, statuas aeneas, quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt. ob haec decreta maestiores aliquanto, quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fulvii saevitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque dilectus habitus. scripto deinde exercitu de remigum supplemento agi coeptum; in quam rem cum neque hominum satis, nec, ex qua pararentur stipendiumque acciperent, pecuniae quicquam ea tempestate in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia seditioni deesset: secundum Siculos Campanosque plebem Romanam perdendam lacerandamque sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos nihil reliqui

praeter terram nudam ac vastam habere. tecta hostis incendisse, servos agri cultores rem publicam abduxisse nunc ad militiam parvo aere emendo, nunc remiges
6 imperando; si quid cui argenti aerisve fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum. se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent, in corpora, quae reliqua essent, saevirent. ne unde redimantur quidem quicquam superesse.
7 haec non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant,
8 nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. spatium deinde iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem inspiciendam
9 *et* expediendam usi sunt. senatum postero die habuerunt de remigum supplemento; ubi cum multa disseruissent, cur aequa plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent privatis id seu aequum seu
10 iniquum onus iniungendum esse: nam unde, cum pecunia in aerario non esset, paraturos navalis socios? quo modo autem sine classibus aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut tuta Italiae litora
1 esse? XXXVI. cum in hac difficultate rerum consilium haereret, ac prope torpor quidam occupasset homi-
2 num mentes, tum Laevinus consul: magistratus senatui et senatum populo, sicut honore praestent, ita ad omnia, quae dura atque aspera essent, subeunda duces
3 debere esse. "si, quod iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse iuris statueris, facilius omnis oboedientis habeas. nec impensa gravis est, cum *ex* ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere
4 principum vident. itaque *si* classes habere atque ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
5 remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. aurum, argentum, *aes* signatum omne senatores crastino die in publicum conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquant:

argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et 6
libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
habere possint, ceteri senatores libram argenti tan-
tum; aeris signati quina milia in singulos patres fami- 7
liae relinquamus: ceterum omne aurum, argentum, aes 8
signatum ad triumviros mensarios extemplo deferamus
nullo ante senatus consulto facto, ut voluntaria con-
latio et certamen adiuvandae rei publicae excitet ad
aemulandum animos primum equestris ordinis, dein
reliquae plebis. hanc unam viam multa inter nos con- 9
locuti consules invenimus. ingredimini dis bene iuvan-
tibus. res publica incolumis et privatas res facile
salvas praestat; publica prodendo tua nequiquam ser-
ves." in haec tanto animo consensum est, ut gratiae 10
ultro consulibus agerentur. senatu inde misso pro se 11
quisque aurum *et* argentum et aes in publicum con-
ferunt tanto certamine iniecto, ut prima aut inter
primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut
nec triumviri accipiundo nec scribae referundo suffi-
cerent. hunc consensum senatus equester ordo est 12
secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine
coercitione magistratus nec remige in supplementum
nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus
ad bellum consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Neque aliud [magis] tempus belli fuit, 1
quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus
immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. nam 2
Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversae
res, hinc prosperae in Sicilia luctum et laetitiam
miscuerant; et in Italia cum Tarentum amissum damno 3
et dolori, tum arx cum praesidio retenta praeter spem
gaudio fuit; et terrorem subitum pavoremque urbis 4
Romae obsessae et oppugnatae Capua post dies paucos
capta in laetitiam vertit. transmarinae quoque res 5
quadam vice pensatae: Philippus hostis tempore haud
satis opportuno factus, Aetoli novi adsciti socii Atta-
lusque, Asiae rex, iam velut despondente fortuna Ro-

6 manis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuae amissae Tarentum captum aequabant, et ut ad moenia urbis Romanae nullo prohibente se pervenisse in gloria ponebant, ita pigebat inriti incepti pudebat-
7 que adeo se spretos, ut sedentibus ipsis ad Romana moenia alia porta exercitus Romanus in Hispaniam
8 duceretur. ipsae quoque Hispaniae, quo propius spem venerant tantis duobus ducibus exercitibusque caesis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et inritum
9 victoriam redactam esse indignationis praebebant. ita aequante fortuna suspensa omnia utrisque erant integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

1 XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam defensa ab se multorum Italiae populorum animos aver-
2 terat, quos neque omnis tenere praesidiis, nisi vellet in multas parvasque partis carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat, nec deductis praesidiis spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relin-
3 quere fidem. praeceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, quae tueri nequibat, ut vastata
4 hosti relinquerentur, inclinavit. id foedum consilium cum incepto, tum etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam: quippe ad pluris exemplum quam *malum*
5 pertinebat. nec consul Romanus temptandis urbibus,
6 sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiae principes erant Dasius et Blattius; Dasius Hannibali amicus, Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat et per occultos nuntios spem proditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res
7 transigi non poterat. multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille, cum ab re aversus, tum aemulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit.

arcessito utroque Hannibal cum pro tribunali quae- 8
dam ageret mox de Blattio cogniturus, starentque
summoto populo accusator et reus, Blattius de pro-
ditione Dasium appellabat. enimvero ille velut in mani- 9
festa re exclamat sub oculis Hannibalis secum de
proditione agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo
audacior res erat, minus similis veri visa est: aemu- 10
lationem profecto atque odium esse, et id crimen ad-
ferri, quod, quia testem habere non possit, liberius
fingenti sit. ita inde dimissi sunt. nec Blattius ante 11
abstitit tam audaci incepto, quam idem obtundendo
docendoque, quam ea res ipsis patriaeque salutaris
esset, pervicit, ut praesidium Punicum — *quingenti*
autem Numidae erant — Salapiaque traderetur Mar-
cello. nec sine caede multa tradi potuit. longe for- 12
tissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque
quamquam inprovisa res fuit, nec usus equorum in
urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et erup-
tionem temptaverunt et, cum evadere nequirent, pugnan- 13
tes ad ultumum occubuerunt, nec plus quinquaginta
ex iis in potestatem hostium vivi venerunt. plusque 14
aliquanto damni haec ala equitum amissa Hannibali
quam Salapia fuit; nec deinde umquam Poenus, quo
longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus cum in arce Tarentina 1
vix inopia tolerabilis esset, spem omnem praesidium,
quod ibi erat, Romanum praefectusque praesidii atque
arcis M. Livius in commeatibus ab Sicilia missis habe-
bant, qui ut tuto praeterveherentur oram Italiae, classis 2
viginti ferme navium Regii stabat. praeerat classi 3
commeatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus,
ceterum multis fortibus factis militari gloria inlustris.
primo quinque naves, quarum maximae duae triremes, 4
a Marcello ei traditae erant[, habuit]; postea rem im-
pigre saepe gerenti tres additae quinqueremes; post- 5
remo ipse a sociis Reginisque et a Velia et a Paesto
debitas ex foedere exigendo classem viginti navium,

6 sicut ante dictum est, efficit. huic ab Regio profectae
classi Democrates cum pari [classi] navium Tarenti-
narum numero quindecim milia ferme ab urbe ad Sapri-
7 portem obvius fuit. velis tum forte inprovidus futuri
certaminis Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sy-
barimque suppleverat remigio navis, instructamque et
armatam egregie pro magnitudine navium classem
8 habebat. et tum forte sub idem tempus et venti vis
omnis cecidit et hostes in conspectu fuere, ut ad com-
ponenda armamenta expediendumque remigem ac mili-
9 tem ad imminens certamen satis temporis esset. raro
alias tantis animis iustae concurrerunt classes, quippe
cum in maioris discrimen rei, quam ipsae erant, pugna-
10 rent: Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post
centesimum prope annum arcem etiam liberarent, spe
commeatus quoque hostibus, si navali proelio posses-
11 sionem maris ademissent, interclusuros; Romani, ut
retenta possessione arcis ostenderent non vi ac virtute,
12 sed proditione ac furto Tarentum amissum. itaque ex
utraque parte signo dato cum rostris concurrissent
neque retro navem inhiberent nec dirimi ab se hostem
paterentur, quam quis indeptus navem erat ferrea in-
iecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut
non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope con-
13 lato pede gereretur res. prorae inter se iunctae haere-
bant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in
arto stipatae erant naves, ut vix ullum telum in mari
vanum intercideret; frontibus velut pedestris acies ur-
14 gebant, perviaeque naves pugnantibus erant. insignis
tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quae primae
15 agminum concurrerant inter se. in Romana nave ipse
Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit
cognomen, non publico modo sed privato etiam odio
invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis
16 erat, quae Tarentum Hannibali prodiderat. hic Quinc-
tium simul pugnantem hortantemque suos incautum
hasta transfigit, atque ille praeceps cum armis procidit

ante proram. victor Tarentinus in turbatam duce amisso 17
navem inpigre transgressus cum summovisset hostis,
et prora iam Tarentinorum esset, puppim male con-
globati tuerentur Romani, repente et alia a puppe tri-
remis hostium apparuit. ita in medio circumventa 18
Romana navis capitur. hinc ceteris terror iniectus, ubi
praetoriam navem captam videre; fugientesque passim
aliae in alto mersae, aliae in terram remis abreptae
mox praedae fuere Thurinis Metapontinisque. ex one- 19
rariis, quae cum commeatu sequebantur, perpaucae in
potestatem hostium venere, aliae ad incertos ventos
hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum
evectae sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies 20
Tarenti res gesta. nam ad quattuor milia hominum
frumentatum egressa cum in agris passim vagarentur,
Livius, qui arci praesidioque Romano praeerat, inten- 21
tus in omnis occasiones gerendae rei C. Persium, in-
pigrum virum, cum duobus milibus et *quingentis* arma-
torum ex arce emisit, qui vage effusos per agros 22
palatosque adortus cum diu passim cecidisset, paucos
ex multis trepida fuga incidentis semiapertis portarum
foribus in urbem compulit, nec *multum afuit, quin*
urbs eodem impetu caperetur. ita aequatae res ad 23
Tarentum, Romanis victoribus *terra, Tarentinis* mari.
frumenti spes, quae in oculis fuerat, utrosque frustrata
pariter.

XL. Per idem tempus Laevinus consul, iam magna 1
parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque
sociis expectatus cum venisset, primum ac potissimum
omnium ratus Syracusis nova pace inconditas com-
ponere res; Agrigentum inde, quod belli reliquum erat 2
tenebaturque a Carthaginiensium valido praesidio, duxit
legiones. et adfuit fortuna incepto. Hanno erat im- 3
perator Carthaginiensium, sed omnem in Muttine Nu-
midisque spem repositam habebant. per totam Siciliam 4
vagus praedas agebat ex sociis Romanorum neque inter-
cludi ab Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet,

ubi vellet, prohiberi poterat. haec eius gloria quia iam imperatoris quoque famae officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestae quidem res iam Hannoni propter auctorem satis laetae essent. postremo praefecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum quod longe aliter evenit: nam veterem favorem eius sua insuper invidia auxit, neque ille indignitatem iniuriae tulit confestimque ad Laevinum occultos nuntios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta fides compositusque rei gerendae modus, portam ad mare ferentem Numidae cum occupassent pulsis inde custodibus aut caesis, Romanos ad *id* ipsum missos in urbem acceperunt. et cum agmine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse ad conprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior quam Numidarum procul visa, et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad auris accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per aversam portam emissus adsumpto comite Epicyde cum paucis ad mare pervenit, nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Poenorum Siculorumque ne temptato quidem certamine cum caeci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. oppido recepto Laevinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis caesos securi percussit, ceteros praedamque vendidit; omnem pecuniam Romam misit. fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. prodita brevi sunt viginti oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum civitatium principibus cum pro cuiusque merito consul pretia poenasque exsolvisset coegissetque Siculos positis tandem armis ad agrum colendum animos

convertere, ut esset non incolarum modo alimentis 16
frugifera insula, sed urbis Romae atque Italiae, id
quod multis saepe tempestatibus fecerat, annonam le-
varet, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum
in Italiam transvexit. quattuor milia hominum erant, 17
mixti ex omni conluvione, exules, obaerati, capitalia ausi
plerique, cum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant,
et postquam eos ex variis causis fortuna similis con-
globaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam
tolerantes vitam. hos neque relinquere Laevinus *in* 18
insula tum primum nova pace coalescente velut mate-
riam novandis rebus satis tutum ratus est, et Reginis
usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum ad-
suetam latrociniis quaerentibus manum. et quod ad
Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio navi- 1
bus deductis evocatisque edicto Tarraconem sociorum
auxiliis classem onerariasque ostium inde Hiberi flu-
minis petere iubet. eodem legiones ex hibernis con- 2
venire cum iussisset, ipse cum quinque milibus socio-
rum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quo
cum venisset, adloquendos maxime veteres milites, qui
tantis superfuerunt cladibus, ratus contione advocata
ita disseruit: "nemo ante me novus imperator militi- 3
bus suis, priusquam opera eorum usus esset, gratias
agere iure ac merito potuit; me vobis, priusquam pro- 4
vinciam aut castra viderem, obligavit fortuna, primum
quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos
mortuosque fuistis, deinde quod amissam tanta clade 5
provinciae possessionem integram et populo Romano
et successori mihi virtute vestra obtinuistis. sed cum 6
iam benignitate deum id paremus atque agamus, non
ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Poeni maneant,
nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes,
sed ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, 7
ne cui vestrum maius id audaciusque consilium quam
aut pro memoria cladium nuper acceptarum aut pro

8 aetate mea videatur. adversae pugnae in Hispania nullius in animo quam meo minus oblitterari possunt, quippe cui pater et patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiae nostrae
9 funus, interfecti sunt; sed ut familiaris paene orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica cum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet. ea fato quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus
10 bellis victi vicerimus. vetera omitto, Porsinam, Gallos, Samnites; a Punicis bellis incipiam. quot classes, quot
11 duces, quot exercitus priore bello amissi sunt! iam quid hoc bello memorem? omnibus aut ipse adfui cladibus aut, quibus afui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannae quid aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? adde defectionem Italiae, Siciliae maioris partis, Sardiniae; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica inter Anienem ac moenia Romana posita et visum prope in portis victorem Hannibalem: in hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis virtus populi Romani, haec omnia strata humi erexit ac
13 sustulit. vos omnium primi, milites, post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpis Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis; et hae secundae res illas adversas sustinuerunt.
14 nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies laetiora ac meliora in Italia Siciliaque geruntur;
15 in Sicilia Syracusae, Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes receptaque provincia in dicione populi
16 Romani est; in Italia Arpi recepti, Capua capta; iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii conpulsus, nihil iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere
17 atque abire ex hostium terra liceat. quid igitur minus conveniat, milites, quam, cum aliae super alias clades cumularentur, ac di prope ipsi cum Hannibale starent,

vos hic cum parentibus meis — aequentur enim etiam honore nominis — sustinuisse labantem fortunam populi Romani, nunc eosdem, cum illic omnia secunda laetaque sunt, animis deficere? nuper quoque *quae* acci- 18
derunt, utinam tam sine meo luctu quam ***. nunc dii immortales imperii Romani praesides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia laeta ac prospera portendunt. ani- 19
mus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, praesagit nostram Hispaniam esse, brevi extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque foeda fuga impleturum. quod mens sua sponte divinat, idem sub- 20
icit ratio haud fallax. vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant, tres duces discordantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere: eadem in illos ingruit 21
fortuna, quae nuper nos adflixit; nam et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere exercitus, quae patri patruoque meo causa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque 22
singuli nobis resistere poterunt. vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti stirpibus. agite, veteres 23
milites, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis saepe a vobis peragratas. brevi faciam, ut, quem ad 24
modum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et lineamenta corporis, ita 25
ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis reddam, ut revixisse aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat."

XLII. Hac oratione accensis militum animis, re- 1
licto ad praesidium regionis eius M. Silano cum tribus milibus peditum et trecentis equitibus, ceteras omnes copias — erant autem viginti quinque milia peditum, duo milia quingenti equites — Hiberum traiecit. ibi 2

quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tris tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum adgrederetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare
3 statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam — ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniae obsides erant —,
4 sitam praeterea cum opportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantaevis classi et nescio an unum in Hispaniae ora, qua nostro ad-
5 iacet mari. nemo omnium, quo iretur, sciebat praeter C. Laelium. is classe circummissus ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet et classis portum intraret.
6 septimo die ab Hibero Carthaginem ventum est simul terra marique. castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita; his ab tergo — nam frons
7 natura tuta erat — duplex vallum obiectum. etenim sita Carthago sic est: sinus est maris media fere Hispaniae ora, maxime Africo vento oppositus, *ad duo milia* et quingentos passus introrsus retractus, paulo plus *mille et ducentos* passus in latitudinem patens.
8 huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis praeterquam Africo tutum facit. ab intimo sinu paeninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paulum etiam ad septemtrionem fusum, incertae altitudinis utcum-
9 que exaestuat aut deficit mare. continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parvi operis munitio esset, non obiecit
10 vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti saepe ad moenia urbis re-
1 cursus pateret. XLIII. cetera, quae munienda erant, cum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circum-

vectusque classem cum monuisset praefectos navium,
ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique
primo obsessum hostem conari, regressus in castra, 2
ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum op-
pugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et
spem potiundae cohortando faceret, contione advocata
ita disseruit: "ad urbem unam oppugnandam si quis 3
vos adductos credit, is magis operis vestri quam emo-
lumenti rationem exactam, milites, habet. oppugna-
bitis enim vere moenia unius urbis, sed in una urbe
universam ceperitis Hispaniam. hic sunt obsides 4
omnium nobilium regum populorumque; qui simul in
potestate vestra erunt, extemplo omnia, quae nunc sub
Carthaginiensibus sunt, in dicionem tradent; hic pe- 5
cunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum
possunt, quippe qui mercennarios exercitus alant, et
quae nobis maximo usui ad conciliandos animos bar-
barorum erit; hic tormenta, arma, omnis apparatus 6
belli est, qui simul et vos instruet et hostis nudabit.
potiemur praeterea cum pulcherrima opulentissimaque 7
urbe, tum opportunissima portu egregio, unde terra
marique, quae belli usus poscunt, suppeditentur. quae
cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus
multo maiora. haec illis arx, hoc horreum, aerarium, 8
armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est;
huc rectus ex Africa cursus est; haec una inter Py-
renaeum et Gadis statio; hinc omni Hispaniae imminet
Africa." ***

XLIV. * armaverat. cum terra marique instrui 1
oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit:
oppidanorum duo milia ab ea parte, qua castra Ro- 2
mana erant, opponit, quingentis militibus arcem insidit,
quingentos tumulo urbis in orientem verso inponit;
multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset
res, intentam ad omnia occurrere iubet. patefacta 3
deinde porta eos, quos in via ferente ad castra hostium
instruxerat, emittit. Romani duce ipso praecipiente

parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine
4 ipso summittendis essent. et primo haud impares stetere acies; subsidia deinde identidem summissa e castris non averterunt solum in fugam hostis, sed adeo effusis institerunt, ut nisi receptui cecinisset, permixti
5 fugientibus inrupturi fuisse in urbem viderentur. trepidatio vero non in proelio maior quam tota urbe fuit. multae stationes pavore atque fuga desertae sunt, relictique muri, cum, qua cuique erat proximum, de-
6 siluissent. quod ubi egressus Scipio in tumulum, quem Mercuri vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse, omnis e castris excitos ire
7 ad oppugnandam urbem et ferre scalas iubet. ipse trium prae se iuvenum validorum scutis oppositis — ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris volabat — ad urbem succedit, hortatur, imperat quae
8 in rem sunt, quod*que* plurumum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque
9 ignaviae cuiusque adest. itaque in vulnera ac tela ruunt, neque illos muri neque superstantes armati
10 arcere queunt, quin certatim ascendant. et ab navibus eodem tempore ea, quae mari adluitur, pars urbis oppugnari coepta est. ceterum tumultus inde maior
11 quam vis *ad*hiberi poterat. dum adplicant, dum raptim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et
1 certamine alii alios inpediunt. XLV. inter haec repleverat iam Poenus armatis muros, et vis magna ex
2 ingenti copia congesta telorum suppeditabat. sed neque viri nec tela nec quicquam aliud aeque quam moenia ipsa sese defendebant. rarae enim scalae altitudini aequari poterant, et quo quaeque altiores, eo
3 infirmiores erant. itaque cum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem
4 oculis offudisset, ad terram delati sunt. et cum passim homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia

atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse, opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis iam vulneratisque recentis integrosque alios accipere scalas iubet *et* vi maiore adgredi urbem. ipse, ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per piscatores Tarraconenses nunc levibus cumbis, nunc, ubi eae siderent, vadis pervagatos stagnum conpertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos *quingentos* duxit. medium ferme diei erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu trahebatur aqua, acer etiam septemtrio ortus inclinatum stagnum eodem quo aestus ferebat et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna auferrent viasque ante numquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno evadere ad moenia. XLVI. ab terra ingens labor succedentibus erat; nec altitudine tantum moenium impediebantur, sed quod e *turribus pugn*antis ad ancipites utrimque ictus subiectos habebant Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam adversa corpora essent. at parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus et in murum ascensus inde fuit; nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret, nec ulla armatorum statio aut custodia opposita intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium

non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnan-
5 tium spectantiumque et adhortantium pugnantis, ut
nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela
in aversos inciderunt et utrimque ancipitem hostem
6 habebant. tunc turbatis defensoribus metu et moenia
capta, et porta intus forisque pariter refringi coepta;
et mox caedendo confectis ac distractis, ne iter in-
7 pediretur, foribus armati impetum fecerunt. magna
multitudo et muros transcendebat, sed ii passim ad
caedem oppidanorum versi; illa, quae portam ingressa
erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media
8 urbe usque in forum processit. inde cum duobus itine-
ribus fugientis videret hostis, alios ad tumulum in
orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum
praesidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum
omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, re-
fugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum
9 mittit, partim ipse ad arcem ducit. et tumulus primo
impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere,
cum omnia hostium plena videret neque spem ullam
10 esse, se arcemque et praesidium dedidit. quoad dedita
arx est, caedes tota urbe passim factae, nec ulli pube-
rum, qui obvius fuit, parcebatur; tum signo dato cae-
dibus finis factus; ad praedam victores versi, quae
ingens omnis generis fuit.

1 XLVII. Liberorum capitum virile secus ad decem
milia capta. inde, qui cives Novae Carthaginis erant,
dimisit, urbemque et sua omnia, quae reliqua eis bellum
2 fecerat, restituit. opifices ad duo milia hominum erant:
eos publicos fore populi Romani edixit cum spe propin-
qua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam
3 navassent. ceteram multitudinem incolarum iuvenum
ac validorum servorum in classem ad supplementum
remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis clas-
4 sem. extra hanc multitudinem Hispanorum obsides
erant, quorum, perinde ac si sociorum liberi essent,
5 cura habita. captus et apparatus ingens belli: cata-

pultae maximae formae centum viginti, minores ducentae octoginta una, ballistae maiores viginti tres, 6
minores quinquaginta duae, scorpionum maiorum minorumque et armorum telorumque ingens numerus,
signa militaria septuaginta quattuor. et auri argenti- 7
que relata ad imperatorem magna vis: paterae aureae
fuerunt ducentae septuaginta sex, librae ferme omnes
pondo; argenti infecti signatique decem et octo milia
et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus nu-
merus. haec omnia C. Flaminio quaestori adpensa ad- 8
numerataque sunt; tritici quadringenta milia modium,
hordei ducenta septuaginta. naves onerariae sexaginta 9
tres in portu expugnatae captaeque, quaedam cum suis
oneribus, frumento, armis, aere praeterea ferroque et
linteis et sparto et navali alia materia ad classem
aedificandam, ut minimum omnium inter tantas opes 10
belli captas Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Laelio cum sociis na- 1
valibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones 2
reduxit fessosque milites omnibus uno die belli operi-
bus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe
tantum laboris periculique adissent et capta cum iis,
qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnas-
sent, curare corpora iussit. postero die militibus nava- 3
libusque sociis convocatis primum dis immortalibus
laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulen-
tissimae omnium in Hispania uno die compotem feci-
sent, sed ante eo congessissent omnis Africae atque
Hispaniae opes, ut neque hostibus quicquam relin-
queretur, et sibi ac suis omnia superessent. militum 4
deinde virtutem conlaudavit, quod eos non eruptio
hostium, non altitudo moenium, non inexplorata stagni
vada, non castellum in alto tumulo situm, non muni-
tissima arx deterruisset, quo minus transcenderent
omnia perrumperentque. itaque quamquam omnibus 5
omnia deberet, praecipuum muralis coronae decus eius
esse, qui primus murum ascendisset; profiteretur, qui

6 se dignum eo duceret dono. duo professi sunt, Q. Tiberilius centurio legionis quartae et Sex. Digitius socius navalis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis homi-
7 num. sociis C. Laelius praefectus classis, legionariis
8 M. Sempronius Tuditanus aderat. ea contentio cum prope seditionem veniret, Scipio tris recuperatores cum se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcen-
9 disset, C. Laelio et M. Sempronio, advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit eosque tris recuperatores considere et causam cogno-
10 scere iussit. cum res eo maiore ageretur certamine, quod amoti tantae dignitatis non tam advocati quam moderatores studiorum fuerant, C. Laelius relicto con-
11 silio ad tribunal ad Scipionem accedit eumque docet rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut manus inter se conferant. ceterum etiam si vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi, quippe ubi
12 fraude ac periurio decus petatur virtutis. stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnis deos paratos iurare magis quae velint, quam quae sciant vera esse, et obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique
13 religionem. haec se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio conlaudato Laelio ad contionem advocavit pronuntiavitque se satis compertum habere Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter in murum escendisse, seque eos ambos virtutis causa
14 coronis muralibus donare. tum reliquos, prout cuiusque meritum virtusque erat, donavit; ante omnis C. Laelium praefectum classis et omni genere laudis sibimet ipse aequavit et corona aurea ac triginta bubus donavit.

1 XLIX. Tum obsides civitatium Hispaniae vocari iussit; quorum quantus numerus fuerit piget scribere, quippe cum alibi trecentos ferme, alibi tria milia

septingentos viginti quattuor fuisse inveniam. aeque 2
et alia inter auctores discrepant. praesidium Punicum
alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum
milium fuisse scribit. capta alibi decem milia capi-
tum, alibi supra quinque et viginti invenio. scorpiones 3
maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim,
si auctorem Graecum sequar Silenum; si Valerium
Antiatem, maiorum scorpionum sex milia, minorum
decem et tria milia: adeo nullus mentiendi modus est.
ne de ducibus quidem convenit. plerique Laelium prae- 4
fuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum dicant;
Arinen praefuisse Punico praesidio deditumque Romanis 5
Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. non 6
de numero navium captarum, non de pondere auri at-
que argenti et redactae pecuniae convenit. si aliquis
adsentiri necesse est, media simillima veris sunt. ce- 7
terum vocatis obsidibus primum universos bonum ani-
mum habere iussit: venisse enim eos in populi Romani 8
potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines
malit exterasque gentis fide ac societate iunctas habere
quam tristi subiectas servitio. deinde acceptis nomi- 9
nibus civitatium recensuit captivos, quot cuiusque po-
puli essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque
recipiendos veniret. si quarum forte civitatium legati 10
aderant, eis praesentibus suos restituit; ceterorum cu-
ram benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit.
inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, 11
Mandoni uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli
erat, flens ad pedes imperatoris procubuit obtestari-
que coepit, ut curam cultumque feminarum impensius
custodibus commendaret. cum Scipio nihil defuturum 12
iis profecto diceret, tum rursus mulier: "haud magni
ista facimus" inquit; "quid enim huic fortunae non
satis est? alia me cura aetatem harum intuentem —
nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum —
stimulat." et aetate et forma florentes circa eam In- 13
dibilis filiae erant aliaeque nobilitate pari, quae omnes

14 eam pro parente colebant. tum Scipio "meae populique Romani disciplinae causa facerem" inquit, "ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violare-
15 tur; nunc ut id curem inpensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblitae
16 decoris matronalis estis." spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste quam hospitum coniuges ac matres iussit.

1 L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo adeo eximia forma, ut, quacumque in-
2 cedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter cetera accepit desponsam eam principi Celtiberorum; adulescenti Allucio no-
3 men erat. extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsae amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone
4 quam parentis adloquitur: "iuvenis" inquit "iuvenem appello, quo minor sit inter nos huius sermonis verecundia. ego, cum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset audiremque tibi eam cordi esse et
5 forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo aetatis, praesertim in recto et legitimo amore, et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius
6 possum, amori faveo. fuit sponsa tua apud me eadem qua apud soceros tuos parentisque suos verecundia; servata tibi est, ut inviolatum et dignum me teque
7 dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me virum bonum credis esse, qualis patrem patruumque meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse nec ullum in terris
8 hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem
9 tuisque esse velis aut amicum malis." cum adulescens simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnis invocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis

pro suo animo atque illius erga se merito esset, parentes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, coeperunt, haud minorem eius rei apud se gratiam futuram esse adfirmantes quam redditae inviolatae foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus poni ante pedes iussit vocatoque ad se Allucio "super dotem" inquit, "quam accepturus a socero es, haec tibi a me dotalia dona accedent" aurumque tollere ac sibi habere iussit. his laetus donis honoribusque dimissus domum implevit popularis laudibus meritis Scipionis: venisse dis simillimum iuvenem, vincentem omnia cum armis tum benignitate ac beneficiis. itaque dilectu clientium habito cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Laelium, dum captivos obsidesque et praedam ex consilio eius disponeret, satis omnibus compositis, data quinqueremi *e* captivis *at*que Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem inpositis nuntium victoriae Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. primo die legiones in armis quattuor milium spatio decurrerunt; secundo die arma curare et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in modum iustae pugnae concurrerunt praepilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis decursum est. hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. remigium classicique milites tranquillo in altum evecti agilitatem navium simulacris navalis pugnae experiebantur. haec extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant; urbs ipsa strepebat apparatu belli fabris omnium generum

8 in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat:
nunc in classe ac navali erat, nunc cum legionibus
decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat,
quaeque in officinis quaeque in armamentario ac na-
valibus fabrorum multitudo pluruma in singulos dies
9 certamine ingenti faciebat. his ita incohatis refectis-
que, quae quassata erant muri, dispositisque praesidiis
10 ad custodiam urbis Tarraconem est profectus, a multis
legationibus protinus in via aditus, quas partim dato
responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraco-
nem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat
conventum. et cuncti fere qui cis Hiberum incolunt
populi, multi etiam ulterioris provinciae convenerunt.
11 Carthaginiensium duces primo ex industria famam
captae Carthaginis conpresserunt; deinde, ut clarior
res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, eleva-
12 bant verbis: necopinato adventu ac prope furto unius
diei urbem unam Hispaniae interceptam, cuius rei
tam parvae praemio elatum insolentem iuvenem in-
modico gaudio speciem magnae victoriae imposuisse;
13 at ubi adpropinquare tres duces, tres victores hostium
exercitus audisset, occursuram ei extemplo domestico-
14 rum funerum memoriam. haec in vulgus iactabant,
haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium
Carthagine amissa decessisset.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVII.

PERIOCHA LIBRI XXVII.

Cn. Fulvius proconsul cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam caesus est. meliore eventu ab Claudio Marcello consule adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Hannibal nocte recessit; Marcellus insecutus est et subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Hannibal superior, Marcellus sequenti. Fabius Maximus consul pater Tarentinos per proditionem recepit. Claudius Marcellus T. Quintius Crispinus consules, speculandi causa progressi e castris, insidiis ab Hannibale circumventi sunt. Marcellus occisus, Crispinus fugit. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CXXXVII CVIII; ex quo numero apparuit, quantum hominum tot proeliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. in Hispania ad Baeculam Scipio cum Hasdrubale et Hamilcare conflixit et vicit. inter alia captum regalem puerum eximiae formae ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Hasdrubal, qui cum exercitu novo Alpes transcenderat, ut se Hannibali coniungeret, cum milibus hominum LVI caesus est, capta V̄CCC M. Livi consulis ductu, sed non minore opera Claudi Neronis consulis, qui, cum Hannibali oppositus esset, relictis castris ita, ut hostem falleret, cum electa manu profectus Hasdrubalem circumvenerat. res praeterea a P. Scipione in Hispania et a P. Sulpicio praetore adversus Philippum et Achaeos gestas continet.

I. Hic status rerum in Hispania erat. in Italia consul Marcellus Salapia per proditionem recepta Marmoreas et Meles de Samnitibus vi cepit. ad tria milia militum ibi Hannibalis, quae praesidii causa relicta

erant, oppressa. praeda — et aliquantum eius fuit — militi concessa. tritici quoque ducenta quadraginta milia modium et centum decem milia hordei inventa. 3 ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul Her- 4 donea urbe. castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiundae Herdoneae, quae post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita 5 nec praesidiis firmata. neglegentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Poenum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse 6 iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociae retinendae urbis et spem fecere incautum hostem adgrediendi. exercitu expedito, ita ut famam prope praeveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit et, quo plus terroris hosti obi- 7 ceret, acie instructa accessit. par audacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio et sinistra ala acriter pugnam 8 inierunt. ceterum Hannibal signo equitibus dato, ut, cum pedestres acies occupassent praesenti certamine oculos animosque, circumvecti pars castra hostium pars terga pugnam *spectan*tium invaderent, ipse Cn. 9 Fulvi similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium praetorem biennio ante in isdem devicerat locis, increpans, 10 similem eventum pugnae fore adfirmabat. neque ea spes vana fuit; nam cum comminus acie et peditum 11 certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus sextam ante legionem, quae in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos, qui ad prima signa 12 erant, avertit. pars in fugam effusi, pars in medio caesi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum 13 cecidit. Romanorum sociorumque quot caesa in eo proelio milia sint, quis pro certo adfirmet, cum alibi

tredecim milia, alibi haud plus quam septem inveniam? castris praedaque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta incendit; occidit principes, qui cum Fulvio conloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras Romam ad senatum de duce atque exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contuderit, ire adversus eum, brevem illi laetitiam, qua exultet, facturum. et Romae quidem cum luctus ingens ex praeterito tum timor in futurum erat. consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, cum Poenus collem teneret, posuit castra. addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit; nec detractavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. ita tamen aciem instruxerunt, ut Poenus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum adplicarent. ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessaeque pugnando primae acies essent — ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et funditores Baliaris, elephanti quoque commisso iam certamine in proelium acti —, diu pugna neutro inclinata stetit. *ut* primae legioni tertia, dextrae alae sinistra subiit, et apud hostis integri a fessis pugnam accepere, novum atque atrox proelium ex iam segni repente exarsit recentibus animis corporibusque; sed nox incerta victoria diremit pugnantis. postero die Romani ab sole orto in multum diei stetere in acie; ubi nemo hostium adversus prodiit, spolia per otium legere et congestos in unum locum cremavere suos. nocte insequenti Hannibal silentio movit castra et in

Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum praesidio modico Numistrone relictis praepositoque iis L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. ad Venusiam adeptus
11 eum est. ibi per dies aliquot, cum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis proelia quam magna, et ferme omnia Romanis secunda
12 fuere. inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens, Marcellus nisi certa luce et explorato ante non sequeretur.

1 III. Capuae interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus erat, locando — locavit autem omnem frumento — tempus terit, ne deesset materia in Campanos saeviendi, novum in occulto
2 gliscens per indicium protractum est facinus. milites aedificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum sicut Hannibalis nimia urbis amoenitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta mili-
3 tariter coegerat aedificare. erant autem pleraque ex cratibus ac tabulis facta, alia harundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria alimentis ignis.
4 haec noctis una hora omnia *ut* incenderent, centum septuaginta Campani principibus fratribus Blossiis con-
5 iuraverant. indicio eius rei ex familia Blossiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant, et quaestione acriter habita damnati necatique; indicibus libertas et aeris dena milia data.
6 Nucerinos et Acerranos, querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam
7 Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut aedificarent, quae incensa erant; Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare iussis traducti.

8 Inter multas magnasque res, quae nunc secundae nunc adversae occupabant cogitationes hominum, ne

Tarentinae quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius 9
et P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum
coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti, et
mille milites de exercitu urbano, par numerus Roma-
norum sociorumque eodem in praesidium cum fru-
mento missi.

IV. Iam aestas in exitu erat, comitiorumque con- 1
sularium instabat tempus. sed litterae Marcelli negantis
e re publica esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui
cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret,
curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res 2
agentem a bello avocarent, aut in annum consules
deessent. optimum visum est, quamquam extra Italiam 3
esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revocari.
ad eum litterae iussu senatus ab L. Manlio praetore 4
urbano missae cum litteris consulis M. Marcelli, ut
ex iis nosceret, quae causa patribus eum potius quam
collegam revocandi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam 5
venerunt, quae is prospera proelia cum Carthaginien-
sibus fecisset, memorantes. regem nec inimiciorem ulli 6
populo quam Carthaginiensi nec amiciorem quam Ro-
mano esse adfirmabant; misisse eum antea legatos in
Hispaniam ad Cn. et P. Cornelios imperatores Roma-
nos; nunc ab ipso velut fonte petere Romanam ami-
citiam voluisse. senatus non legatis modo benigne 7
respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem
misit, L. Genucium P. Poetelium P. Popillium. dona 8
tulere togam et tunicam purpuream, sellam eburneam,
pateram ex quinque pondo auri factam. protinus et
alios Africae regulos iussi adire. iis quoque quae 9
darentur, portata, togae praetextae et terna pondo
paterae aureae. et Alexandream ad Ptolomaeum et 10
Cleopatram reges M. Atilius et M'. Acilius legati, ad
commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona
tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella
eburnea, reginae pallam pictam cum amiculo purpureo.

11 Multa ea aestate, qua haec facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum, Iovis aedis culmen fulmine ictum ac prope omni tecto nudatum;
12 isdem ferme diebus Anagniae terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse, et aves ad Compitum Anagninum in luco Dianae
13 nidos in arboribus reliquisse; Tarracinae in mari haud procul portu angues magnitudinis mirae lascivientium
14 piscium modo exultasse; Tarquiniis porcum cum ore humano genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniae quattuor signa sanguine multo diem ac noctem
15 sudasse. haec prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificum; et supplicatio diem unum Romae ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati agro ad Feroniae lucum indicta.

1 V. M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque mandato L. Cincio praetori, M. Valerio Messalla praefecto classis cum parte navium in Africam praedatum simul speculatumque, quae populus Car-
2 thaginiensis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Romam profectus cum prospere pervenisset,
3 senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis commemoravit: cum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique magnis saepe cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse; neminem Carthaginien-
4 sem in Sicilia esse; neminem Siculum, qui fugati metu inde afuerint, non esse; omnis in urbes, in agros suos
5 reductos arare, serere; desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace
6 ac bello fidissimum annonae subsidium. exim Muttine et si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant in senatum introductis, honores omnibus ad ex-
7 solvendam fidem consulis habiti. Muttines etiam civis Romanus factus rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata.

8 Dum haec Romae geruntur, M. Valerius quinqua-

ginta navibus cum ante lucem ad Africam accessisset, inproviso in agrum Uticensem escensionem fecit; eum- 9
que late depopulatus multis mortalibus cum alia omnis generis praeda captis ad naves redit atque in Siciliam tramisit, tertio decumo die, quam profectus inde erat, Lilybaeum revectus. ex captivis quaestione habita haec 10
comperta consulique Laevino omnia ordine perscripta, ut sciret, quo in statu Africae res essent: quinque 11
milia Numidarum cum Masinissa Galae filio, acerrimo iuvene, Carthagine esse, et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traicerentur, ut is quam maximo exercitu 12
primo quoque tempore in Italiam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam victoriam credere Carthaginienses; classem praeterea ingentem apparari ad 13
Siciliam repetendam, eamque se credere brevi traiecturam. haec recitata a consule ita movere senatum, 14
ut non expectanda comitia consuli censerent, sed dictatore comitiorum habendorum causa dicto extemplo in provinciam redeundum. illa disceptatio tenebat, quod 15
consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi praeesset, dictatorem dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum — eum autem in Italia terminari — negabant dictatorem dici posse. M. Lucre- 16
tius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret eumque, quem populus iussisset, diceret dictatorem; si consul noluisset, praetor populum rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. cum 17
consul se populum rogaturum negasset, quod suae potestatis esset, praetoremque vetuisset rogare, tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. sed quo die 18
id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertae ab conlega

rei publicae subveniret diceretque quem populus iussisset
19 dictatorem. ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebis scito ab Q. Fulvio
dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister
1 equitum dictus. VI. dictator postquam Romam venit, C. Sempronium Blaesum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurni praetoris, quem, ut Capuae
2 exercituique suo praeesset, litteris excivit. ipse comitia in quem diem primum potuit edixit; quae certamine inter tribunos dictatoremque iniecto perfici non po-
3 tuerunt. Galeria iuniorum, quae sorte praerogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatae inclinassent, ni se tribuni plebis
4 C. et L. Arrenii interposuissent, qui neque magistratum continuari satis civile esse aiebant, et multo foedioris
5 exempli eum ipsum creari, qui comitia haberet; itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros; si aliorum praeterquam ipsius ratio haberetur,
6 comitiis se moram non facere. dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebis scito, exemplis tu-
7 tabatur: namque Cn. Servilio consule, cum C. Flaminius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quotiens vellet, reficiendi consules
8 populo ius esset; exemplaque in eam rem se habere vetus L. Postumi Megelli, qui interrex iis comitiis, quae ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto num-
9 quam sisset. his orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut
10 eo, quod censuisset senatus, staretur. patribus id tempus rei publicae visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur:
11 itaque moram fieri comitiis non placere. concedentibus

tribunis comitia habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum. praetores inde creati L. Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. magistratibus in annum creatis Q. Fulvius dictatura se abdicavit. 12

Extremo aestatis huius classis Punica navium quadraginta cum praefecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Volso praetor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulae latus, Caralitanum agrum vastavit, et cum praeda omnis generis in Africam redit. 13 14

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique: C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. F. Longus augur factus in locum T. Otacilii Crassi; decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Semproni C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Aemilius Papus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. 15 16

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec praetor ante fuerat, quam censor est factus; ex aedilitate gradum ad censuram fecit. sed hi censores neque senatum legerunt neque quicquam publicae rei egerunt: mors diremit L. Veturi; inde et Licinius censura se abdicavit. aediles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Romanos diem unum instaurarunt. aediles plebei Q. Catius et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt. 17 18 19

VII. Exitu anni huius C. Laelius legatus Scipionis die quarto et tricensimo, quam ab Tarracone profectus erat, Romam venit; isque cum agmine capti- 1

vorum ingressus urbem magnum concursum hominum
2 fecit. postero die in senatum introductus captam Carthaginem, caput Hispaniae, uno die receptasque aliquot urbes, quae defecissent, novasque in societatem
3 adscitas exposuit. ex captivis comperta iis fere congruentia, quae in litteris fuerant M. Valerii Messallae. maxime movit patres Hasdrubalis transitus in Italiam
4 vix Hannibali atque eius armis obsistentem. productus et in contionem Laelius eadem edisseruit. senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decrevit; C. Laelium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus redire in Hispaniam iussit.
5 Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui
6 anno insequenti captam tradiderint; sed mihi minus simile veri visum est annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.

7 Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta, regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Ful-
8 vius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. praetores sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus
9 Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. exercitus ita per provincias divisi: Fulvio duae legiones, quas in Sicilia M. Valerius Laevinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius praefuisset; urbanus exercitus
10 ut in Etruriam succederet; C. Calpurnius eidem praeesset provinciae exercituique; Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret.
11 C. Hostilius ab C. Laetorio propraetore provinciam exercitumque, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretae.
12 M. Valerio cum L. Cincio — iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium — Cannensis exercitus datus,

eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvi superessent, iussi. conquisitos eos consules in 13
Siciliam miserunt; additaque eadem militiae ignominia, sub qua Cannenses militabant quique ex praetoris Cn. Fulvi exercitu ob similis iram fugae missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eaedem in Sardinia 14
legiones, quibus P. Manlius Volso eam provinciam obtinuerat, decretae. P. Sulpicio eadem legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in 15
annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussae; cetera 16
classe placere praedatum in Africam aut ipsum M. Valerium Laevinum traicere, aut mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam vellet. nec de Hispania 17
quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

VIII. Inter maiorum rerum curas comitia maximi 1
curionis, cum in locum M. Aemili sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen, patriciis negantibus C. Mamili Atelli, qui unus ex plebe petebat, habendam 2
rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. tribuni appellati ad senatum 3
rem reiecerunt; senatus populi potestatem fecit: ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. et flaminem Dialem invitum *in*augurari coegit 4
P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemvirum sacris faciundis creatus in locum Q. Muci Scaevolae demortui C. Laetorius. causam inaugurari 5
coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. ob adulescentiam neglegentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. is, ut ani- 6
mum eius cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute

haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis
7 pariter alienisque, esset. huius famae consensu elatus
ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos
annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut
8 in senatum introiret. ingressum eum curiam cum
L. Licinius praetor inde eduxisset, tribunos plebis
appellavit. flamen vetustum ius sacerdotii repetebat:
datum id cum toga praetexta et sella curuli ei flamo-
9 nio esse. praetor non exoletis vetustate annalium exem-
plis stare ius, sed recentissimae cuiusque consuetudinis
usu volebat: nec patrum nec avorum memoria Dialem
10 quemquam id ius usurpasse. tribuni rem inertia flami-
num oblitteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse
cum aequom censuissent, ne ipso quidem contra ten-
dente praetore magno adsensu patrum plebisque
flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita
existimantibus, magis sanctitate vitae quam sacerdotii
iure eam rem flaminem obtinuisse.

11 Consules priusquam in provincias irent, duas urba-
nas legiones, in supplementum quantum opus erat
12 ceteris exercitibus militum scripserunt. urbanum vete-
rem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato
— frater hic consulis erat — in Etruriam dedit du-
cendum et legiones, quae in Etruria erant, Romam
13 deducendas. et Fabius consul reliquias exercitus Ful-
viani conquisitas — fuere autem ad quattuor milia
trecenti quadraginta quattuor — Q. Maximum filium
ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit
atque ab eo duas legiones et triginta quinqueremes
14 accipere. nihil eae deductae ex insula legiones mi-
nuerunt nec viribus nec specie eius provinciae praesi-
15 dium. nam cum praeter egregie suppletas duas veteres
legiones transfugarum etiam Numidarum equitum pedi-
tumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in
exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos
16 viros, milites scripsit. ea externa auxilia cum singulis
Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exer-

cituum servavit: altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus, classe quoque septuaginta navium partita, ut omni ambitu litorum praesidio orae maritumae essent. ipse cum Muttinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret et perinde dominos laudaret castigaretque. ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret et Catinam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum aestiva acturus esset, posset praeberi. 17 18 19

IX. Ceterum transportati milites in Siciliam — et erant maior pars Latini nominis sociorumque — prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis saepe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus, decimum annum dilectibus, stipendiis se exhaustos esse; quotannis ferme clade magna pugnare; alios in acie occidi, alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui ab Poeno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium verius quam in militiam ablegari. octavum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis, quippe nunc cum maxime florens viribus, excedat. si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos; aliter numquam vivo Hannibale sine bello Italiam fore. haec acta in conciliis. triginta tum coloniae populi Romani erant; ex iis duodecim, cum omnium legationes Romae essent, negaverunt consulibus esse, unde milites pecuniamque darent. eae fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, 1 2 3 4 5 6 7

8 Circei, Setia, Cales, Narnia, Interamna. nova re consules icti cum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus
9 dicere aiebant, quod consules ut in senatu pronuntiarent in animum inducere non possent: non enim detrectationem eam munerum militiae sed apertam defectionem
10 a populo Romano esse. redirent itaque propere in colonias et tamquam integra re, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. admonerent non Campanos neque Tarentinos esse eos sed Romanos;
11 inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendae causa missos. quae liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla
12 pietas, si memoria antiquae patriae esset. consulerent igitur de integro: nam tum quidem quae temere agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendae Hanni-
13 bali victoriae esse. cum alternis haec consules diu iactassent, nihil moti legati neque se, quod domum renuntiarent, habere dixerunt neque senatum suum, quod novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec
14 pecunia, quae daretur in stipendium, esset. cum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut magna pars actum de imperio dicerent: idem alias colonias facturas, idem socios; consensisse omnes ad
1 prodendam Hannibali urbem Romanam. X. consules hortari et consolari senatum et dicere alias colonias in fide atque officio pristino fore; eas quoque ipsas, quae officio decesserint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecun-
2 diam imperii habituras esse. permissum ab senatu iis cum esset, agerent facerentque ut e re publica ducerent, pertemptatis prius aliarum coloniarum animis citaverunt legatos quaesiveruntque ab iis, ecquid milites
3 ex formula paratos haberent. pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit et milites ex formula

paratos esse, et, si pluribus opus esset, pluris daturos 4
et, quidquid aliud imperaret velletque populus Romanus,
enixe facturos: ad id sibi neque opes deesse et animum
etiam superesse. consules parum sibi videri praefati 5
pro merito eorum sua voce conlaudari eos, nisi uni-
versi patres iis in curia gratias egissent, sequi in se-
natum eos iusserunt. senatus quam poterat honoratis- 6
simo decreto adlocutus eos mandat consulibus, ut ad
populum quoque eos producerent et inter multa alia
praeclara, quae ipsis maioribusque suis praestitissent,
recens etiam meritum eorum in rem publicam com-
memorarent. ne nunc quidem post tot saecula sileantur 7
fraudenturve laude sua: Signini fuere et Norbani Sati-
culanique et Fregellani et Lucerini et Venusini et
Brundusini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et 8
ab altero mari Pontiani et Paestani et Cosani, et
mediterranei Beneventani et Aesernini et Spoletini et
Placentini et Cremonenses. harum coloniarum subsidio 9
tum imperium populi Romani stetit, iisque gratiae in
senatu et apud populum actae. duodecim aliarum 10
coloniarum, quae detractaverunt imperium, mentionem
fieri patres vetuerunt, neque illos dimitti neque retineri
neque appellari a consulibus. ea tacita castigatio ma-
xime ex dignitate populi Romani visa est.

Cetera expedientibus, quae ad bellum opus erant, 11
consulibus aurum vicensimarium, quod in sanctiore
aerario ad ultimos casus servabatur, promi placuit.
prompta ad quattuor milia pondo auri. inde quingena 12
pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio
proconsulibus et L. Veturio praetori, qui Galliam pro-
vinciam erat sortitus, additumque Fabio consuli cen- 13
tum pondo auri praecipuum, quod in arcem Taren-
tinam portaretur; cetero auro usi sunt ad vestimenta
praesenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania
bellum secunda sua fama ducisque gerebat. XI. Pro- 1
digia quoque, priusquam ab urbe consules proficis-
cerentur, procurari placuit. in Albano monte tacta 2

de caelo erant signum Iovis arborque templo propinqua et ostium lacus, et Capuae murus Fortunaeque aedis, et Sinuessae murus portaque: haec de caelo
3 tacta. cruentam etiam fluxisse aquam Albanam quidam auctores erant; et Romae intus in cella [aedis] Fortis Fortunae de capite signum, quod in corona erat, in
4 manum sponte sua prolapsum; et Priverni satis constabat bovem locutum, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessae natum ambiguo inter marem ac feminam sexu infantem, quos androgynos
5 volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba Graeco sermone, appellat, et lacte pluvisse, et cum
6 elephanti capite puerum natum. ea prodigia hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pulvinaria et obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C. Hostilius praetor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique erant, voveret faceretque.

7 Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit. creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sem-
8 pronius Tuditanus. ii censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad
9 plebem est, plebesque scivit. senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Semproni lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum
10 a patribus sequendum aiebat, ut qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent:
11 is T. Manlius Torquatus erat; Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos; se id suo arbitrio facturum lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanae
12 civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. cum diu certatum verbis esset, concedente conlega lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. inde alius lectus senatus octo praeteritis, inter quos M. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. in equestribus
13

quoque notis eadem servata causa; sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. illis omnibus — et multi 14
erant — adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, ne praeterita stipendia procederent iis, quae equo publico meruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. magnum praeterea numerum eorum conquisi- 15
verunt, qui equo merere deberent; atque ex iis, qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes aerarios fecerunt. locaverunt 16
inde reficienda, quae circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quae Romae agenda erant, 1
consules ad bellum profecti. prior Fulvius praegressus 2
Capuam; post paucos dies consecutus Fabius, qui et conlegam coram obtestatus et per litteras Marcellum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti iam 3
undique pulso, nec ubi consisteret nec quod fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Regium etiam nuntium mittit ad praefec- 4
tum praesidii, quod ab Laevino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo milia hominum, pars maxima ab Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum adsuetorum; additi erant 5
Bruttiorum indidem perfugae, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. hanc manum ad Bruttium 6
primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloneam urbem oppugnandam. imperata non inpigre solum sed etiam avide executi direptis fugatisque cultoribus agri summa vi urbem oppugnabant. Marcellus 7
et consulis litteris excitus et quia ita induxerat in animum neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium Hannibali occurrit. sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus; 8
ceterum ut adpropinquare Marcellum audivit, castra

inde movit. aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde coepit.
9 Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat et opere perfecto extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores levia certamina serens casum universae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod
10 vitabat, certamen. nocte praegressum adsequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem pugnando undique in munitores operibus prohibet. ita signa conlata pugnatumque totis copiis et, cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra exiguo
11 distantia spatio raptim ante noctem permunita. postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit; nec Hannibal detractavit certamen multis verbis adhortatus milites, ut memores Trasumenni Cannarumque
12 contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum, non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere; cotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse:
13 si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. his inritati adhortationibus simulque taedio ferociae hostium cotidie instantium lacessientiumque acriter proelium ineunt.
14 pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere. quod ubi Marcellus vidit, duodevicensimam legionem in pri-
15 mam aciem inducit. dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa, et
16 vincente pudorem metu terga dabant. cecidere in pugna fugaque ad duo milia et septingenti civium sociorumque; in iis quattuor Romani centuriones, duo
17 tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. signa militaria quattuor de ala, prima quae fugit, duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

1 XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem adeo saevam atque acerbam apud milites

habuit, ut proelio per diem totum infeliciter tolerato tristior iis irati ducis oratio esset. „dis immortalibus, 2
ut in tali re, laudes gratesque“ inquit „ago, quod victor hostis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque non ipsa castra est adgressus; deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. qui pavor hic, qui terror, quae repente, qui et cum 3
quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe idem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aestatem absumpsistis, quibus dies noctesque 4
fugientibus per hos dies institistis, quos levibus proeliis fatigastis, quos hesterno die nec iter facere nec castra ponere passi estis. omitto ea, quibus gloriari 5
potestis; cuius et ipsius pudere ac paenitere vos oportet, referam. nempe aequis manibus hesterno die diremistis pugnam. quid haec nox, quid hic dies attulit? vestrae 6
iis copiae inminutae sunt an illorum auctae? non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Romanis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem. an, si eosdem animos habuissetis, terga vestra 7
vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti ademisset? adhuc caesis legionibus Romanis gloriabatur; vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.“ clamor inde ortus, ut veniam eius 8
diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum suorum animos. „ego vero experiar“ inquit, „milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis quam petitis“. cohorti- 9
bus, quae signa amiserant, hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destituit; et, ut postero die omnes, equites pedites, armati adessent, edixit. ita 10
contio dimissa fatentium iure ac merito sese increpitos, neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse praeter unum ducem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. postero die armati ornatique ad edictum aderant. imperator eos conlaudat 11

pronuntiatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque, quae signa amisissent, se in primam
12 aciem inducturum; edicere iam sese omnibus pugnandum ac vincendum esse et adnitendum singulis universisque, ne prius hesternae fugae quam hodiernae
13 victoriae fama Romam perveniat. inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior pugna esset, viribus sufficerent. ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excita-
1 rentur animi militum, in aciem procedunt. XIV. quod ubi Hannibali nuntiatum est, „cum eo nimirum“ inquit „hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam possit! seu vicit, ferociter instat victis; seu victus
2 est, instaurat cum victoribus certamen“. signa inde canere iussit et copias educit. pugnatum utrimque aliquanto quam pridie acrius est, Poenis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demen-
3 dam ignominiam. sinistra ala ab Romanis et cohortes, quae amiserant signa, in prima acie pugnabant, et
4 legio vicensima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus praeerant; Marcellus mediam aciem hortator testisque praesens
5 firmabat. ab Hannibale Hispani primam obtinebant
6 frontem, et id roboris in omni exercitu erat. cum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci iussit, si quem inicere ea res tumultum
7 ac pavorem posset. et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis partim dissupatis terrore,
8 qui circa erant, nudaverant una parte aciem, latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi sequi se iussisset. duxit, ubi maxime tumultum conglobatae beluae faciebant, pilaque in eas conici iussit.
9 haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba. sed ut non omnes vulnerati sunt, ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros
10 avertere. tum iam non unus manipulus, sed pro se

quisque miles, qui modo adsequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conicere. eo magis ruere in suos beluae tantoque maiorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. in perturbatam transcursu beluarum aciem signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine dissupatos trepidantesque avertunt. tum in fugientes equitatum inmittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra paventes conpulsi sunt. nam super alia, quae terrorem trepidationemque facerent, elephanti quoque duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. ibi maxima hostium caedes facta: caesa ad octo milia hominum, quinque elephanti. nec Romanis incruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti de duabus legionibus et sociorum supra mille et trecentos occisi; vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. XV. speculatores, qui prosequerentur agmen, missi postero die rettulerunt Bruttios Hannibalem petere.

Isdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Volcientes traditis praesidiis Hannibalis, quae in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule cum verborum tantum castigatione ob errorem praeteritum accepti. et Bruttiis similis spes veniae facta est, cum ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quae data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit. ibi ad tria milia hominum capta et ceterae praedae aliquantum. inde Tarentum profectus in ipsis faucibus portus posuit castra. naves, quas Laevinus tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque moenium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omnique

missilium telorum genere instruit, onerarias quoque,
6 non eas solum, quae remis agerentur, ut alii machinas
scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus
7 vulnerarent moenium propugnatores. hae naves ut ab
aperto mari urbem adgrederentur, instructae paratae-
que sunt. et erat liberum mare classe Punica, cum
Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram tra-
8 missa. in Bruttiis interim Cauloneae oppugnatores sub
adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumulum
a praesenti impetu tutum, ad cetera inopem, con-
cessere.

9 Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momen-
tum ad rem ingentem potiundam adiuvit. praesidium
Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant.
eius praesidii praefectus deperibat amore mulierculae,
10 cuius frater in exercitu Fabii consulis erat. is certior
litteris sororis factus de nova consuetudine advenae
locupletis atque inter popularis tam honorati, spem
nactus per sororem quolibet inpelli amantem posse,
11 quid speraret ad consulem detulit. quae cum haud
vana cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum
transire, ac per sororem praefecto conciliatus, primo
occulte temptando animum, dein satis explorata levi-
tate blanditiis muliebribus perpulit eum ad proditionem
12 custodiae loci, cui praepositus erat. ubi et ratio agen-
dae rei et tempus convenit, miles nocte per intervalla
stationum clam ex urbe emissus ea, quae acta erant,
quaeque ut agerentur convenerat, ad consulem refert.
13 Fabius vigilia prima dato signo iis, qui in arce erant,
quique custodiam portus habebant, ipse circumito portu
ab regione urbis in orientem versa occultus consedit.
14 canere inde tubae simul ab arce simul a portu et ab
navibus, quae ab aperto mari adpulsae erant, clamor-
que undique cum ingenti tumultu, unde minimum
periculi erat, de industria ortus. consul interim silentio
15 continebat suos. igitur Democrates, qui praefectus
antea classis fuerat, forte illo loco praepositus, post-

quam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus, ne inter cunctationem suam consul 16
aliquam vim faceret ac signa inferret, praesidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum et ex temporis spatio et ex silentio 17
ipso, quod, ubi paulo ante strepebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox, deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem praesidium agitare proditionis conciliator nuntiaverat, iubet. ea primum captus 18
est murus adiuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem est; inde et proxuma refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. tum cla- 19
more sublato sub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt, omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt. XVI. proe- 1
lium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia commissum est: non animo, non armis, non arte belli, non vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat. igitur pilis tantum coniectis, prius paene, 2
quam consererent manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas amicorumque domos. duo ex ducibus Nico et Democrates fortiter pugnantes 3
cecidere; Philemenus, qui proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, cum citato equo ex proelio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per urbem cog- 4
nitus, corpus nusquam inventum est: creditum vulgo est in puteum apertum ex equo praecipitasse. Car- 5
thalonem autem, praefectum Punici praesidii, cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem miles obvius obtruncat. alii alios 6
passim sine discrimine armatos inermisque caedunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Bruttii quoque multi passim interfecti, seu per errorem seu vetere in eos insito odio seu ad proditionis famam, ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur, extinguen-

7 dam. tum a caede ad diripiendam urbem discursum. milia triginta servilium capitum dicuntur capta, argenti vis ingens facti signatique, auri octoginta tria milia pondo, signa et tabulae, prope ut Syracusarum 8 ornamenta aequaverint. sed maiore animo generis eius praeda abstinuit Fabius quam Marcellus; qui interroganti scriba, quid fieri signis vellet ingentis magnitudinis — di sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati —, deos iratos Tarentinis relin- 9 qui iussit. murus inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum haec Tarenti aguntur, Hannibal, iis, qui 10 Cauloneam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti dies noctesque cursim agmine acto, cum festinans ad opem ferendam captam urbem audisset, „et Romani suum Hannibalem“ inquit „habent: 11 eadem qua ceperamus arte Tarentum amisimus“. ne tamen fugientis modo convertisse agmen videretur, quo constituerat loco, quinque milia ferme ab urbe posuit castra. ibi paucos moratus dies Metapontum 12 sese recepit. inde duos Metapontinos cum litteris principum eius civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos inpunita iis priora fore, si Me- 13 tapontum cum praesidio Punico prodidissent. Fabius quae adferrent vera esse ratus diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque ad principes 14 dedit, quae ad Hannibalem delatae sunt. enimvero laetus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. 15 Fabio auspicanti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non addixerunt; hostia quoque caesa consulenti deos haruspex cavendum a fraude 16 hostili et ab insidiis praedixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, ac repente conprehensi metu gravioris quaestionis detegunt insidias.

1 XVII. Aestatis eius principio, qua haec ageban-

tur, P. Scipio in Hispania cum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis partim remissione obsidum captivorumque absumpsisset, Edesco ad eum clarus inter duces Hispanos venit. erant coniunx 2
liberique eius apud Romanos; sed praeter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quae Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio, traxit eum. eadem causa Indibili Mandonioque 3
fuit, haud dubie omnis Hispaniae principibus, cum omni popularium manu relicto Hasdrubale secedendi in imminentes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, 4
cum hostium res tantis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore ut, nisi audendo aliquid moveret, qua coepissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, cum a spe, quam 5
successus rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul cum universis malebat. ceterum, etiamsi cum pluribus pariter dimicandum foret, 6
arte quadam copias auxerat. nam cum videret nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus Punicis erat, subductis navibus Tarracone navales socios terrestribus copiis addidit. et armorum 7
adfatim erat, *et* captorum Carthagine et quae post captam eam fecerat tanto opificum numero incluso *officinis*. cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarra- 8
cone egressus — iam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat — ducere ad hostem pergit. per omnia pacata eunti, ut 9
cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haud- 10
quaquam *ut* barbarus stolide incauteve, sed potius cum verecundia *ac* gravitate propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam glorianti eam velut primam occasionem raptam: scire enim se transfugae 11

nomen execrabile veteribus sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem hominum, si
12 tamen anceps odium causa, non nomen faciat. merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis
13 iniurias in se atque populares. itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas crederent coli. ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum
14 vim atque iniurias pati; se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit; quales ex ea die experiundo cognorit, perinde operae
15 eorum pretium faceret. ita prorsus respondet facturum Romanus nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quicquam
16 nec humani sanctum esset. productae deinde in conspectum iis coniuges liberique lacrumantibus gaudio
17 redduntur. atque eo die in hospitium abducti; postero die foedere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. isdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

1 XVIII. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Baeculam erat. pro castris
2 equitum stationes habebant. in eas velites antesignanique et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique
3 parti animorum esset. in castra trepida fuga conpulsi equites sunt, signaque Romana portis prope ipsis inlata.
4 atque illo quidem die inritatis tantum ad certamen
5 animis castra Romani posuerunt. nocte Hasdrubal in tumulum copias recipit plano campo in summo patentem; fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa
6 praeceps oram eius omnem cingebat. suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque altera
7 crepido haud faciliori ascensu ambibat. in hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam

stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque armorum Baliares et Afros demisit. Scipio circumvectus ordines signaque ostendebat 8
hostem, praedamnata spe aequo dimicandi campo captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum stare in conspectu; sed altiora moenia habuisse Carthaginem, quae transcendisset miles Romanus: nec 9
tumulos nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, ut per praecipitia et praerupta salientes fugerent; eam quoque se illis fugam clausurum. cohortesque duas 10
alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, iubet, alteram viam insidere, quae ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo stantem supercilio ducit. per aspreta 11
primum, nihil aliud quam via impediti, iere. deinde, ut sub ictum venerunt, telorum primo omnis generis vis ingens effusa in eos est, ipsi contra saxa, quae 12
locus strata passim, omnia ferme missilia, praebet, ingerere, non milites solum sed etiam turba calonum inmixta armatis. ceterum quamquam ascensus difficilis 13
erat, et prope obruebantur telis saxisque, adsuetudine tamen succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. qui simul cepere aliquid aequi loci, ubi firmo 14
consisterent gradu, levem et concursatorem hostem atque intervallo tutum, cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco et cum caede magna in aciem altiori superstantem tumulo inpegere. inde Scipio 15
iussis adversus mediam evadere aciem victoribus ceteras copias cum Laelio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, iubet; ipse ab laeva circumitu haud magno in transversos hostes incurrit. inde primo turbata acies 16
est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. hoc tumultu 17

et Laelius subiit, et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies locusque ad evaden-
18 dum et mediis datus est, qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus elephantisque ante signa
19 locatis numquam evasissent. cum ab omni parte caedes fieret, Scipio, qui laevo cornu in dextrum incucurrerat,
20 maxime in nuda latera hostium pugnabat. et iam ne fugae quidem patebat locus; nam et stationes utrimque Romanae dextra laevaque insederant vias, et porta castrorum ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione elephantorum, quos territos aeque atque hostes timebant. caesa igitur ad octo milia hominum.

1 XIX. Hasdrubal, iam antequam dimicaret pecunia rapta elephantisque praemissis, quam plurumos poterat de fuga excipiens praeter Tagum flumen ad Pyrenaeum
2 tendit. Scipio castris hostium potitus, cum praeter libera capita omnem praedam militibus concessisset, in recensendis captivis decem milia peditum duo milia equitum invenit. ex iis Hispanos sine pretio omnes
3 domum dimisit, Afros vendere quaestorem iussit. circumfusa inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et pridie captorum regem eum ingenti consensu ap-
4 pellavit. tum Scipio silentio per praeconem facto sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent; regium nomen, alibi magnum, Romae
5 intolerabile esse. regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti indi-
6 carent, vocis usurpatione abstinerent. sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis.

7 Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecen-
8 tos, quos vellet, eligere Indibilem iussit. cum Afros venderet iussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni cum audisset regii generis
9 esse, ad Scipionem misit. quem cum percunctaretur Scipio, quis et cuias et cur id aetatis in castris fuisset,

Numidam esse se ait, Massivam populares vocare; orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter aetatem a Masinissa numquam ante proelium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem exisse; ibi prolapso equo effusum in praeceps captum ab Romanis esse. Scipio cum adservari Numidam iussisset, quae pro tribunali agenda erant, peragit; inde cum se in praetorium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masinissam reverti. cum effusis gaudio lacrimis cupere vero diceret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat, iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum. et auctoribus quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque alter Hasdrubal cum eo iungerent copias, praesidio tantum ad insidendum Pyrenaeum misso ipse relicuum aestatis recipiendis in fidem Hispaniae populis absumpsit.

Paucis post proelium factum ad Baeculam diebus, cum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera exequenda belli haud parum opportuni. ibi conferentibus, quid in cuiusque provinciae regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniae oram, quae ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginiensibus satis fidam censebat; inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam omnes His-

pani milites aut in ultima Hispaniae amoti aut tra-
6 ducti in Galliam forent. itaque, etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine
7 Scipionis ex Hispania abduceret; exercitum eius cum transitionibus tum adverso proelio imminutum Hispanis repleri militibus, et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad
8 conducenda mercede auxilia in Baliares traicere; Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire nec cum Romano manus conserere; Masinissae ex omni equitatu, quod roboris esset, tria milia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. his decretis ad exsequenda quae statuerant duces digressi. haec eo anno in Hispania acta.

9 Romae fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum astu magis quam virtute gloriae
10 tamen esse, Fulvi senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, superquam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Hannibale media
11 aestate Venusiam in tecta milites abduxisset. inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. is iam a prima pugna, quae adversa fuerat, adsiduis contionibus infamen invisumque plebei Claudium fecerat et iam
12 de imperio abrogando eius agebat, cum tamen necessarii Claudi obtinuerunt, ut relicto Venusiae legato Marcellus Romam veniret ad purganda ea, quae inimici obicerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso
13 ageretur. forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fulvius consul comitio-
1 rum causa Romam venit. XXI. actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebis-
2 que et omnium ordinum; accusavitque tribunus plebis non Marcellum modo sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam

annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperii prorogati 3
Marcello populum Romanum: bis caesum exercitum eius aestiva Venusiae sub tectis agere. hanc tribuni 4
orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriae omnes crearent. additur 5
conlega T. Quinctius Crispinus, qui tum praetor erat. postero die praetores creati P. Licinius Crassus Dives pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Caesar, Q. Claudius Flamen.

Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de 6
Etruriae defectione fuit. principium eius rei ab Arretinis fieri C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro praetore obtinebat. itaque confestim eo 7
missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu conpressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus 8
cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, cum Fabius consul Romam venisset.

Ludi et Romani et plebei eo anno in singulos 9
dies instaurati. aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba, plebei C. Servilius et Q. Caecilius Metellus. Servilium negabant iure aut 10
tribunum plebis fuisse aut aedilem esse, quod patrem eius, quem triumvirum agrarium occisum a Bois circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque in hostium potestate esse satis constabat.

XXII. Undecimo anno Punici belli consulatum 1
inierunt M. Marcellus quintum — ut numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit — et T. Quinctius Crispinus. utrisque consulibus Italia decreta pro- 2
vincia est et duo consulum prioris anni exercitus — tertius Venusiae tum erat, cui Marcellus praefuerat —, ita, ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius

ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia
3 evenisset. ceterae provinciae ita divisae: praetoribus
P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici
maximo peregrina et quo senatus censuisset, Sex. Iulio
4 Caesari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. prorogatum in annum imperium est Q. Fulvio Flacco, ut
provinciam Capuam, quae T. Quincti praetoris fuerat,
5 cum una legione obtineret. prorogatum et C. Hostilio
Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas
legiones succederet C. Calpurnio. prorogatum et L.
Veturio Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem
provinciam cum isdem duabus legionibus obtineret,
6 quibus praetor obtinuisset. quod in L. Veturio, idem
in C. Aurunculeio decretum ab senatu latumque de
prorogando imperio ad populum est, qui praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat.
additae ei ad praesidium provinciae quinquaginta longae
7 naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. et P. Scipioni et M. Silano suae Hispaniae suique exercitus
in annum decreti; Scipio ex octoginta navibus, quas
aut secum ex Italia adductas aut captas Carthagine
habebat, quinquaginta in Sardiniam tramittere iussus,
8 quia fama erat magnum navalem apparatum eo anno
Carthagine esse, ducentis navibus omnem oram Italiae
9 Siciliaeque ac Sardiniae inpleturos. et in Sicilia ita
divisa res est: Sex. Caesari exercitus Cannensis datus
est; M. Valerius Laevinus — ei quoque enim prorogatum imperium est — classem, quae ad Siciliam
erat, navium septuaginta obtineret, adderet eo triginta
naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant; cum
ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum
10 in Africam traiceret. et P. Sulpicio, ut eadem classe
Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. de duabus, quae ad
urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum.
11 supplementum, quo opus esset, ut scriberent consulibus permissum. una et viginti legionibus eo anno de-

fensum imperium Romanum est. et P. Licinio Varo 12
praetori urbano negotium datum, ut naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navalibus conpleret, ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset. C. Calpurnius vetitus ab Arretio 13
movere exercitum, nisi cum successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia orerentur.

XXIII. Praetores in provincias profecti; consules 1
religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis non facile litabant. et ex Campania nuntiata erant, Capuae 2
duas aedes, Fortunae et Martis, et sepulcra aliquot de caelo tacta, Cumis — adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos — mures in aede Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro consedisse, et Ostiae murum portamque de caelo tactam, Caere 3
vulturium volasse in aedem Iovis, Vulsiniis sanguine lacum manasse. horum prodigiorum causa diem unum 4
supplicatio fuit. per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae, diuque non impetrata pax deum. in capita consulum re publica incolumi exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

Ludi Apollinares Q. Fulvio Ap. Claudio consuli- 5
bus a P. Cornelio Sulla praetore urbano primum facti erant; inde omnes deinceps praetores urbani fecerant; sed in unum annum vovebant dieque incerta faciebant. eo anno pestilentia gravis incidit in urbem agrosque, 6
quae tamen magis in longos morbos quam in perniciabiles evasit. eius pestilentiae causa et supplicatum 7
per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor urbanus legem ferre ad populum iussus, ut ii ludi in perpetuum in statam diem voverentur. ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium idus Quintiles. is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior et 1
cura crescere patribus. itaque C. Hostilio scriptum

est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum
2 imperio missus. qui ut venit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit praesidiaque locis idoneis disposuit; tum in forum citatis senatoribus obsides im-
3 peravit. cum senatus biduum ad considerandum [tempus] peteret, aut ipsos extemplo dare aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. inde portas custodire iussit tribunos militum praefectosque socium
4 et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius neglegentiusque factum: septem principes senatus, priusquam custodiae in portis locarentur, ante noctem
5 cum liberis evaserunt. postero die luce prima, cum senatus in forum citari coeptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti traditique
6 C. Terentio Romam deducendi. is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. itaque tamquam imminente Etrusco tumultu legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius,
7 eamque habere in praesidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totam provinciam peragrare et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res dare-
8 tur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate
9 sua essent; Hostilium intentius monuit, ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si, ne quid movere possent, praecavisset.

1 XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque aequantibus
2 eos Campanorum noxae poenaeque. senatus consultum in sententiam M'. Acili factum est, ut oppidum prae-

sidio custodiretur, Tarentinique omnes intra moenia continerentur, res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiae esset. et de M. Livio praefecto arcis Tarentinae haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus praefectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis praemia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad senatum notionem de eo pertinere dicentibus. cuius sententiae et Fabius fuit; adiecit tamen fateri se opera Livi Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent: neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret. 3 4 5

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliae atque aliae obiectae animo religiones tenebant, in quibus quod, cum bello Gallico ad Clastidium aedem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur, quod negabant unam cellam duobus diis recte dedicari, quia, si de caelo tacta aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod utri deo res divina fieret, sciri non posset: neque enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri. ita addita Virtutis aedes adproperato opere; neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt. tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. 6 7 8 9 10

Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem accitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal admoverat copias, et conlegam eduxisse iam a Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. itaque in Apuliam ex 11 12 13

Bruttiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque minus trium milium passuum intervallo consules binis castris
14 consederunt. in eandem regionem et Hannibal redit averso ab Locris bello. ibi consules ambo ingenio feroces prope cotidie in aciem exire haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse.

1 XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudquaquam sese
2 parem futurum credebat. itaque totus in suas artes
3 versus insidiis locum quaerebat. levia tamen proelia inter bina castra vario eventu fiebant; quibus cum extrahi aestatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia
4 Locros cum classe traiceret, scribunt. et ut ab terra quoque oppugnari moenia possent, ab Tarento partem
5 exercitus, qui in praesidio erat, duci eo iusserunt. ea ita futura per quosdam Thurinos conperta Hannibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliae tria milia equitum, duo pe-
6 ditum in occulto locata; in quae inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo milia armatorum caesa, mille et quingenti ferme vivi capti, alii dissupati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.

7 Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius, quae vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant, Hannibal insidiis quam castris
8 aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut
9 arma aut ipsi procul conspicerentur. fremebant vulgo in castris Romanis occupandum eum tumulum esse et castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale
10 foret, velut in cervicibus haberent hostem. movit ea

res Marcellum, et conlegae „quin imus“ inquit „ipsi
cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis
nostris certius dabit consilium“. adsentienti Crispino 11
cum equitibus ducentis viginti, ex quibus quadraginta
Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur; secuti 12
tribuni militum, M. Marcellus consulis filius et A. Manlius, simul et duo praefecti socium L. Arrenius et
M'. Aulius. immolasse eo die quidam prodidere me- 13
moriae consulem Marcellum, et prima hostia caesa
iocur sine capite inventum, in secunda omnia conparuisse, quae adsolent, auctum etiam visum in capite;
nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca 14
et turpia exta nimis laeta apparuissent. XXVII. ce- 1
terum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat
dimicandi cum Hannibale, ut numquam satis castra
castris conlata crederet. tum quoque vallo egrediens 2
signum dedit, ut ad locum miles esset paratus, ut, si
collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent ac sequerentur. exiguum campi ante castra 3
erat; inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantae rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos possent
excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorerentur. non ante apparuere, quibus obviis 4
ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere,
qui ab tergo intercluderent viam. tum undique omnes 5
exorti et clamore sublato impetum fecere. cum in ea
valle consules essent, ut neque evadere possent in
iugum occupatum ab hoste nec receptum ab tergo
circumventi haberent, extrahi tamen diutius certamen
potuisset, ni coepta ab Etruscis fuga pavorem ceteris
iniecisset. non tamen omisere pugnam deserti ab 6
Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando
ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed post- 7
quam vulneratos ambo consules, Marcellum etiam
transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum

videre, tum et ipsi — perpauci autem supererant — cum Crispino consule duobus iaculis icto et Marcello
8 adolescente saucio et ipso effugerunt. interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus, *L.* Arrenius captus. et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt, ceteri aut interfecti aut cum consule effugerunt.
9 equitum tres et quadraginta aut in proelio aut in fuga
10 ceciderunt, duodeviginti vivi capti. tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, cum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes
11 cernunt. mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate — iam enim maior sexaginta annis erat — neque pro veteris prudentia ducis tam inprovide se conlegamque et prope totam rem publicam in praeceps dederat.

12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exequi
13 velim. ut omittam alios, Coelius triplicem gestae rei memoriam edit: unam traditam fama, alteram scriptam *in* laudatione fili, qui rei gestae interfuerit, tertiam,
14 quam ipse pro inquisita ac sibi conperta adfert. ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

1 XXVIII. Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in
2 quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte conlegae et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proxumos nanctus est montes, in iis
3 loco alto et tuto undique castra posuit. ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad
4 cavendam fraudem. anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. eius signi errore ne cui dolus

necteretur a Poeno metuens, Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum conlegam esse anulisque eius hostem potitum: ne quibus litteris crederent nomine Marcelli compositis. paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quam litterae ab Hannibale allatae sunt Marcelli nomine compositae, se nocte, quae diem illum secutura esset, Salapiam venturum; parati milites essent, qui in praesidio erant, si quo opera eorum opus esset. sensere Salapitani fraudem et ab ira non defectionis modo sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuntio — perfuga autem Romanus erat —, ut sine arbitro milites quae vellent agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt, custodias vigiliasque in eam noctem intentius instruunt, circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in praesidio erat opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. primi agmihis erant perfugae Romanorum et arma Romana habebant. ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles, aperireque portam iubent: consulem adesse. vigiles velut ad vocem eorum excitati tumultuari, trepidare, moliri portam. cataracta deiecta clausa erat; eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ubi subire recti possent. vixdum satis patebat iter, cum perfugae certatim ruunt per portam; et cum sescenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas neglegenter ex itinere suspensa umeris, ut inter pacatos, gerentis arma invadunt, alii e turri eius portae murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam *L.* Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem prima spes morte

15 nuntiata Marcelli adfulsit. secutus inde nuntius Hannibalem Numidarum equitatu praemisso ipsum, quantum
16 adcelerare posset, cum peditum agmine sequi. itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. et primo magis quia inproviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat;
17 deinde, ut supervenere Numidae, tantus pavor Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

1 XXIX. Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui conlega praefuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam abducere
2 iussit; ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticae agitationem prae gravitate vulnerum patiens, Romam litteras de morte conlegae scripsit,
3 quantoque ipse in discrimine esset: se comitiorum causa non posse Romam venire, quia nec viae laborem passurus videretur et de Tarento sollicitus esset, ne ex Bruttiis Hannibal eo converteret agmen; legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus
4 quae vellet de re publica loqueretur. hae litterae recitatae magnum et luctum morte alterius consulis et metum de altero fecerunt. itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Caesar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, cum paucis ante diebus ex
5 Sicilia redisset. hi nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia ipse venire Romam non posset, dictatorem in
6 agro Romano diceret comitiorum causa; si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium praetorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

7 Eadem aestate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam tramisit et ad Clupeam urbem escensione facta agrum late nullo ferme obvio

armato vastavit. inde ad naves raptim praedatores recepti, quia repente fama accidit classem Punicam adventare. octoginta erant et tres naves. cum his haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique praeda Lilybaeum rediit. 8

Eadem aestate et Philippus implorantibus Achaeis auxilium tulit, quos et Machanidas tyrannus Lacedaemoniorum finitimo bello urebat, et Aetoli navibus per fretum, quod Naupactum et Patras interfluit — Rhion incolae vocant —, exercitu traiecto depopulati erant. Attalum quoque regem Asiae, quia Aetoli summum gentis suae magistratum ad eum proximo concilio detulerunt, fama erat in Europam traiecturum. XXX. ob haec Philippo in Graeciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Pyrrhia, qui praetor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. habebant et ab Attalo auxilia secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos. adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna occidit. inde cum Aetoli metu compulsi Lamiae urbis moenibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritumam terrestremque. eo legati ab rege Aegypti Ptolomaeo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. adhibitus ab Aetolis et ex finitimis pacificator Amynander rex Athamanum. omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat, ferociori quam pro ingeniis Graecorum gente, quam ne Philippus regnumque eius grave libertati futurum rebus Graeciae immisceretur. de pace dilata consultatio est in concilium Achaeorum, concilioque ei et locus et dies certa indicta; interim triginta dierum indutiae impetratae. profectus inde 9 10 1 2 3 4 5 6 7

rex per Thessaliam Boeotiamque Chalcidem Euboeae venit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum
8 audierat, portibus et litorum adpulsu arceret. inde praesidio relicto adversus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum levis-
9 que armaturae Argos venit. ibi curatione Heraeorum Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos ferunt, Heraeis peractis ab ipso ludicro extemplo Aegium profectus est ad indictum multo ante sociorum con-
10 cilium. ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa
11 aut Romanis aut Attalo intrandi Graeciam esset. sed ea omnia vixdum indutiarum tempore circumacto Aetoli turbavere, postquam et Attalum Aeginam venisse et Romanam classem stare ad Naupactum audivere.
12 vocati enim in concilium Achaeorum, in quo et eae legationes erant, quae ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quaedam parva contra fidem con-
13 ventionis tempore indutiarum facta; postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achaei Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilaedo
14 et Pleurato Ardiaei. enimvero indignum ratus Philippus victos victori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam habentem quieturos Aetolos, sed ut omnes socios testes haberet se pacis, illos belli cau-
15 sam quaesisse. ita infecta pace concilium dimisit quattuor milibus armatorum relictis ad praesidium Achae-
16 orum et quinque longis navibus acceptis, quas si adiecisset missae nuper ad se classi Carthaginiensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali proelio lacessere Romanos iam diu in
17 regione ea potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Nemeorum adpetebat tempus, quae celebrari volebat praesentia sua.

1 XXXI. Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos licentius quam inter belli tempora remit-

tente animum P. Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimae fertilitatis effuse vastavit. fama eius 2
rei Philippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque praeda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naves. classis 3
Romana haudquaquam laeta praeda Naupactum redit. Philippo ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantaecumque, de Romanis tamen, victoriae partae fama auxerat, laetitiaque ingenti celebrati festi 4
dies, eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu aequaverat ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis; praebuissetque haud dubiam eo facto spem 5
libertatis, nisi omnia intoleranda libidine foeda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque, et summit- 6
tendo se in privatum fastigium quo minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem, cum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. neque enim 7
omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. uni etiam principi Achaeorum Arato adempta uxor 8
nomine Polycratia ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per haec flagitia sollemni Nemeorum peracto 9
paucisque additis diebus Dymas est profectus ad praesidium Aetolorum, quod ab Eleis adcitum acceptumque in urbem erat, eiciendum. Cycliadas — penes eum 10
summa imperii erat — Achaeique ad Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris Achaeis dissentirent, et infensi Aetolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. profecti 11
ab Dymis coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Elium agrum a Dymaeo dirimit. XXXII. primum 1

diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. postero die acie instructa ad urbem accesserunt praemissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum.
2 ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen traiecisse et expositis in terram quattuor milibus armatorum silentio noctis, ne conspici
3 agmen posset, intrasse Elim. itaque inprovisa res ingentem iniecit terrorem, postquam inter Aetolos Elios-
4 que Romana signa atque arma cognovere. et primo recipere suos voluerat rex; dein contracto iam inter Aetolos et Tralles — Illyriorum id est genus — certamine cum urgeri videret suos, et ipse rex cum
5 equitatu in cohortem Romanam incurrit. ibi equus pilo traiectus cum prolapsum super caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est et ab Romanis impetu in regem facto et protegentibus regiis.
6 insignis et ipsius pugna fuit, cum pedes inter equites coactus esset proelium inire. dein, cum iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus
7 fugit. eo die castra quinque milia passuum ab urbe Eliorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eliorum castellum — Pyrgum vocant — eduxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu po-
8 pulationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda quod ignominiae
9 ad Elim acceptum fuerat. dividenti praedam captivosque — fuere autem quattuor milia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti milia — nuntius ex Macedonia venit Eropum quendam corrupto arcis praesidiique praefecto Lychnidum cepisse, tenere et Dassaretiorum quosdam vicos et Dardanos etiam concire.
10 omisso igitur Achaico atque Aetolico bello, relictis tamen duobus milibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad

praesidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Boeotiamque et Euboeam decumis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. XXXIII. ibi alii maiorem adferentes tumultum nuntii occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestaeum campum, famamque inter barbaros celebrem esse Philippum occisum. expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit; id inventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad Scerdilaedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit. post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achaei cum Aetolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Aeginae hibernarunt.

Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex volnere moritur; alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. ita, quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium — tum aedilis curulis erat — dixit. senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Aemilius praetor urbanus C. Flaminio Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium voverat. tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit. ceterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una praecipua cura patres populumque incessit consules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis tuta a fraude Punica esset: cum toto eo bello damnosa praepropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste

manum in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterum deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. XXXIV. cum circumspicerent patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero; ei conlega quaerebatur. et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent aut hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eius moderato et prudenti viro adiuncto conlega censebant. M. Livius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiam adeo aegre tulerat, ut rus migraret et per multos annos et urbe et omni coetu caruerit hominum. octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Laevinus consules redduxerant eum in urbem; sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, prae se ferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptae. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem deponere et in senatum venire fungique aliis publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut verbo adsentiebatur aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, cum fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. tunc ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus praebuit, indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa res publica esset: C. Neroni neque Q. Fabium neque M. Valerium Laevinum dari conlegam posse, quia duos patricios creari non liceret; eandem causam in T. Manlio esse, praeterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio conlegam adiunxissent. nec populus mentionem eius rei ortam a patribus est aspernatus. unus eam rem in civitate is, cui deferebatur honos, abnuebat,

levitatem civitatis accusans: sordidati rei non miseritos candidam togam invito offerre; eodem honores poenasque congeri. si virum bonum ducerent, quid ita 13
pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu alterum crederent? haec taliaque arguentem et querentem casti- 14
gabant patres, et M. Furium memorantes revocatum de exilio patriam pulsam sede sua restituisse; ut parentium saevitiam, sic patriae patiendo ac ferendo leniendam esse. adnisi omnes cum *C.* Claudio M. Li- 15
vium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium eius diei praetorum 1
comitia habita. praetores creati L. Porcius Licinus C. Mamilius C. et A. Hostilii Catones. comitiis perfectis ludisque factis dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam 2
pro praetore missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat; et L. Manlius trans mare legatus 3
iret viseretque, quae res ibi gererentur; simul quod Olympiae ludicrum ea aestate futurum erat, quod maximo coetu Graeciae celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut, qui Siculi bello 4
ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent scirentque sua omnia iis, quae ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

Quia periculosissimus annus inminere videbatur, 5
neque consules in re publica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias et praesciscere, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. de reconciliatione 6
etiam gratiae eorum in senatu actum est principio facto a Q. Fabio Maximo. inimicitiae autem nobiles 7
inter. eos erant et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis inplacabilis erat et nihil 8
opus esse reconciliatione aiebat: acrius et intentius

omnia gesturos timentes, ne crescendi ex se inimico
9 conlegae potestas fieret. vicit tamen auctoritas senatus,
ut positis simultatibus communi animo consilioque
10 administrarent rem publicam. provinciae iis non per-
mixtae regionibus, sicut superioribus annis, sed diver-
sae extremis Italiae finibus, alteri adversus Hanni-
balem Bruttii et Lucani, alteri Gallia adversus
Hasdrubalem, quem iam Alpibus adpropinquare fama
11 erat, decreta. exercitum e duobus, qui in Gallia qui-
que in Etruria esset, addito urbano, eligeret, quem
12 mallet, qui Galliam esset sortitus. cui Bruttii provin-
cia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius
13 mallet consulum prioris anni exercitum sumeret; re-
lictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul ac-
14 ciperet, eique in annum imperium esset. et C. Hostilio,
cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam,
pro Tarento Capuam mutaverunt; legio una data est,
cui Fulvius proximo anno praefuerat.

1 XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura
in dies crescebat. Massiliensium primum legati nun-
2 tiaverant eum in Galliam transgressum, erectosque
adventu eius, quia magnum pondus auri attulisse
diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum ani-
3 mos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius
et M. Raecius ad rem inspiciendam rettulerant misisse
se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum,
4 principes Gallorum, omnia explorata referrent; pro
comperto habere Hasdrubalem ingenti iam coacto exer-
citu proximo vere Alpes traiecturum, nec tum eum
quicquam aliud morari, nisi quod clausae hieme Alpes
essent.

5 In locum M. Marcelli P. Aelius Paetus augur
creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella
rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii,
6 qui biennio ante mortuus erat. hoc eodem anno et
lustrum conditum est a censoribus P. Sempronio Tudi-
7 tano et M. Cornelio Cethego. censa civium capita

centum triginta septem milia centum octo, minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. eo 8
anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse memoriae proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab aedilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio. et plebei ludi biduum in- 9
staurati a C. Mamilio et M. Caecilio Metello aedilibus plebis; et tria signa ad Cereris eidem dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et 10
M. Livius iterum. qui quia iam designati provincias sortiti erant, praetores sortiri iusserunt. C. Hostilio 11
iurisdictio urbana evenit; addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent; A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. summa 12
legionum trium et viginti ita per provincias divisa: binae consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres praetores, in Sicilia et Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis, 13
duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuae; duae urbanae ut scriberentur. primis quattuor legionibus populus tribunos 14
creavit, in ceteras consules miserunt.

XXXVII. Priusquam consules proficiscerentur, no- 1
vendiale sacrum fuit, quia Veis de caelo lapidaverat. sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque 2
nuntiata, Menturnis aedem Iovis et lucum Maricae, item Atellae murum et portam de caelo tacta; Men- 3
turnenses, terribilius quod esset, adiciebant sanguinis rivum in porta fluxisse; et Capuae lupus nocte portam ingressus vigilem laniaverat. haec procurata hostiis 4
maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. liberatas 5
religione mentes turbavit rursus nuntiatum Frusinone natum infantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinues-

sae biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus
6 erat. id vero haruspices ex Etruria adciti foedum ac
turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul
terrae contactu, alto mergendum. vivum in arcam
7 condidere provectumque in mare proiecerunt. decrevere
item pontifices, ut virgines ter novenae per urbem
euntes carmen canerent. id cum in Iovis Statoris aede
discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de
8 caelo aedis in Aventino Iunonis Reginae; prodigium-
que id ad matronas pertinere haruspices cum respon-
9 dissent donoque divam placandam esse, aedilium curu-
lium edicto in Capitolium convocatae, quibus in urbe
Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia
essent, ipsae inter se quinque et viginti delegerunt,
10 ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum
pelvis aurea facta lataque in Aventinum, pureque et
11 caste a matronis sacrificatum. confestim ad aliud sa-
crificium eidem divae ab decemviris edicta dies, cuius
ordo talis fuit: ab aede Apollinis boves feminae albae
12 duae porta Carmentali in urbem ductae. post eas duo
signa cupressea Iunonis Reginae portabantur; tum
septem et viginti virgines, longam indutae vestem,
13 carmen in Iunonem Reginam canentes ibant, illa tem-
pestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc ab-
horrens et inconditum, si referatur. virginum ordinem
sequebantur decemviri coronati laurea praetextatique.
14 a porta Iugario vico in forum venere. in foro pompa
constitit, et per manus reste data virgines sonum
15 vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico
Tusco Velabroque per Bovarium forum in clivum
Publicium atque aedem Iunonis Reginae perrectum.
ibi duae hostiae ab decemviris immolatae et simulacra
cupressea in aedem inlata.

1 XXXVIII. Deis rite placatis dilectum consules
habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis
2 quisquam meminerat habitum; nam et belli terror
duplicatus novi hostis in Italiam adventu, et minus

iuventutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos 3
etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret. ea die ad 4
senatum hi populi venerunt: Ostiensis Alsiensis Antias Anxurnas Menturnensis Sinuessanus et ab supero mari Senensis. cum vacationes suas quisque populus recitaret, 5
nullius, cum in Italia hostis esset, praeter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est, et earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra moenia coloniae suae, donec hostis in Italia esset. cum omnes censerent 6
primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum — nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam erectam in spem rerum novarum sollicitaret, et Hannibalem 7
suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atque obviam ire fratri posset —, Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus; con- 8
legam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praeesset, electionem habere; intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. senatus liberam potestatem consulibus fecit 9
et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique *et* ex provinciis, quo e re publica censerent esse, traducendi. ea omnia cum summa concordia consulum acta. vo- 10
lones in undevicensimam et vicensimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Sci- 11
pione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo milia Hispanorum Gallorumque et duo milia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque, M. Lucretium has copias navibus advexisse; et sagittariorum funditorumque ad tria milia 12
ex Sicilia C. Mamilium misisse.

XXXIX. Auxerunt Romae tumultum litterae ex 1

2 Gallia allatae ab L. Porcio praetore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo milia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu, 3 quoad tutum putaret, progressurum. hae litterae consules raptim confecto dilectu maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret neque con- 4 iungi aut conferre in unum vires pateretur. plurimum in eam rem adiuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea aestate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando, quae ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quin- 5 que menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum expectabat; ea tardius movendi 6 ex hibernis causa fuit. ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliae Gallicae atque Alpinae gentes, sed etiam secutae 7 sunt ad bellum. et cum per munita pleraque transitu fratris, quae antea invia fuerant, ducebat, tum etiam duodecim annorum adsuetudine perviis Alpibus factis 8 inter mitiora iam transibat hominum ingenia. invisitati namque antea alienigenis nec videre ipsi advenam in sua terra adsueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari, quo Poenus pergeret, suas rupes suaque castella et pecorum hominumque prae- 9 dam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat viam tantum Alpes esse, duas praevalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, 10 de imperio et opibus certare. hae causae aperuerant 11 Alpes Hasdrubali. ceterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra ob- 12 sidet magis quam oppugnat, conrupit. crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse, et no-

bilitas coloniae induxerat eum, magnum se excidio
eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. non ipse 13
se solum ea oppugnatione inpediit, sed Hannibalem
post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem
iam moventem ex hibernis continuerat, quippe repu- 14
tantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio
esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam co-
loniam ab Trebia victor regressus temptasset.

XL. Consules diversis itineribus profecti ab urbe 1
velut in duo pariter bella distenderant curas hominum,
simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis
intulisset Italiae clades, simul cum illa angeret cura, 2
quos tam propitios urbi atque imperio fore deos, ut
eodem tempore utrobique res publica prospere gere-
retur? adhuc adversa secundis pensando rem ad id
tempus extractam esse: cum in Italia ad Trasumen- 3
num et Cannas praecipitasset Romana res, prospera
bella in Hispania prolapsam eam erexisse; postea, 4
cum in Hispania alia super aliam clades duobus egre-
giis ducibus amissis duos exercitus ex parte delesset,
multa secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam
rem publicam excepisse; et ipsum intervallum loci, 5
quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gere-
retur, spatium dedisse ad respirandum: nunc duo bella 6
in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces
circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam
periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum
prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero
iuncturum. terrebat et proximus annus lugubris duo- 7
rum consulum funeribus. his anxii curis homines di-
gredientes in provincias consules prosecuti sunt. me- 8
moriae proditum est plenum adhuc irae in civis
M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio,
ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum
consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen
conspexisset, pugnaturum. cum quaereretur, quae causa 9
festinandi esset, „aut ex hoste egregiam gloriam“

inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam“.

10 Priusquam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini
11 terribilem tumultum intulit; ad quattuor milia hominum occidit, novem signa militaria cepit. moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes
12 agri Sallentini castra disposita habebat. itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios
13 concessit. Claudius in Sallentinos agmen convertit, Hostilius Capuam petens obvius ad Venusiam fuit
14 consuli Claudio. ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta milia, duo milia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret: reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

1 XLI. Hannibal undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in praesidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida,
2 quae per metum ad Romanos defecissent. eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste
3 locat. Grumenti moenibus prope iniunctum videbatur
4 Poenorum vallum; quingenti passus intererant. castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles imminebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvae neque
5 ad insidias latebrarum habebant. in medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. id modo Romanum quaerere apparebat, ne abire hostem pateretur: Hannibal inde evadere
6 cupiens totis viribus in aciem descendebat. tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiae poterant, quinque cohortes ad-

ditis quinque manipulis nocte iugum superare et in aversis vallibus considere iubet. tempus exsurgendi ex 7
insidiis et adgrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium praefectum socium edocet, quos cum iis mittebat. ipse luce prima copias 8
omnes peditum equitumque in aciem eduxit. paulo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques pedesque certatim portis ruere ac palati per campum properare ad hostes. quos ubi 9
effusos consul videt, tribuno militum tertiae legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis quanto maximo impetu possit in hostem emittat: ita pecorum 10
modo incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint.
XLII. nondum Hannibal e castris exierat, cum pu- 1
gnantium clamorem audivit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. iam primos occupaverat 2
equester terror; peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibat; incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis et procurrentium ad 3
certamen numero augetur; pugnantisque, quod nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est, inter 4
tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur a castris, iniecisset. inde pavor incussus et fuga pas- 5
sim fieri coepta est. minorque caedes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. equites enim tergo inhaerebant; in transversa latera 6
invaserant cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo milia hominum 7
occisa, supra septingentos capti; signa militaria novem adempta; elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor occisi, duo capti. circa quingentos Romanorum sociorumque 8

victores ceciderunt. postero die Poenus quievit; Romanus in aciem copiis eductis postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi caesorum hostium et suorum corpora conlata in unum sepeliri iussit.
9 inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit
10 portis, ut prope inferre signa videretur, donec Hannibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quae pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis profec-
11 tus Apuliam petere intendit. ubi inluxit, successit vallo Romana acies, et Numidae ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere frustratique aliquamdiu hostes citatis equis agmen suorum adse-
12 quuntur. consul ubi silentium in castris et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra praemissis postquam satis tuta omnia esse exploratum
13 est, inferri signa iussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad praedam discurrunt, receptui deinde cecinit
14 multoque ante noctem copias redduxit. postero die luce prima profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia hostem
15 adsequitur. ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra duo milia Poenorum caesa. inde nocturnis montanisque itineribus Poenus, ne locum pugnandi daret, Meta-
16 pontum petiit. Hanno inde — is enim praesidio eius loci praefuerat — in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus; Hannibal copiis eius ad suas additis Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit, atque inde Canusium procedit. num-
17 quam Nero vestigiis hostis abstiterat et Q. Fulvium, cum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

1 XLIII. Inter haec ab Hasdrubale, postquam a Placentiae obsidione abscessit, quattuor Galli equites, duo Numidae cum litteris missi ad Hannibalem cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiae

emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium propraetorem deducuntur. eum primo incertis inplicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. cum iis litteris sicut erant signatis L. Verginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duae simul turmae Samnitium praesidii causa missae. qui ubi ad consulem pervenerunt, litteraeque lectae per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta, tum Claudius non id tempus esse rei publicae ratus, quo consiliis ordinariis provinciae suae quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum ac novandum aliquid inprovisum, inopinatum, quod coeptum non minorem apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam laetitiam ex magno metu verteret, litteris Hasdrubalis Romam ad senatum missis simul et ipse patres conscriptos, quid pararet, edocet: ut, cum in Umbria se occursurum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant, dilectum Romae habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. haec senatui scripta. praemissi item per agrum Larinatem Marrucinum Frentanum Praetutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu civium sociorumque quod roboris erat delegit, sex milia peditum, mille equites; pronuntiat occupare se in Lucanis proximam urbem Punicumque in ea praesidium velle: ut ad iter parati omnes essent. profectus nocte flexit in Picenum.

Et consul quidem quantis maximis itineribus poterat ad conlegam ducebat relicto Q. Catio legato, qui castris praeesset. XLIV. Romae haud minus ter-

roris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis moenibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; apparebat, quo nihil
2 iniquius est, ex eventu famam habiturum: castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit, et consulem in Lucanos ostendisse iter, cum
3 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora quam errore hostis, qui ducem inde
4 atque exercitus partem abesse ignoraret. quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem cum sex milibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere praedae relicta sine viribus,
5 sine imperio, sine auspicio? veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant; et ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in
6 Italia esse. quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, aeque inpigrum ducem, per tot annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem duobus exercitibus cum clarissimis ducibus
7 deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis
8 quam Hannibalem ipsum gloriari posse: quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quae miserrima mor-
9 tis genera sint, amisisset. adiciebant etiam periti rerum Hispaniae, haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprensus forte haud secus quam puerum conscribendis fallaci-
10 bus condicionibus pacis frustratus elusisset. omnia maiora etiam vero praesidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.
1 XLV. Nero postquam iam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset,

paucis milites alloquitur. negat ullius consilium im- 2
peratoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse
quam suum. ad certam eos se victoriam ducere: quippe 3
ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem
ipsius peditum atque equitum datae ab senatu copiae
fuissent maiores instructioresque, quam si adversus
ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quan-
tumcumque virium momentum addiderint, rem omnem
inclinaturos. auditum modo in acie — nam ne ante 4
audiatur, daturum operam — alterum consulem et
alterum exercitum advenisse haud dubiam victoriam
facturum. famam bellum conficere, et parva momenta 5
in spem metumque impellere animos; gloriae quidem
ex re bene gesta partae fructum prope omnem ipsos
laturos; semper quod postremum adiectum sit, id rem 6
totam videri traxisse. cernere ipsos, quo concursu,
qua admiratione, quo favore hominum iter suum cele-
bretur. et hercule per instructa omnia ordinibus viro- 7
rum mulierumque undique ex agris effusorum, inter
vota ac preces et laudes ibant: illos praesidia rei
publicae, vindices urbis Romanae imperiique appella-
bant; in illorum armis dextrisque suam liberorumque
suorum salutem ac libertatem repositam esse. deos 8
omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felix
pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnaren-
turque ipsi votorum, quae pro iis suscepissent, ut, 9
quem ad modum nunc solliciti prosequerentur eos, ita
paucos post dies laeti ovantibus victoria obviam irent.
invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare 10
precibus, ut, quae ipsis iumentisque usui essent, ab
se potissimum sumerent; benigne omnia cumulata dare.
modestia certare milites, ne quid ultra usum necessa- 11
rium sumerent; nihil morari, nec ab signis *abire* nec
subsistere cibum capientes; diem ac noctem ire; vix
quod satis ad naturale desiderium corporum esset,
quieti dare. et ad collegam praemissi erant, qui nun- 12
tiarent adventum percunctarenturque, clam an palam,

interdiu an noctu venire sese vellet, isdem an aliis considere castris. nocte clam ingredi melius visum est.

1 XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem, eques
2 equitem, pedes peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme praeter arma secum in expeditionem tulerat.
3 ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus perfunctis iam militia et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium
4 aptum militiae videbatur, conscripserat. ad Senam castra alterius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. itaque cum iam adpropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem castra
5 ingrederetur. silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium laetitia hospitaliter excipiuntur. postero die consilium habitum, cui et L. Porcius Licinus praetor adfuit.
6 castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, cum modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat; is tum
7 in consilio aderat. multorum eo inclinabant sententiae, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret
8 dies, tempus pugnae differretur; Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium mo-
9 rando facerent: errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta adgredi nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moveat, deleri exercitum Hasdrubalis
10 posse redirique in Apuliam. qui prolatando spatium

hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. extemplo signum dandum et ex- 11
eundum in aciem abutendumque errore hostium absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. consilio dimisso signum pugnae proponitur, con- 12
festimque in aciem procedunt.

XLVII. Iam hostes ante castra instructi stabant. 1
moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, provectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est. suspicatus 2
enim id, quod erat, receptui propere cecinit ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent et notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul 3
castra iubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. ea cum ordine omnia relata essent, castra 4
nihil aucta errorem faciebant: bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porci, neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. illud veterem ducem adsue- 5
tumque Romano hosti movit, quod semel in praetoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura angebat. minime id, 6
quod erat, suspicari poterat, tantae rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra conlata haberet, ignoraret; profecto 7
haud mediocri clade absterritum insequi non ausum; magno opere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset Romanisque eadem iam fortuna in Italia quae in Hispania esset. interdum litteras suas 8
ad eum non pervenisse credere, interceptisque iis consulem ad sese opprimendum adcelerasse. his anxius

curis extinctis ignibus vigilia prima dato signo, ut
9 taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. in trepidatione
et nocturno tumultu duces parum intente adservati,
alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit,
alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. ita
desertum ab ducibus agmen primo per agros palatur,
fessique aliquot *itinere* ac vigiliis sternunt somno
corpora passim atque infrequentia relinquunt signa.
10 Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis
signa ferri iubet, et per tortuosi amnis sinus flexus-
que cum *iter* errore revolvens haud multum processis-
set, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset,
11 transiturus erat. sed cum quantum a mari abscedebat,
tanto altioribus coercentibus amnem ripis non in-
veniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequen-
dum sese hosti.

1 XLVIII. Nero primum cum omni equitatu ad-
venit, Porcius deinde adsecutus cum levi armatura.
2 qui cum fessum agmen carperent ab omni parte in-
cursarentque, et iam omisso itinere, quod fugae simile
erat, castra metari Poenus in tumulo super fluminis
3 ripam vellet, advenit Livius peditum omnibus copiis
non itineris modo, sed ad conserendum extemplo proe-
4 lium instructis armatisque. sed ubi omnes copias con-
iunxerunt, derectaque acies est, Claudius dextro in
cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit, media acies
5 praetori tuenda data. Hasdrubal omissa munitione
castrorum postquam pugnandum vidit, in prima acie
ante signa elephantos locat, circa eos laevo in cornu
adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum iis
6 fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse
dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque His-
panis — et ibi maxime in vetere milite spem habebat
7 — sumpsit; Ligures in medio post elephantos positi.
sed longior quam latior acies erat; Gallos prominens
8 collis tegebat. ea frons, quam Hispani tenebant, cum
sinistro Romanorum cornu concurrit; dextra omnis

acies extra proelium eminens cessabat; collis oppositus arcebat, ne aut a fronte aut ab latere adgrederentur. inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum 9
certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. ibi 10
duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos et iam signa moverant loco; deinde crescente 11
certamine et clamore inpotentius iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius 12
„quid ergo praecipiti cursu tam longum iter emensi sumus“? clamitans militibus, cum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes 13
aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem 14
circumducit et non hostibus modo sed etiam suis inopinantibus in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, cum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque, et ad Gallos iam caedes pervenerat. 15
ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab 16
signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma umeris gestabant; et iam diei medium erat, sitisque et calor hiantes 17
caedendos capiendosque adfatim praebebat. XLIX. ele- 1
phanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant; id, ubi saevire beluae ac ruere in suos coeperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantae molis belua inventa 2
erat, ubi regentis imperium sprevissent, primusque id

Hasdrubal instituerat, dux cum saepe alias memora-
3 bilis, tum illa praecipue pugna. ille pugnantes hortando pariterque obeundo pericula sustinuit, ille fessos abnuentesque taedio et labore nunc precando nunc castigando accendit; ille fugientes revocavit omissamque
4 pugnam aliquot locis restituit; postremo, cum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam inmisit. ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Numquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque aequa Cannensi clades vel
6 ducis vel exercitus interitu videbatur. quinquaginta sex milia hostium occisa, capta quinque milia et quadringenti; magna praeda alia cum omnis generis,
7 tum auri etiam argentique. civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quattuor milia capitum recepta. id solacii fuit pro amissis eo proelio militibus. nam haudquaquam incruenta victoria fuit:
8 octo ferme milia Romanorum sociorumque occisa; adeoque etiam victores sanguinis caedisque ceperat satietas, ut postero die, cum esset nuntiatum Livio consuli Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut proelio non adfuissent aut inter caedem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio; si una equitum ala mittatur, posse
9 omnes deleri: „supersint“ inquit „aliqui nuntii et hostium cladis et nostrae virtutis“.

1 L. Nero ea nocte, quae secuta est pugnam, *profectus* citatiore quam inde venerat agmine die sexto
2 ad stativa sua atque ad hostem pervenit. iter eius frequentia minore, quia nemo praecesserat nuntius, laetitia vero tanta, vix ut compotes mentium prae
3 gaudio essent, celebratum est. nam Romae neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat, nec quo
4 victoriae famam accepit. numquam per omnis dies,

ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit aut populus e foro. matronae, quia nihil in ipsis opis erat, in preces 5
obtestationesque versae, per omnia delubra vagae suppliciis votisque fatigare deos. tam sollicitae ac sus- 6
pensae civitati fama incerta primo accidit duos Narnienses equites in castra, quae in faucibus Umbriae opposita erant, venisse ex proelio nuntiantes caesos hostes. et primo magis auribus quam animis id ac- 7
ceptum erat ut maius laetiusque, quam quod mente capere aut satis credere possent, et ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. litterae deinde ab L. Manlio Acidino missae ex castris 8
adferuntur de Narniensium equitum adventu. hae lit- 9
terae per forum ad tribunal praetoris latae senatum curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiae concursum est, ut adire nuntius non posset, sed traheretur a percunctantibus vociferantibusque, ut in rostris prius quam in senatu litterae recitarentur. tandem summoti et coerciti a magistratibus, 10
dispensarique laetitia inter inpotentes eius animos potuit. in senatu primum, deinde in contione litterae 11
recitatae sunt; et pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve litteras audissent. LI. ipsos deinde 1
adpropinquare legatos adlatum est. tunc enim vero omnis aetas currere obvii, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Mul- 2
vium usque pontem continens agmen pervenit. legati 3
— *ii* erant L. Veturius Philo P. Licinius Varus Q. Caecilius Metellus — circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, cum alii ipsos, alii comites eorum, quae acta essent, percunctarentur. et 4
ut quisque audierat exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium

suum. cum aegre in curiam perventum esset, multo aegrius summota turba, ne patribus misceretur, litterae in senatu recitatae sunt. inde traducti in contionem
6 legati. L. Veturius litteris recitatis ipse planius omnia, quae acta erant, exposuit cum ingenti adsensu, postremo etiam clamore universae contionis, cum vix
7 gaudium animis caperent. discursum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus liberisque tam laetum nuntium impertirent.
8 senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit. eam supplicationem C. Hostilius praetor pro contione edixit, celebra-
9 taque a viris feminisque est; omniaque templa per totum triduum aequalem turbam habuere, cum matronae amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutae metu deis immortalibus
10 grates agerent. statum quoque civitatis ea victoria movit, ut iam inde haud secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, emendo, mutuum dando argentum creditumque solvendo auderent.

11 C. Claudius consul cum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proici ante hostium stationes captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Han-
12 nibalem et expromere, quae acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agno-
13 scere se fortunam Carthaginis fertur dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quae diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiae angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suae dicionis erant in Bruttium agrum traduxit.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXVIII.

PERIOCHA LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestae a Silano Scipionis legato et ab L. Scipione fratre adversus Poenos, a Sulpicio proconsule socio Attalo rege Asiae adversus Philippum regem Macedonum pro Aetolis referuntur. cum M. Livio et Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est, Nero, qui in collegae provinciam, ut victoriam eius adiuvaret, venerat, equo secutus est, et in hoc habitu plus gloriae reverentiaeque habuit: nam et plus in bello quam collega fecerat. ignis in aede Vestae neglegentia virginis, quae non custodierat, extinctus est; caesa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Poenis debellavit XIIII anno eius belli, quinto post anno quam ierat, praeclusisque in totum possessione provinciae eius hostibus Hispanias recepit; et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Massyliorum transvectus foedus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto cenavit. munus gladiatorium in honorem patris patruique Carthagini nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex his, qui aut in honorem ducis aut ex provocatione descendebant; in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. cum Gisia urbs oppugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo extructo occiderunt et se insuper praecipitaverunt. ipse Scipio, dum gravi morbo inplicitus est, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniae populos coegit in deditionem venire, et amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus. Africam provinciam petenti contradicente Q. Fabio Maximo Sicilia data est, permissumque, ut in Africam traiceret, si id e re publica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baliari insula, ubi hiemaverat, in Italiam traiecit.

I. Cum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniae viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Poenique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadesque concesserat; nostri maris ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanae dicionis erat. novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique iunctus, cum in Celtiberia, quae media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset, Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus milibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit itineribus — inpediebant autem et asperitates viarum et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniae sunt, inclusae —, tamen non solum nuntios sed etiam famam adventus sui praegressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. eisdem auctoribus conpertum est, cum decem circiter milia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: laeva Celtiberos, novum exercitum, supra novem milia hominum, dextra Punica tenere castra. ea stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus timentium, quod in sua terra essent. ea prius adgredienda ratus Silanus signa quam maxime ad laevam iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse praemissis speculatoribus citato agmine ad hostem pergit. II. tria milia ferme aberat, cum hauddum quisquam hostium senserat; confragosa loca et obsiti virgultis tegebant colles. ibi in cava valle atque ob id occulta considere militem et cibum capere iubet. interim speculatores transfugarum dicta adfirmantes venerunt. tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acieque iusta in pugnam vadunt. mille passum aberant, cum ab

hoste conspecti sunt, trepidarique repente coeptum; et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advehitur. erant in Celtiberorum exercitu 4
quattuor milia scutata et ducenti equites; hanc iustam legionem — et id ferme roboris erat — in prima acie locat, ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. cum ita instructos educeret e castris, vixdum 5
in egressos vallo eos Romani pila coniecerunt. sub- 6
sidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quae cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede conlatus et gladiis geri res coepta est. ceterum 7
asperitas locorum et Celtiberis, quibus in proelio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae adsuetis, nisi quod angustiae et internata virgulta ordines diri- 8
mebant et singuli binique velut cum paribus conserere pugnam cogebantur. quod ad fugam impedimento hosti- 9
bus erat, id ad caedem eos velut vinctos praebebat. et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum inter- 10
fectis levis armatura et Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi caedebantur. duo 11
haud amplius milia peditum et equitatus omnis vix inito proelio cum Magone effugerunt; Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi iam profligato proelio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equi- 12
tatus ferme omnis et quod veterum peditum erat secuti decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt; Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam 13
conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis Celtiberorum gente excita et alios ad arma sollicitare populos, oppressa erat. itaque conlaudato 14
benigne Silano Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod relicuum belli erat in ultimam Hispaniam adversus

15 Hasdrubalem pergit. Poenus cum castra tum forte
in Baetica ad sociorum animos continendos in fide
haberet, signis repente sublatis fugae magis quam
itineris modo penitus ad Oceanum et Gades ducit.
16 ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum
bello se fore ratus, antequam freto Gades traiceret,
exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et
1 muris se ipsi et armis muros tutarentur. III. Scipio,
ubi animadvertit dissipatum passim bellum et circum-
ferre ad singulas urbes arma diutini magis quam
2 magni esse operis, retro vertit iter. ne tamen hostibus
eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum
decem milibus peditum mille equitum ad oppugnan-
dam opulentissimam in iis locis urbem — Orongin
3 barbari appellabant — mittit. sita in Maesessum
finibus est, Bastetanae gentis, ager frugifer, argentum
etiam incolae fodiunt. ea arx fuerat Hasdrubali ad
4 excursiones circa mediterraneos populos faciendas.
Scipio castris prope urbem positis priusquam circum-
vallaret urbem, misit ad portas qui ex propinquo al-
5 loquio animos temptarent suaderentque, ut amicitiam
potius quam vim experirentur Romanorum. ubi nihil
pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata
6 urbe in tres partes exercitum dividit, ut una semper
pars quietis interim duabus oppugnaret. prima pars
cum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps
7 proelium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros
prae incidentibus telis facile erat; etiam qui erexerant
ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis de-
trudebantur, in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in
8 periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur.
quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum
exaequatum certamen esse, et iam eo superare hostem,
9 quod ex muro pugnaret, duabus simul partibus, prima
recepta, urbem est adgressus. quae res tantum pavoris
iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppi-
dani moenia repentina fuga desererent, et Punicum

praesidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Poenus an Hispanus esset, obvii passim caederentur; itaque patefacta repente porta frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta prae se tenentes, ne tela procul coicerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. id utrum parum ex intervallo sit conspectum an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est: impetus hostilis in transfugas factus, nec secus quam adversa acies caesi; eademque porta signa infesta urbi inlata. et aliis partibus securibus dolabrisque caedebantur et refringebantur portae, et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum — ita enim praeceptum erat — citato equo pergebat; additum erat et triariorum equiti praesidium; legionarii ceteras partis urbis pervadunt, direptione et caede obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt, oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauserant portas; ceteris traditum oppidum, suae redditae res. cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo milia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Laeta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius oppugnatio fuit et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum ingentem turbam captivorum prae se agentes fecerunt. Scipio conlaudato fratre cum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captae captam ab eo Orongim aequasset, quia et hiems instabat, ut nec temptare Gades nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit, dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Laevino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa

in Uticensi Carthaginiensique agro late populationes
6 fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa
moenia Uticae praedae actae sunt. repetentibus Sici-
liam classis Punica — septuaginta erant longae naves
— occurrit. decem et septem naves ex iis captae sunt,
7 quattuor in alto mersae, cetera fusa ac fugata classis.
terra marique victor Romanus cum magna omnis generis
praeda Lilybaeum repetit. tuto inde mari pulsis hostium
navibus magni conmeatus frumenti Romam subvecti.
1 V. Principio aestatis eius, qua haec sunt gesta,
P. Sulpicius proconsul et Attalus rex cum Aeginae,
sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe
iuncta — Romanae quinque et viginti quinqueremes,
2 regiae quinque et triginta *erant* — transmiserunt. et
Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti
foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetria-
dem ad mare descendit, Larisam diem ad convenien-
3 dum exercitui edixit. undique ab sociis legationes
4 Demetriadem ad famam regis convenerunt. sustulerant
enim animos Aetoli cum ab Romana societate tum
post Attali adventum, finitimosque depopulabantur.
5 nec Acarnanes solum Boeotique et qui Euboeam in-
colunt in magno metu erant, sed Achaei quoque, quos
super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedae-
monius tyrannus haud procul Argivorum fine positis
6 castris terrebat. hi omnes, suis quisque urbibus, quae
pericula terra marique portenderentur, memorantes
7 auxilia regem orabant. ne ex regno quidem ipsius
tranquillae nuntiabantur res: et Scerdilaedum Pleura-
tumque motos esse, et Thracum maxime Maedos, si
quod longinquum bellum regem occupasset, proxima
8 Macedoniae incursuros. Boeoti quidem et interiores
Graeciae populi Thermopylarum saltum, ubi angustae
fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Aeto-
lis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuen-
9 das Philippo darent. vel segnem ducem tot excitare
tumultus circumfusi poterant. legationes dimittit polli-

citus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum se auxilium; in praesentia, quae maxime urgebat res, Peparethum praesidium urbi mittit, unde allatum erat Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circum urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltastis — pelta caetrae haud dissimilis est — Chalcidem mittit; additi quingenti Agrianum, ut omnes insulae partes tueri posset. ipse Scotussam est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduci iussit. eo nuntiatum est concilium Aetolis Heracleam indictum regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum. hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. et concilio quidem dimisso iam venit; segetibus tamen, quae iam prope maturitatem erant, maxime in sinu Aenianum evastatis Scotussam copias reducit. ibi exercitu omni relicto cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Euboeam et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in Tisaeo — mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi — speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.

Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicaeam traiecerunt; inde classem in Euboeam ad urbem Oreum tramittunt, quae ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad laevam prima urbium Euboeae posita est. ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra oppugnarent. VI. quadriduo post quam adpulsa classis est urbem adgressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo praepositus urbi erat, conloquiis absumptum est. duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est; cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulato-

3 rum, egregium propugnaculum, claudebat. ibi primo atrocissimum contractum est certamen et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinis-
4 que ad oppugnandam eam ex navibus expositis. cum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritumae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. oppidani pulsi inde in mediam ur-
5 bem ad alteram tendere arcem. et ibi positi erant, qui fores portae obicerent. ita exclusi in medio cae-
6 duntur capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit nec fuga effuse petita,
7 nec pertinaciter proelio inito. eos Plator venia ab Sulpicio impetrata in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit, ipse ad Attalum se recepit.

8 Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus Chalcidem inde protinus victrici classe petit; ubi haud-
9 quaquam ad spem eventus respondit. ex patenti utrimque coactum in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit; sed haud
10 facile alia infestior classi statio est. nam et venti ab utriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi *se* deiciunt, et fretum ipsum Euripi non septiens die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat, sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari velut monte praecipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies navibus datur.
11 cum classem tam infesta statio accepit, tum et oppidum alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum praesidioque valido firmatum et praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit.
12 id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto classemque inde ad Cynum Locridis — emporium id est Opuntiorum urbis mille passuum a mari sitae — traiecit.

1 VII. Philippum et ignes ab Oreo editi monuerant,

sed serius Platoris fraude ex specula elati; et inpari maritumis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omissa. ad Chalci- 2
dis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus; nam et ipsa Chalcis quamquam eiusdem insulae urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte continenti iungatur terraque aditum faciliorem quam mari habeat. *rediit* igitur Philippus ab Demetriade 3
Scotussam. inde de tertia vigilia profectus deiecto praesidio fusisque Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, cum trepidos hostis Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam milia amplius sexaginta contendit. eodem ferme die ab Attalo rege Opuntio- 4
rum urbs capta diripiebatur. concesserat eam regi praedam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite expertibus regiis direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, et Attalus 5
ignarus adventus Philippi pecuniis a principibus exigendis terebat tempus, adeoque inprovisa res fuit, 6
ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus 7
cursu effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra naves Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis praebuit. inde Opuntem rediit deos 8
hominesque accusans, quod tantae rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab 9
eadem ira increpiti, quod, cum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste prope in voluntariam deditionem concessissent. compositis circa Opuntem rebus Thronium est profectus. et At- 10
talus primo Oreum est profectus; inde, cum fama accidisset Prusian Bithyniae regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus atque Aetolico bello in Asiam traiecit. et Sulpicius Aeginam classem 11
recepit, unde initio veris profectus erat. haud maiore 12
certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus

Thronium cepit. incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis; urbe sua capta a Philippo cum in fidem Aetolorum perfugissent, sedem iis Aetoli eam dederant urbis vastae ac desertae priore eiusdem Phi-
13 lippi bello. tum ab Thronio, sicut paulo ante dictum est, recepto profectus Tithronion et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemaei Rhodiorumque legatis,
14 venit. ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur — adfuerant enim legati nuper Heracleae concilio Romanorum Aetolorumque —, nuntius adfertur Machanidam Olympiorum sollemne ludicrum parantes Elios
15 adgredi statuisse. praevertendum id ratus legatis cum benigno responso dimissis, se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo aequa et honesta condicione
16 liceat, paci facturum, cum expedito agmine profectus per Boeotiam Megara atque inde Corinthum descendit, unde commeatibus sumptis Phliunta Pheneumque petit.
17 et iam cum Heraeam venisset, audito Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedaemonem, Aegium se ad concilium Achaeorum. recepit, simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam ibi ratus se inventurum. paucis ante diebus
18 inde Oxeas traiecerant Poeni; inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti, ne ad se iretur et intra Rhium — fauces eae sunt Corinthii sinus — opprimerentur.

1 VIII. Philippus maerebat quidem et angebatur, cum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, et rapientem omnia ex oculis
2 elusisse celeritatem suam fortunam. in concilio autem dissimulans aegritudinem elato animo disseruit, testatus deos hominesque se nulli loco nec tempori defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta
3 maxima posset celeritate tenderet; sed vix rationem iniri posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur bellum: sic ab Opunte Attalum, sic Sul-

picium ab Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam
e manibus suis elapsum. sed non semper felicem esse 4
fugam, nec pro difficili id bellum habendum, in quo
si modo congressus cum hostibus sis, viceris. quod 5
primum esset, confessionem se hostium habere nequa-
quam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam
habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe
pugnaturos. laeti regem socii audierunt. reddidit inde 6
Achaeis Heraeam et Triphyliam; Alipheram autem
Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis proba-
bant, restituit. inde navibus acceptis ab Achaeis — 7
erant autem tres quadriremes et biremes totidem —
Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem et 8
lembis viginti amplius, quos ut adiungeret Cartha-
giniensium classi, miserat in Corinthium sinum, pro-
fectus ad Erythras Aetolorum, quae prope Eupalium
sunt, escensionem fecit. haud fefellit Aetolos: nam 9
hominum quod aut in agris aut in propinquis castellis
Potidaniae atque Apolloniae fuit, in silvas montesque
refugit; pecora, quae inter festinationem abigi nequi- 10
erant, sunt direpta et in naves conpulsa. cum iis
ceteraque praeda Nicia praetore Achaeorum Aegium
misso, cum Corinthum petisset, pedestris inde copias
per Boeotiam terra duci iussit. ipse ab Cenchreis 11
praeter terram Atticam super Sunium navigans inter
medias prope hostium classes Chalcidem pervenit;
inde conlaudata fide ac virtute, quod neque timor nec 12
spes flexisset eorum animos, hortatusque, in posterum
ut eadem constantia permanerent in societate, si suam
quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam mallent,
ab Chalcide Oreum navigat principumque iis, qui 13
fugere capta urbe quam se Romanis tradere maluerant,
summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Deme-
triadem ab Euboea, unde primum ad opem ferendam
sociis profectus erat, traiecit. Cassandreae deinde cen- 14
tum navium longarum carinis positis contractaque ad
effectum eius operis multitudine fabrorum navalium,

quia res in Graecia tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

1 IX. Extremo aestatis eius, qua haec in Graecia gesta sunt, cum Q. Fabius Maximus legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum missus nuntiasset consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci
2 exercitum consularem posse, patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed conlegam quoque eius
3 C. Claudium iusserunt. id modo in decreto interfuit, quod M. Livi exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia iusserunt.
4 inter consules ita per litteras convenit, ut quem ad modum uno animo rem publicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore
5 ad urbem accederent; Praeneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. forte ita evenit, ut eodem die ambo Praeneste venirent. inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad aedem Bellonae adesset, omni multitudine obviam effusa ad urbem
6 accessere. non salutabant modo universi circumfusi, sed contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant,
7 quod eorum opera incolumis res publica esset. in senatu cum more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis triumphantibus urbem inire liceret,
8 se vero ea, quae postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum respon-
9 derunt; et supplicatione amborum nomine et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit,
10 ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium

fuisset, et exercitus Livianus deductus Romam venisset,
Neronis deduci de provincia non potuisset, ut M. Livium
quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Clau-
dius equo sine militibus inveheretur. ita consociatus 11
triumphus cum utrique tum magis ei, qui, quantum
merito anteibat, tantum honore conlegae cesserat,
gloriam auxit. illum equitem aiebant sex dierum 12
spatio transcurrisse longitudinem Italiae et eo die cum
Hasdrubale in Gallia signis conlatis pugnasse, quo
eum castra adversus sese in Apulia posita habere
Hannibal credidisset: ita unum consulem pro utraque 13
parte Italiae adversus duos duces, duos exercitus hinc
consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Ne- 14
ronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem;
Hasdrubalem vero qua alia re quam adventu eius
obrutum atque extinctum esse? itaque iret alter con- 15
sul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis; uno
equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque,
etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta
eo triumpho gloria memorabilem fore. hi sermones
spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti
sunt. pecuniae in aerarium tulerunt sestertium triciens, 16
octoginta milia aeris. militibus M. Livius quinquagenos 17
senos asses divisit; tantundem C. Claudius absentibus
militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset.
notatum est eo die plura carmina militaribus iocis in 18
C. Claudium quam in consulem suum iactata, equites 19
L. Veturium et Q. Caecilium legatos magnis tulisse
laudibus hortatosque esse plebem, ut eos consules in
proxumum annum crearent; adiecisse equitum praero- 20
gativae auctoritatem consules postero die in contione,
quam forti fidelique duorum praecipue legatorum
opera usi essent, commemorantes.

X. Cum comitiorum tempus adpeteret et per dicta- 1
torem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul
M. Livium conlegam dictatorem dixit, Livius Q. Cae-
cilium magistrum equitum. a M. Livio dictatore creati 2

consules L. Veturius Q. Caecilius, is ipse, qui tum
erat magister equitum. inde praetorum comitia habita;
3 creati C. Servilius M. Caecilius Metellus Ti. Claudius
Asellus Q. Mamilius Turrinus, qui tum aedilis plebis
4 erat. comitiis perfectis dictator magistratu abdicato
dimissoque exercitu in Etruriam provinciam ex sena-
tus consulto est profectus ad quaestiones habendas,
5 qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab
Romanis ad Hasdrubalem sub adventum eius consilia
agitassent quique eum auxiliis aut commeatu aut ope
6 aliqua iuvissent. haec eo anno domi militiaeque gesta.
7 ludi Romani ter toti instaurati ab aedilibus curulibus
Cn. Servilio Caepione Ser. Cornelio Lentulo; item ludi
plebei semel toti instaurati ab aedilibus plebis M. Pom-
ponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Phi-
lone et Q. Caecilio Metello consulibus, Bruttii ambo-
bus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia de-
9 creta. praetores exinde sortiti sunt, M. Caecilius Metellus
urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Sici-
10 liam, Ti. Claudius Sardiniam. exercitus ita divisi:
consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni con-
sul, alteri, quem Q. Claudius propraetor — eae binae
11 legiones erant — habuissent exercitum; in Etruria
duas volonum legiones a C. Terentio propraetore
M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum im-
12 perium erat, acciperet; et Q. Mamilio, ut collegae
iuris dictione tradita Galliam cum exercitu, cui L.
Porcius propraetor praefuerat, obtineret, decretum est,
iussusque populari agros Gallorum, qui ad Poenos
13 sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio
cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius
14 tenuerat, Sicilia tuenda data. ex Sardinia vetus exer-
citus, cui A. Hostilius praefuerat, deportatus; novam
legionem, quam Ti. Claudius traiceret secum, consules
15 conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio
Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum

in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendae circa Siciliam maritumae orae praefuerat, triginta navibus C. Servilio traditis cum cetera omni classe redire ad urbem iussus. 16

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa prodigia nuntiabantur: Tarracinae Iovis aedem, Satrici Matris Matutae de caelo tactam; Satricanos haud minus terrebant in aedem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues; ab Antio nuntiatum est cruentas spicas metentibus visas esse; Caere porcus biceps et agnus mas idem feminaque natus erat; et Albae duo soles visos ferebant et nocte Fregellis lucem obortam. et bos in agro Romano locutus, et ara Neptuni multo manasse sudore in circo Flaminio dicebatur, et aedes Cereris, Salutis, Quirini de caelo tactae. prodigia consules hostiis maioribus procurare iussi et supplicationem unum diem habere. ea ex senatus consulto facta. plus omnibus aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in aede Vestae extinctus, caesaque flagro est Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licini pontuficis. id quamquam nihil portendentibus deis ceterum neglegentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestae haberi placuit. 1 2 3 4 5 6 7

Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti a senatu sunt, ut in agros reducendae plebis curam haberent: deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari; minime convenire Siciliae quam Italiae colendae maiorem curam esse. sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumptis et inopia servitiorum et pecore direpto villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum 8 9 10

et Cremonensium legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et iam infrequentis
11 se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio praetori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex senatus consulto edixerunt, ut qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.

12 Q. Caecilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a Q. Claudio propraetore accepit novisque
13 militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. in Consentinum agrum consules exercitum duxerunt passimque depopulati, cum agmen iam grave praeda esset, in saltu angusto a Bruttiis iaculatoribusque Numidis
14 turbati sunt, ita ut non praeda tantum sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus quam pugna fuit, et praemissa praeda incolumes legio-
15 nes in loca culta evasere. inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in dicionem populi Romani rediit.

1 XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti volnere publico privatoque neque lacessierunt quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum
2 ruerent, in uno illo duce censebant. ac nescio an
3 mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit, quippe *qui*, cum in hostium terra per annos tredecim tam procul ab domo varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex conluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia
4 sacra, alii prope dei essent, ità quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus
5 ducem seditio extiterit, cum et pecunia saepe in stipendium et commeatus in hostium agro deessent, quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter

duces militesque commissa fuerant. post Hasdrubalis 6
vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriae fuerat, deletum cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile nullum motum in castris factum? nam ad 7
cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat; tum magnam partem iuventutis abstractam a cultu 8
agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab 9
domo quicquam mittebatur de Hispania retinenda sollicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortu- 10
nam, quadam longe disparem habebant: eandem, quod proelio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant, disparem autem, quod Hispania non quam Italia modo, 11
sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumque ingeniis. itaque ergo prima 12
Romanis inita provinciarum, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris perdomita est. ibi tum 13
Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus rebellandi spe, adiuvante Magone Hamilcaris filio, dilectibus per ulteriorem Hispaniam habitis ad quinquaginta milia peditum, quattuor milia et quingentos equites armavit. de equestribus copiis ferme inter auctores 14
convenit; peditum septuaginta milia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. ibi super campos patentes 15
duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamen, considerunt. XIII. Scipio, cum ad eum fama tanti 1
comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantae se fore parem multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mu- 2

tando fidem, quae cladis causa fuisset patri patruoque
3 magnum momentum facerent, praemisso Silano ad
Culcham duodetriginta oppidis regnantem, ut equites
peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum
4 pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus
protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contra-
5 hendo auxilia Castulonem pervenit. eo adducta ab
Silano auxilia tria milia peditum et quingenti equites.
inde ad Baeculam urbem progressus omni exercitu
civium sociorum, peditum equitumque quinque et
6 quadraginta milibus. castra ponentes eos Mago et
Masinissa cum omni equitatu adgressi sunt, turbassent-
que munientes, ni abditi post tumulum opportune ad
id positum ab Scipione equites inproviso in effusos
7 incurrissent. ei promptissimum quemque et proxime
vallum atque in ipsos munitores primum invectum
vixdum proelio inito fuderunt. cum ceteris, qui sub
signis atque ordine agminis incesserant, longior et
8 diu ambigua pugna fuit. sed cum ab stationibus pri-
mum expeditae cohortes, deinde ex opere deducti mi-
lites atque arma capere iussi plures usque et integri
fessis subirent, magnumque iam agmen armatorum a
castris in proelium rueret, terga haud dubie vertunt
9 Poeni Numidaeque. et primo turmatim abibant nihil
propter pavorem festinationemve confusis ordinibus;
dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque
sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores
passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effun-
10 duntur. et quamquam eo proelio aliquantum et Roma-
nis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen
numquam per aliquot insequentes dies ab excursioni-
bus equitum levisque armaturae cessatum est.

1 XIV. Ubi satis temptatae per haec levia certa-
mina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias
2 eduxit, deinde et Romani processere. sed utraque
acies pro vallo stetit instructa, et cum ab neutris
pugna coepta esset, iam die ad occasum inclinante a

Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiae reductae. hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Poenus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat: ab neutra parte procursum telumve missum aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani illinc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant — erant autem utrimque Hispani —; pro cornibus ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem praebebant. iam hoc in utrisque castris sermonis erat ita, ut instructi stetissent, pugnaturos, medias acies Romanum Poenumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi haec obstinate credi animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati *et* pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret equos. vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit; inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, praeter opinionem destinatam suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum excitatus ut ex tabernaculo prosiluit tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egreditur nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. equitum iam diu anceps pugna erat nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis, quod prope in vicem fiebat, in aciem peditum tutus receptus erat; sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Scipio patefactisque ordinibus equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. inde, ubi incipiendae iam pugnae tempus erat, Hispanos — ea media

15 acies fuit — presso gradu incedere iubet; ipse e dextro
cornu — ibi namque praeerat — nuntium ad Silanum
et Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistram
partem, quem ad modum se tendentem ad dextram
16 vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius
pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se
17 mediae acies possent. ita diductis cornibus cum ternis
peditum cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc
velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequenti-
18 bus in obliquum aliis. sinus in medio erat, qua segnius
19 Hispanorum signa incedebant. et iam conflixerant
cornua, cum, quod roboris in hostium acie erat, Poeni
veterani Afrique nondum ad teli coniectum venissent
neque in cornua, ut adiuvarent pugnantes, discurrere
auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex ad-
20 verso hosti. cornua ancipiti proelio urgebantur: eques
levisque armatura *ac* velites, circumductis alis in latera
incurrebant, cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent
1 cornua a cetera acie. XV. et cum ab omni parte
haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balia-
rium tironumque Hispanorum Romano Latinoque
2 militi obiecta erat; et procedente iam die vires etiam
deficere Hasdrubalis exercitum coeperant, oppressos
matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora
3 firmarent, raptim in aciem exire. et ad id sedulo diem
extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima
demum hora peditum signa a cornibus concurrerunt,
4 ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna, ita
ut prius aestus a meridiano sole laborque standi sub
armis et simul fames sitisque corpora adficerent, quam
5 manus cum hoste consererent. itaque steterunt scutis
innixi. iam super cetera elephanti etiam, tumultuoso
genere pugnae equitum velitumque et levis armaturae
consternati, e cornibus in mediam aciem sese intu-
6 lerant. fessi igitur corporibus animisque rettulere pe-
dem, ordines tamen servantes, haud secus quam si
7 imperio ducis cederent integra acie. sed cum eo ipso

acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique
inveherent, nec facile impetus sustineri posset, quam- 8
quam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal,
ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se
reciperent, clamitans, tamen vincente metu verecun- 9
diam, cum proximus quisque hostem caderet, terga
extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt.
ac primo constituere signa in radicibus collium ac 10
revocare in ordines militem coeperant cunctantibus in
adversum collem erigere aciem Romanis; deinde, ut
inferri inpigre signa viderunt, integrata fuga in castra
pavidi compelluntur. nec procul vallo Romanus aberat, 11
cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi
sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta
vis aquae deiecisset, ut vix in castra sua receperint
se victores, quosdam etiam religio ceperit ulterius
quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam 12
fessos labore ac vulneribus nox imberque ad neces-
sariam quietem vocabat, tamen, quia metus et pericu- 13
lum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugna-
turis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis
vallibus congestis augent vallum, munimento sese,
quando in armis parum praesidii foret, defensuri. sed 14
transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit.
principium defectionis ab Attene regulo Turdetanorum
factum est: is cum magna popularium manu trans-
fugit; inde duo munita oppida cum praesidiis tradita 15
a praefectis Romano. et ne latius inclinatis semel ad 16
defectionem animis serperet res, silentio proximae
noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce qui in stationibus 1
erant rettulerunt profectos hostes, praemisso equitatu
signa ferri iubet; adeoque citato agmine ducti sunt, 2
ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie
adsecuturi fuerint; ducibus est creditum brevius aliud
esse iter ad Baetim fluvium, ut transeuntes adgre-
derentur. Hasdrubal clauso transitu fluminis ad Oce- 3

anum flectit, et iam inde fugientium modo effusi abibant. itaque ab legionibus Romanis aliquantum inter-
4 valli fecit, eques levisque armatura nunc ab tergo nunc ab lateribus occurrendo fatigabat morabaturque;
5 sed cum ad crebros tumultus signa consisterent et nunc equestria nunc cum velitibus auxiliisque peditum
6 proelia consererent, supervenerunt legiones. inde non iam pugna sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse dux fugae auctor in proximos colles cum sex milibus ferme semermium evasit; ceteri caesi captique.
7 castra tumultuaria raptim Poeni tumulo editissimo communiverunt atque inde, cum hostis nequiquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter
8 sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat; itaque transitiones ad hostem fiebant. postremo dux ipse navibus accitis — nec procul inde aberat mare — nocte relicto exer-
9 citu Gades perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita decem milia peditum mille equites relinquit Silano ad
10 castrorum obsidionem; ipse cum ceteris copiis septuagensimis castris protinus causis regulorum civitatiumque cognoscendis, ut praemia ad veram meritorum
11 aestimationem tribui possent, Tarraconem rediit. post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam oboedientem haberet, cum paucis popularibus in Afri-
12 cam traiecit, non tam evidenti eo tempore subitae mutationis causa, quam documento post id tempus constantissimae ad ultimam senectam fidei, ne tum
13 quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Hasdrubale navibus Gades petit; ceteri deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga dissupati per proximas civitates sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.

14 Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post bellum initum, quinto quam P. Scipio

provinciam et exercitum accepit. haud multo post Silanus debellatum referens Tarraconem ad Scipionem rediit. XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptae Hispaniae Romam est missus; et cum ceteri laetitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplebilis virtutis veraeque laudis, parvum instar eorum, quae spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat: iam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat. itaque praemoliendas sibi ratus iam res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit temptare. Masaesuliorum is rex erat: Masaesulii, gens adfinis Mauris, in regionem Hispaniae maxime qua sita Nova Carthago est spectant. foedus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat; quod haud gravius ei sanctiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Laelium cum donis mittit. quibus barbarus laetus, et quia res tum prosperae ubique Romanis, Poenis in Italia adversae, in Hispania nullae iam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandae eius fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce Romano. ita Laelius in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem redit. magnum in omnia momentum Syphax adfectanti res Africae erat, opulentissimus eius terrae rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. dignam itaque rem Scipio ratus, quae, quoniam aliter non posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad praesidium Hispaniae relictis, ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurumum remis, interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit. forte ita incidit, ut eo ipso tempore

Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum
14 invectus, ancoris positis terrae adplicaret naves, cum
conspectae duae quinqueremes, haud cuiquam dubio,
quin hostium essent opprimique a pluribus, priusquam
portum intrarent, possent, nihil aliud quam tumultum
ac trepidationem simul militum ac nautarum nequi-
15 quam armaque et naves expedientium fecerunt. per-
cussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in
portum intulerunt quinqueremes, quam Poeni ancoras
16 molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in
regio portu audebat. ita in terram prior Hasdrubal,
mox Scipio et Laelius egressi ad regem pergunt.
1 XVIII. magnificumque id Syphaci — nec erat aliter
— visum, duorum opulentissimorum ea tempestate
duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
2 petentes venisse. utrumque in hospitium invitat; et
quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem
penates voluisset, contrahere ad conloquium dirimen-
3 darum simultatium causa est conatus, Scipione ab-
nuente aut privatim sibi ullum cum Poeno odium
esse, quod conloquendo finiret, aut de re publica se
quicquam cum hoste agere iniussu senatus posse.
4 illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum
exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad
5 easdem venire epulas, haud abnuit; cenatumque simul
apud regem est, et eodem etiam lecto Scipio atque
6 Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. tanta
autem inerat comitas Scipioni atque ad omnia natu-
ralis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, bar-
barum insuetumque moribus Romanis, sed hostem
etiam infestissimum facunde adloquendo sibi conciliarit:
7 mirabilioremque sibi eum virum congresso coram vi-
8 sum prae se ferebat quam bello rebus gestis, nec
dubitare, quin Syphax regnumque eius iam in Roma-
norum essent potestate: eam artem illi viro ad con-
9 ciliandos animos esse. itaque non quo modo Hispaniae
amissae sint quaerendum magis Carthaginiensibus esse,

quam quo modo Africam retineant cogitandum. non 10
peregrinabundum neque circa amoenas oras vagantem
tantum ducem Romanum relicta provincia novae di-
cionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam
traiecisse et commisisse sese in hostilem terram, in
potestatem regiam, in fidem inexpertam, sed potiundae
Africae spem adfectantem. hoc eum iam pridem volu- 11
tare in animo, hoc palam fremere, quod non, quem
ad modum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa
bellum gereret. Scipio foedere icto cum Syphace pro- 12
fectus ex Africa dubiisque et plerumque saevis in
alto iactatus ventis die quarto Novae Carthaginis
portum tenuit.

XIX. Hispaniae sicut a bello Punico quietae 1
erant, ita quasdam civitates propter conscientiam cul-
pae metu magis quam fide quietas esse apparebat,
quarum maxume insignes et magnitudine et noxa
Iliturgi et Castulo erant. Castulo cum prosperis rebus 2
socii fuissent, post caesos cum exercitibus Scipiones
defecerat ad Poenos; Iliturgitani prodendis, qui ex
illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus
etiam defectioni addiderant. in eos populos primo ad- 3
ventu, cum dubiae Hispaniae essent, merito magis
quam utiliter saevitum foret; tunc iam tranquillis 4
rebus quia tempus expetendae poenae videbatur venisse,
accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte
copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit; ipse
cum cetero exercitu quintis fere ad Iliturgin castris
pervenit. clausae erant portae omniaque instructa et 5
parata ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia,
quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat.
hinc et hortari milites Scipio orsus est: ipsos clau- 6
dendo portas indicasse Hispanos, quid ut timerent
meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum
eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum
esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et 7
gloria certari, ab his perfidiae et crudelitatis et sce-

8 leris poenas expetendas esse. venisse tempus, quo et nefandam commilitonum necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis umquam Romanum civem militemve in
9 ulla fortuna opportunum iniuriae duceret. ab hac cohortatione ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt; partitoque exercitu ita, ut parti alteri Laelius praeesset legatus, duobus simul locis ancipiti
10 terrore urbem adgrediuntur. non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpae metus ad defendendam inpigre urbem hortatur;
11 et meminerant et admonebant *alii* alios supplicium ex se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum saepe erigeret et adfligeret vic-
12 torem, an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia foeda atque indigna passi exspirarent.
13 igitur non militaris modo aetas aut viri tantum, sed feminae puerique supra animi corporisque vires adsunt, propugnantibus tela ministrant, saxa in muros mu-
14 nientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quae virorum fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnium supplicia et foeda mors ob oculos erat. accendebantur animi et certamine laboris ac periculi
15 atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniae exercitus ab unius oppidi iuventute saepe repulsus a
16 muris haud satis decoro proelio trepidarit. id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis tot conatibus suorum et hostibus cresceret animus et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur.
17 iam subierat haud mediocri periculo moenia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militi-

bus sublatus scalaeque multis simul partibus erigi coeptae; et ex altera parte Laelius institit. tum victa 18
oppidanorum vis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri; arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. XX. transfugae Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et 1
oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis et Romanis subeuntibus contra, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia 2
rupe praealta tegebatur, neque opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. levium corporum homines et 3
multa exercitatione pernicium clavos secum ferreos portantes, qua per inaequaliter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum et leve saxum 4
occurrebat, clavos per modica intervalla figentes cum velut gradus fecissent, primi insequentes extrahentes 5
manu, postremi sublevantes eos, qui prae se irent, in summum evadunt; inde decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis. tum vero apparuit 6
ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus praedae memor est; trucidant inermes iuxta atque armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit. ignem deinde tectis 7
iniciunt ac diruunt quae incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis extinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam 8
urbem non Hispani modo convenae, sed Punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquiae tutabantur. sed adventum Scipionis praevenerat fama cladis 9
Iliturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis cum sibi quisque consultum sine 10
alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. his Cerdubelus, propalam dedi- 11
tionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus praeerat;

quos urbemque clam fide accepta Cerdubelus Romano
12 prodit. mitior ea victoria fuit; nec tantundem noxae admissum erat, et aliquantum irae lenierat voluntaria deditio.

1 XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius dicionemque redigendos missus; Scipio Carthaginem ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis causa patris patruique
2 paraverat, edendum rediit. gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum de catasta ac liberorum,
3 qui venalem sanguinem habent: voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti virtutis ostendendum, alii ipsi professi se pugnaturos in gratiam
4 ducis, alios aemulatio et certamen, ut provocarent,
5 provocative haud abnuerent, traxit; quidam quas disceptando controversias finire nequierant aut noluerant pacto inter se, ut victorem res sequeretur,
6 ferro decreverunt. neque obscuri generis homines, sed clari inlustresque, Corbis et Orsua patrueles fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambi-
7 gentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior aetate erat; Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre maiore post mortem eius principatu accepto.
8 cum verbis disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo dicere cognatis communibus, nec alium deorum hominumve quam Martem se iudicem
9 habituros esse. robore maior, minor flore aetatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subiceretur, praeoptantes, cum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui praebuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter
10 mortales esset. maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia provinciali et castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilo minus ab legatis gere- 1
bantur. Marcius superato Baete amni, quem incolae
Certim appellant, duas opulentas civitates sine cer-
tamine in deditionem accepit. Astapa urbs erat, Car- 2
thaginiensium semper partis; neque id tam dignum
ira erat, quam quod extra necessitates belli praeci-
puum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ 3
aut munimento tutam habebant, quae ferociores iis
animos faceret; sed ingenia incolarum latrocinio laeta,
ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi
Romani facerent, impulerant, et vagos milites Roma-
nos lixasque et mercatores exciperent. magnum etiam 4
comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, trans-
gredientem fines positis insidiis circumventum iniquo
loco interfecerant. ad hanc urbem oppugnandam cum 5
admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum,
quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, ne-
que spes moenibus aut armis tuendae salutis erat,
facinus in se ac suos foedum ac ferum consciscunt.
locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum 6
suarum congererent; super eum cumulum coniuges
ac liberos considere cum iussissent, ligna circa ex-
struunt fascesque virgultorum coniciunt. quinquaginta 7
deinde armatis iuvenibus praecipiunt, ut, donec in-
certus eventus pugnae esset, praesidium eo loco for-
tunarum suarum corporumque, quae cariora fortunis
essent, servarent; si rem inclinatam viderent atque 8
in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent omnes, quos
euntes in proelium cernerent, mortem in ipsa pugna
obituros; illos se per deos superos inferosque orare, 9
ut memores libertatis, quae illo die aut morte honesta
aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent,
in quod saevire iratus hostis posset. ferrum ignem- 10
que in manibus esse; amicae ac fideles potius ea,
quae peritura forent, absumerent manus, quam insul-
tarent superbo ludibrio hostes. his adhortationibus 11
execratio dira adiecta, si quem a proposito spes molli-

tiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus
12 portis ingenti cum tumultu erumpunt. neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil minus, quam ne egredi obsessi moenibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae levisque armatura repente
13 e castris ad id ipsum emissa occurrit. acrior impetu atque animis quam compositior ullo ordine pugna fuit. itaque pulsus eques, qui primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturae; pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum perexiguo ad instruen-
14 dum dato tempore aciem derexisset. ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, cum caeci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent; dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax,
15 caede primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in or-
1 bem pugnantes ad unum omnes occidit. XXIII. atque haec tamen *caedes ab impetu* hostium iratorum ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos re-
2 pugnantesque edebatur; foedior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam feminarum puerorumque inbellem inermemque cives sui caederent et in succensum rogum semianima pleraque inicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent; postremo ipsi, caede miseranda suorum fatigati, cum armis medio in-
3 cendio se iniecerunt. iam caedi perpetratae victores Romani supervenerunt. ac primo conspectu tam foedae
4 rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein cum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti adflatu vaporis, cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non
5 esset. ita Astapa sine praeda militum ferro ignique absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in

deditionem acceptis victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit.

Per eos ipsos dies perfugae a Gadibus venerunt, 6
pollicentes urbem Punicumque praesidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem praesidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat navibusque 7
in Oceano collectis aliquantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex proximis Hispaniae locis per Hannonem praefectum coegerat. fide accepta da- 8
taque perfugis et Marcius eo cum expeditis cohortibus et Laelius cum septem triremibus, quinqueremi una est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, gra- 1
viore tamen fama, cum ad id quisque quod audierat insita hominibus libidine alendi de industria rumores adiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque, quantam excitatura 2
molem vera fuisset clades, cum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus, quia 3
regnum sibi Hispaniae pulsis inde Carthaginiensibus destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis 4
popularibus — Lacetani autem erant — et iuventute Celtiberorum excita agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. octo 5
ibi milia militum erant, praesidium gentibus, quae cis Hiberum incolunt, inpositum. motae autem eorum 6
mentes sunt non tum primum, cum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt, sed iam ante licentia ex diutino, ut fit, otio conlecta, et non nihil, quod in hostico laxius rapto suetis vivere artiores in pace res erant. ac primo sermones tantum occulti serebantur: 7
si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum iam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi? flagitatum quoque stipen- 8

dium procacius quam ex more et modestia militari erat, et ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta, et noctu quidam praedatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu ac propalam
9 sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiae
10 aut imperio eorum, qui praeerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat una ea re, quod tribunos, ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab eis petebant et in
11 stationes ac vigilias ordine ibant; et ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro ipsi
12 imperantes, servabant. erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque inprobare tribunos ea, quae fierent, et conari obviam ire et propalam abnuere furoris
13 eorum se futuros socios senserunt. fugatis itaque e principiis ac post paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu im-
14 perium est. qui nequaquam tribuniciis contenti ornamentis insignia etiam summi imperii, fasces securesque, attrectare ausi; neque venit in mentem suis tergis suisque cervicibus virgas illas securesque imminere,
15 quas ad metum aliorum praeferrent. mors Scipionis falso credita obcaecabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram
16 bello; in eo tumultu et sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse, et turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quae ipsi
1 fecissent. XXV. cum alios subinde recentes nuntios non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus
2 rumor, tum primi auctores requiri coepti. et subtrahente se quoque, ut credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset, destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine imperii, quod

gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem horrebant. stupenti ita seditioni, cum vivere primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores adferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi supervenerunt. ad quorum primum adventum exasperati animi, mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis praetorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, adloquebantur percunctantes magis, quae causa irae consternationisque subitae foret, quam factum accusantes. vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, et, cum eodem tempore, quo scelus Iliturgitanorum exstitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset, Iliturgitanos poenam noxae meritam habere, suis recte factis gratiam qui exsolvat non esse. talia querentes aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem respondebant; laetari, quod nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem deum benignitate et rem publicam esse gratiae referendae.

Scipionem bellis adsuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse puniendo modum excederet. in praesentia, ut coepisset, leniter agi placuit et missis circa stipendiarias civitates exactoribus stipendii spem propinquam facere; et edictum subinde *pro*positum, ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu carptim partes seu universi mallent. tranquillam seditionem iam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit; redierant enim in fines omisso incepto Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant praeter non tutissimum a malis consiliis receptum, ut

imperatoris vel iustae irae vel non desperandae clementiae sese committerent: etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset; suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci poena dignam, — ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. illa dubitatio erat, singulaene cohortes an universi ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat, certaturque sententiis, utrum in auctores tantum seditionis — erant autem ii numero haud plus quam quinque et triginta — animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis quam seditio esset. vicit sententia lenior, ut, unde culpa orta esset, ibi poena consisteret; ad multitudinem castigationem satis esse. consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino vincirent. haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obviis auditum postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed laetitiam ingentem fecit, quod magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in potestate eius essent. sub occasum solis urbem ingressi sunt exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, laetum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent, corpora curant. ab tribunis sine ullo tumultu auctores

seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprensi ac vincti sunt. vigilia quarta impedimenta 11
exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci coepere; sub lucem signa mota et ad portam retentum agmen custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. vocati deinde ad contionem qui pridie 12
venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. simul 13
et imperator in tribunal escendit et reducti a portis armati inermi se contioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, 14
nihil aeque eos terruit quam praeter spem robur et colos imperatoris, quem adfectum visuros crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est 15
deductos in forum auctores seditionis et parata omnia esse. XXVII. tum silentio per praeconem facto ita 1
coepit: „numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum adloquerer, credidi, non quo verba 2
umquam potius quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris habitus adsueram militaribus ingeniis; apud vos quem ad modum loquar, nec con- 3
silium nec oratio suppeditat, quos ne quo nomine quidem appellare debeam scio. cives? qui a patria 4
vestra descistis, — an milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis, — hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium adgnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium video. quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani, aut 5
optastis aliud aut sperastis? et illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt; vos auspicium et imperium ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis. negate vos id 6
omnes fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem atque amentiam esse; libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae, vulgata in omnem exercitum, sine piaculis ingentibus expiari

7 possint. invitus ea tamquam vulnera attingo, sed nisi
8 tacta tractataque sanari non possunt. equidem pulsis Hispania Carthaginiensibus nullum locum tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram,
9 sed etiam adversus hostes. in castris en meis — quantum opinio fefellit! — fama mortis meae non
10 accepta solum, sed etiam expectata est. non quod ego vulgari facinus per omnes velim — equidem, si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer, nec me vita iuvaret
11 invisa civibus et militibus meis —; sed multitudo omnis sicut natura maris per se inmobilis est; ut venti et aurae cient, ita aut tranquillum aut procellae in vobis sunt; et causa atque origo omnis furoris
12 penes auctores est, vos contagione insanistis; qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiae disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii maiestatem ausi
13 sitis. de me ipso taceo; temere potius quam avide credideritis; is denique ego sim, cuius imperii taedere exercitum minime mirandum sit: — patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili con-
14 sociando consilia prodebatis? quid populus Romanus, cum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines privatos detulistis, cum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, numquam fuerat, Romanus exercitus detulistis?
15 in praetorio tetenderunt Albius et Atrius, classicum apud eos cecinit, signum ab iis petitum est, sederunt in tribunali P. Scipionis, lictor apparuit, summoto
16 incesserunt, fasces cum securibus praelati sunt. lapides pluere et fulmina iaci de caelo et insuetos fetus

animalia edere vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus sunt, expiari possit. XXVIII. atque ego, quamquam nullum 1
scelus rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quae mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in praesidium missa legio interfectis 2
per scelus principibus civitatis urbem opulentam per decem annos tenuit; propter quod facinus tota legio, 3
milia hominum quattuor, in foro Romae securi percussi sunt. sed illi primum non Atrium Umbrum se- 4
milixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum Mandonio 5
et Indibili et consilia communicastis et arma consociaturi fuistis. illi, sicut Campani Capuam Tuscis ve- 6
teribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium habituri perpetuam sedem erant, nec populum Romanum nec socios populi Romani ultro lacessituri bello: — Sucronemne vos domi- 7
cilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberosque vestros. sed horum quoque memoriam, 8
sicut patriae meique, eieceritis ex animis vestris; viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis exsequi volo. mene vivo et cetero incolumi exercitu, 9
cum quo ego die uno Carthaginem cepi, cum quo quattuor imperatores, quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi, Hispania expuli, vos octo milia hominum, minores certe omnes pretii quam Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? amolior et 10
amoveo nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim —: quid? si ego 11
morerer, mecum expiratura res publica, mecum casu-

rum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato deis auctoribus in aeternum conditam fragili huic et mortali cor-
12 pori aequalem esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam praeclaris imperatoribus uno bello absumptis superstes est populus Romanus eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus —: meo unius funere elata populi Ro-
13 mani esset res publica? vos ipsi hic in Hispania patre et patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis Septimum Marcium ducem vobis adversus exultantes recenti victoria Poenos delegistis. et sic loquor, tam-
14 quam sine duce Hispaniae futurae fuerint —: M. Silanus eodem iure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et C. Laelius legati
15 vindices maiestatis imperii deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiae, Carthaginem urbi Romanae
1 imperare velletis? quam ob noxam patriae? XXIX. Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum et indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit; revocavit tamen a publico parricidio privata
2 pietas: vos qui dolor, quae ira incitavit? stipendiumne diebus paucis imperatore aegro serius numeratum satis digna causa fuit, cur patriae indiceretis bellum, cur ad Ilergetes desciscerētis a populo Romano, cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis
3 esset? insanistis profecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in vestras mentes invasit.
4 horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint: auferat omnia inrita oblivio, si potest; si non, utcumque silentium tegat.
5 non negaverim tristem atrocemque vobis visam orationem meam: quanto creditis facta vestra atrociora

esse quam dicta mea? et me ea, quae fecistis, pati aequum censetis; vos ne dici quidem omnia aequo animo fertis! sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quam ego obliviscar! itaque quod ad universos vos attinet, si erroris paenitet, satis superque poenarum habeo. Albius Calenus et Atrius Umber et ceteri nefariae seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt; vobis supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum sed laetum etiam, si sana mens rediit, debet esse: de nullis enim quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt".

Vix finem dicendi fecerat, cum ex praeparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. exercitus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit; praeconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul omnis apparatus supplicii expromebatur; deligati ad palum virgisque caesi et securi percussi, adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem poenae sed ne gemitus quidem exaudiretur. tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. hunc finem exitumque seditio militum coepta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Baetim fluvium Hanno, praefectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor milia iuvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.

Dum haec ad Baetim fluvium geruntur, Laelius interim freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum

4 e faucibus angustis panditur mare. Gades sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. sed patefacta inmatura proditio est, conprensosque omnes Mago Adherbali praetori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem inpositis, praemissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo tri-
6 remibus modico intervallo sequitur. iam fretum intrabat quinqueremis, cum Laelius et ipse in quinqueremi e portu Carteiae sequentibus septem triremibus evectus in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto in adversum
7 aestum reciprocari non posse. Poenus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem se-
8 queretur, an in hostes rostra converteret. ipsa cunctatio facultatem detractandae pugnae ademit; iam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. aestus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna similis, quippe ubi nihil vo-
9 luntarium, nihil artis aut consilii esset. una natura freti aestusque, totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequiquam remigio in contrarium tendentes invehebat; et fugientem navem videres vertice retro intortam victoribus inlatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese
10 avertentem. iam in ipsa pugna haec, cum infesta rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat; illa, cum transversa obiceretur
11 hosti, repente intorta in proram circumagebatur. cum inter triremes fortuna regente anceps proelium misceretur, quinqueremis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vertices cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius
12 praelata impetu lateris alterius remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Laelius victor Carteiam revectus auditis, 1
quae acta Gadibus erant, patefactam proditionem con-
iuratosque missos Carthaginem, spem ad inritum re-
dactam, qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, 2
nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent,
redeundum ad imperatorem esse, adsentiente Marcio
paucos post dies ambo Carthaginem rediere. ad quo- 3
rum discessum non respiravit modo Mago, cum terra
marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam audita
rebellione Ilergetum spem recuperandae Hispaniae
nanctus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui 4
simul seditionem civilem in castris Romanis, simul
defectionem sociorum in maius verbis extollentes hor-
tarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patri-
bus imperium Hispaniae repeti posset.

Mandonius et Indibilis in fines regressi paulisper, 5
dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi
quieverunt, si civium errori ignosceretur, non diffi-
dentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata 6
est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena
aestimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus 7
contractisque quae ante habuerant auxiliis in Sede-
tanum agrum, ubi principio defectionis stativa ha-
buerant, cum viginti milibus peditum, duobus milibus
equitum et quingentis transcenderunt. XXXII. Scipio, 1
cum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiisque
stipendii tum vultu ac sermone in omnes placato facile
reconciliatis militum animis, priusquam castra ab 2
Carthagine moveret, contione advocata multis verbis
in perfidiam rebellantium regulorum invectus, nequa- 3
quam eodem animo se ire professus est ad vindican-
dum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit.
tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum 4
gemitu et lacrimis triginta hominum capitibus expiasse
octo milium seu imprudentiam seu noxam; nunc laeto
et erecto animo ad caedem Ilergetum ire. non enim 5
eos neque natos in eadem terra nec ulla secum so-

cietate iunctos esse; eam, quae sola fuerit, fidei atque
6 amicitiae, ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, praeterquam quod omnes cives aut socios Latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut a se sit ex Italia advectus:
7 Scipionum nomini, auspiciis omnes adsuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit, quos consulatum petenti, velut si omnium communis
8 agatur honos, adfuturos speret. quod ad expeditionem attineat, quae instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, maiorem
9 curam esse quam Ilergetum; quippe illic et ducem Carthaginiensem et quantumcumque Punicum praesidium esse, hic latrones latronumque duces, quibus ut ad populandos finitimorum agros tectaque urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis conlatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam
10 armis fretos pugnaturos esse. itaque non quod ullum inde periculum aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam provincia decedat, opprimendos Ilergetes
11 duxisse, sed primum, ne inpunita tam scelerata defectio esset, deinde, ne quis in provincia simul virtute tanta et felicitate perdomita relictus hostis dici posset.
12 proinde deis bene iuvantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum — neque enim cum pari hoste certamen esse — quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

1 XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum iubet, profectusque decumis castris pervenit ad Hiberum flumen. inde superato amni die quarto in conspectu hostium posuit
2 castra. campus ante montibus circa saeptus erat. in eam vallem Scipio cum pecora, rapta pleraque ex

ipsorum hostium agris, propelli ad inritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit, a 3
quibus ubi per procursationem commissa pugna esset, Laelium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum insidias 4
texit; nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos praeda occupatos incurrere. primo missilibus territavere, deinde 5
missis levibus telis, quae inritare magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, et conlato pede res coepta geri est; ancepsque pedestre certamen erat, ni equites supervenissent. neque ex ad- 6
verso tantum inlati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, obiecerunt, maiorque caedes fuit, quam quantam edere levia per excursiones proelia solent. ira magis accensa adverso proelio barbaris est, 7
quam imminuti animi. itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. non 8
capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, valles; duae ferme peditum partes et omnis equitatus in aciem descendit; quod relicum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro se esse loci an- 9
gustias ratus, et quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adiecit animum: equitem nec se posse circum- 10
dare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem cum pedite deduxisset, inutilem fore. itaque imperat 11
Laelio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam; ipse omnia signa peditum in 12
hostes vertit; quattuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi 13
nullam fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu transeuntium per colles equitum. neque ante circum-

ductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab
14 tergo accepere. ita duo diversa proelia erant: duae
peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi,
quia misceri ex genere utroque proelium angustiae
15 non patiebantur, pugnabant. Hispanorum cum neque
pedes equiti nec eques pediti auxilio esset, pedes fiducia
equitis temere commissus campo caederetur, eques
circumventus nec peditem a fronte — iam enim stratae
pedestres copiae erant — nec ab tergo equitem susti-
neret, et ipsi, cum diu in orbem sese stantibus equis
defendissent, ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam
peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnaverunt.
16 tertia pars, quae in colle ad spectaculum magis tutum
quam ad partem pugnae capessendam steterat, et
17 locum et tempus ad fugiendum habuit. inter eos et
reguli ipsi fugerunt, priusquam tota circumveniretur
1 acies inter tumultum elapsi. XXXIV. castra eodem
die Hispanorum praeter ceteram praedam cum tribus
2 ferme milibus hominum capiuntur. Romani sociique
ad mille et ducenti eo proelio ceciderunt, vulnerata
amplius tria milia hominum. minus cruenta victoria
fuisset, si patentiore campo et ad fugam capessen-
dam facili foret pugnatum.

3 Indibilis abiectis belli consiliis, nihil tutius in
adflictis rebus experta fide et clementia Scipionis
4 ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui advolu-
tus genibus fatalem rabiem temporis eius accusat,
cum velut contagione quadam pestifera non Ilergetes
modo et Lacetani, sed castra quoque Romana insa-
5 nierint. suam quidem et fratris et reliquorum popu-
larium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur,
reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum,
aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum
6 devoveant. antea in causa sua fiduciam sibi fuisse
nondum experta clementia eius; nunc contra nullam
in causa, omnem in misericordia victoris spem repo-
7 sitam habere. mos vetustus erat Romanis, cum quo

nec foedere nec aequis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum tamquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio multis invectus in praesentem Mando- 8
nium absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. ceterum se neque arma 9
iis adempturum *neque obsides imperaturum* — quippe ea pignera timentium rebellionem esse —; se libera arma relinquere, solutos animos; neque se in obsides 10
innoxios, sed in ipsos, si defecerint, saeviturum, nec ab inermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum. utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos mallent. ita di- 11
missus Mandonius pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi praestari posset. ipse Marcio in 12
ulteriorem Hispaniam praemisso, Silano Tarraconem remisso paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam adpropinquantem Oceano adsequitur.

XXXV. Incohata res iam ante de Masinissa aliis 1
atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat atque eius dextra fidem sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa cum Gadibus esset, 2
certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula penuriamque omnium rerum et facere ceteris et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia, *Magonem* perpulit, ut se traicere 3
in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros pateretur. transgressus tres principes Numida- 4
rum praemittit ad tempus locumque conloquio statuendum. duos pro obsidibus retineri ab Scipione iubet; remisso tertio, qui quo iussus erat adduceret Masinissam, cum paucis in conloquium venerunt. ceperat 5
iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio

viri, substitueratque animo speciem quoque corporis
6 amplam ac magnificam; ceterum maior praesentis
veneratio cepit; et, praeterquam quod suapte natura
multa maiestas inerat, adornabat promissa caesaries
habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis
7 vere ac militaris, et aetas erat in medio virium ro-
bore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut reno-
8 vatus flos iuventae faciebat. prope attonitus ipso con-
gressu Numida gratias de fratris filio remisso agit.
ex eo tempore adfirmat eam se quaesisse occasionem,
quam tandem oblatam deum immortalium beneficio
9 non omiserit; cupere se illi populoque Romano operam
navare ita, ut nemo unus externus magis enixe adiu-
10 verit rem Romanam. id se, etiamsi iam pridem vellet,
minus praestare in Hispania, aliena atque ignota terra,
potuisse; in qua autem genitus educatusque in spem
11 paterni regni esset, facile praestaturum. si quidem
eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant,
12 satis sperare perbrevis aevi Carthaginem esse. laetus
eum Scipio vidit audivitque, cum caput rerum in omni
hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, et ipse
iuvenis specimen animi prae se ferret. fide data ac-
ceptaque profectus retro Tarraconem est. Masinissa
permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in
continentem videretur, populatus proximos agros
Gades rediit.

1 XXXVI. Magoni desperatis in Hispania rebus,
in quarum spem seditio primum militaris, deinde de-
fectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traicere
in Africam nuntiatum ab Carthagine est iubere sena-
tum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam
2 traiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta
maxima posset iuventute coniungeret se Hannibali
neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna
3 coeptum sineret. ad eam rem et a Carthagine pecunia
Magoni advecta est, et ipse quantam potuit a Gadi-
tanis exegit, non aerario modo eorum sed etiam

templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. cum praeterveheretur Hispaniae oram, haud procul Carthagine Nova expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem adpulit. ibi cum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec praesidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. ceterum nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam et hostium adventum adtulerant, et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt, patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt turbatosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum aversos usque ad litus cum multa caede persequuntur; nec, nisi naves litori adpulsae trepidos accepissent, superfuisset fugae aut pugnae quisquam. in ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul inrumperent, trahunt scalas, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, praecidunt; multique adnantes navibus, incerto prae tenebris, quid aut peterent aut vitarent, foede interierunt. postero die cum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingentos homines caesi inter murum litusque et ad duo milia armorum inventa.

XXXVII. Mago cum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios — haud procul a Gadibus is locus abest — classe adpulsa, mittendis legatis querendoque, quod portae sibi socio atque amico clausae forent, purgantibus iis multitudinis concursu factum, infestae ob direpta quaedam ab conscendentibus naves militibus, ad conloquium sufetes eorum, qui summus Poenis

est magistratus, cum quaestore elicuit, laceratosque
3 verberibus cruci adfigi iussit; inde navibus ad Pity-
usam insulam centum milia ferme a continenti —
4 Poeni tum eam incolebant — traiecit. itaque classis
bona cum pace accepta est, nec commeatus modo
benigne praebiti, sed in supplementum classis iuven-
tus armaque data. quorum fiducia Poenus in Baliares
insulas — quinquaginta inde milia absunt — tramisit.
5 duae sunt Baliares insulae; maior altera atque opu-
lentior armis virisque; et portum habet, ubi commode
hibernaturum se — et iam extremum autumni erat —
6 credebat. ceterum haud secus, quam si Romani eam
insulam incolerent, hostiliter classi occursum est.
fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo ute-
bantur, nec quisquam alterius gentis unus tantum ea
arte quantum inter alios omnes Baliares excellunt.
7 itaque tanta vis lapidum creberrimae grandinis modo
in propinquantem iam terrae classem effusa est, ut
intrare portum non ausi averterent in altum naves.
8 in minorem inde Baliarium insulam traiecerunt, fer-
9 tilem agro, viris armis haud aeque validam. itaque
egressi navibus super portum loco munito castra
locant; ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus
milibus auxiliarium inde conscriptis missisque Cartha-
10 ginem, ad hibernandum naves subduxerunt. post Magonis
ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

1 XXXVIII. Haec in Hispania P. Scipionis ductu
auspicioque gesta. ipse L. Lentulo et L. Manlio Aci-
dino provincia tradita decem navibus Romam rediit
2 et senatu extra urbem dato in aede Bellonae, quas
res in Hispania gessisset, disseruit, quotiens signis
conlatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepis-
set, quas gentes in dicionem populi Romani redegisset:
3 adversus quattuor se imperatores, quattuor victores
exercitus in Hispaniam isse, neminem Carthaginien-
4 sem in iis terris reliquisse. ob has res gestas magis
temptata est triumphi spes quam petita pertinaciter, quia

neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. senatu misso urbem est ingressus argentique prae se in aerarium tulit decem quattuor milia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum. comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo, centuriaeque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt; collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. ceterum comitia maiore quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum memoriae est: convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum frequentes et in Capitolium ad immolantem eum, cum centum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret, despondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finiturum atque, uti Hispania omni Poenos expulisset, sic Italia pulsurum esse, Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. praetoria inde comitia habita. creati duo, qui tum aediles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Caepio et L. Aemilius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatae consulibus provinciae sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat, Bruttii Crasso. tum praetoriae provinciae in sortem coniectae. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum — ita Galliam appellabant — Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octavio Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. ibi referente P. Scipione senatus consultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in aerarium detulisset, faceret. XXXIX. tum Saguntinorum legatos in senatum intro-

duxit. ex eis maximus natu: „etsi nihil ultra malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis praestaremus, tamen ea vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, 2 ut nos cladium nostrarum non paeniteat. bellum propter nos suscepistis, susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis, ut saepe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et populum Carthaginiensem adduxe- 3 ritis. cum in Italia tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam velut ad conligendas reliquias naufragii nostri misistis. 4 P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quae nobis secunda quae- 5 que adversa hostibus nostris essent, facere. iam omnium primum oppidum nobis restituerunt, per omnem Hispaniam cives nostros venum datos, dimissis qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt 6 cum iam prope esset, ut optabilem ex miserrima fortunam haberemus, P. et Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis prope quam vobis perierunt. 7 tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus et alterum 8 excidium patriae videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos, veterrimis hostibus, qui prioris quo- 9 que excidii causa nobis fuerant, extingui posse: cum ex insperato repente misistis nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem, opem, salu- 10 tem nostram; qui cum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum 11 numero excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello adflixit, ut non modo nobis, *sed* — absit verbo invidia — 12 ne posteris quidem timenda nostris esset. deletam

urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal; vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu iucundius est quam ultione. ob 13
haec, quibus maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit, simul gratulatum, quod ita res per hos annos in His- 14
pania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non Hibero amne tenus, sed qua terrarum ultimus finis Oceanus, domitam armis habeatis, Italiae, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Poeno. Iovi optimo 15
maximo, praesidi Capitolinae arcis, non grates tantum ob haec agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriae ergo ferre. id uti permittatis quaesumus, utique, 16
si vobis ita videretur, quae nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestra faciatis". senatus legatis Saguntinis re- 17
spondit et dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrimque servatae documentum omnibus gentibus fore; suos imperatores recte et ordine et ex voluntate 18
senatus fecisse, quod Saguntum restituerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quaeque alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri; donum permittere ut in Capitolio ponerent. locus inde lautiaque 19
legatis praeberi iussa, et muneris ergo in singulos dari ne minus dena milia aeris. legationes deinde 20
ceterae in senatum introductae auditaeque. et petenti- 21
bus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, Italiam spectatum irent, duces dati litteraeque per oppida missae, ut Hispanos comiter acciperent.

Tum de re publica, de exercitibus scribendis, de 22
provinciis relatum. XL. cum Africam novam provin- 1
ciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse nulla iam modica gloria contentus non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id 2

fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset, et acturum se id per populum aperte ferret, si senatus adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus patrum cum placeret, ceteri per metum aut
3 ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: „scio multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodierno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tamquam de integra re de
4 Africa provincia sententiam dixerit. ego autem primum illud ignoro, quem ad modum certa iam provincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse
5 nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet, non senatorem, qui de quo
6 consulitur suo loco dicit sententiam. atque ego certum habeo dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem
7 esse: unius, insitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adulescentes sane appellent, dum me *ne* paeniteat adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora;
8 alterius, obtrectationis atque invidiae adversus crescen-
9 tem in dies gloriam fortissimi consulis. a qua suspicione si me neque vita acta et mores mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque gloriae belli domique partae vindicat, ut propius fastidium eius sim quam desiderium, aetas saltem liberet. quae enim mihi aemulatio cum eo esse potest, qui ne filio
10 quidem meo aequalis sit? me dictatorem, cum vigerem adhuc viribus et in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando numquam ante auditum erat, imperium
11 mecum aequaretur; rebus quam verbis adsequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox
12 confessione me sibi praeferret; nedum ego perfunctus

honoribus certamina mihi atque aemulationes cum
adulescente florentissimo proponam: videlicet ut mihi 13
iam vivendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic
negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea
gloria, quae parta est, vivendum atque moriendum est.
vincere ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum 14
vigent nunc vires, etiam vinci posset. XLI. illud te 1
mihi ignoscere, P. Corneli, aequum erit, si, cum in me
ipso numquam pluris famam hominum quam rem
publicam fecerim, ne tuam quidem gloriam bono
publico praeponam; quamquam, si aut bellum nullum 2
in Italia aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriae
quaereretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono
publico faceret, simul cum bello materiam gloriae
tuae isse ereptum videri posset. cum vero Hannibal 3
hostis incolumi exercitu quartum decimum annum
Italiam obsideat, paenitebit te, P. Corneli, gloriae tuae,
si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis
causa fuit, tu consul Italia expuleris et, sicut penes
C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus
fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Hamilcar 4
Hannibali dux est praeferundus aut illud bellum huic,
aut victoria illa maior clariorque quam haec — modo
contingat, ut te consule vincamus — futura est. ab 5
Drepanis aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia
expulisse Poenos atque Hannibalem malis? ne tu 6
quidem, etsi magis partam quam speratam gloriam
amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata
gloriatus fueris. nondum is est Hannibal, quem non 7
magis timuisse videatur quam contempsisse, qui aliud
bellum maluerit. quin igitur ad hoc accingeris nec per 8
istos circumitus, ut, cum in Africam traieceris, secu-
turum te illuc Hannibalem speres potius quam recto
hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendis, *si*
egregiam istam palmam belli Punici patrati petis?
hoc et natura prius est, tua cum defenderis, aliena 9
ire oppugnatum; pax ante in Italia quam bellum in

Africa sit, et nobis prius decedat timor quam ultro
10 aliis inferatur. si utrumque tuo ductu auspicioque fieri
potest, Hannibale hic victo illic Carthaginem expugna;
si altera utra victoria novis consulibus relinquenda
est, prior cum maior clariorque, tum causa etiam in-
11 sequentis fuerit. nam nunc quidem, praeterquam quod
et in Italia et in Africa duos diversos exercitus alere
12 aerarium non potest, praeterquam quod, unde classes
tueamur, unde commeatibus praebendis sufficiamus,
nihil reliqui est, quid? periculi tandem quantum
13 adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
bellum in Africa geret: quid? si — quod omnes dei
omen avertant et dicere etiam reformidat animus, sed
quae acciderunt accidere possunt — victor Hannibal
ire ad urbem perget, tum demum te consulem ex
Africa, sicut Q. Fulvium a Capua, arcessemus? quid?
14 quod in Africa quoque Mars communis belli erit?
domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies
15 cum exercitibus caesi documento sint, ubi per aliquot
annos maxumis rebus terra marique gerendis amplis-
simum nomen apud exteras gentes populi Romani
16 vestraeque familiae fecerant. dies me deficiat, si reges
imperatoresque temere in hostium terram transgressos
cum maximis cladibus suis exercituumque suorum
17 enumerare velim. Athenienses, prudentissima civitas,
bello domi relicto, auctore aeque inpigro ac nobili
iuvene magna classe in Siciliam tramissa, una pugna
navali florentem rem publicam suam in perpetuum
1 adflixerunt. XLII. externa et nimis antiqua repeto;
Africa eadem ista et M. Atilius, insigne utriusque
2 fortunae exemplum, nobis documento sint. ne tibi,
P. Corneli, cum ex alto Africam conspexeris, ludus
et iocus fuisse Hispaniae tuae videbuntur! quid enim
3 simile? pacato mari praeter oram Italiae Galliaeque
vectus Emporias in urbem sociorum classem adpulisti;
expositos milites per tutissima omnia ad socios et
4 amicos populi Romani Tarraconem duxisti; ab Tarra-

cone deinde iter per praesidia Romana; circa Hiberum
exercitus patris patruique tui post amissos imperatores
ferociores calamitate ipsa facti, et dux tumultuarius
quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad tempus
lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent,
claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata 5
per summum otium Carthago nullo trium Punicorum
exercituum socios defendente; cetera, neque ea elevo, 6
nullo tamen modo Africo bello comparanda, ubi non
portus ullus classi nostrae apertus, non ager pacatus,
non civitas socia, non rex amicus, non consistendi
usquam locus, non procedendi; quacumque circum- 7
spexeris, hostilia omnia atque infesta. an Syphaci
Numidisque credis? satis sit semel creditum: non
semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis
sibi praestruit, ut, cum operae pretium sit, cum mer-
cede magna fallat. non hostes patrem patruumque tuum 8
armis prius quam Celtiberi socii fraude circumvenerunt;
nec tibi ipsi a Magone et Hasdrubale, hostium duci-
bus, quantum ab Indibili et Mandonio, in fidem ac-
ceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defec- 9
tionem militum tuorum expertus? et Syphax et
Masinissa se quam Carthaginienses malunt potentes
in Africa esse, Carthaginienses quam quemquam
alium. nunc illos aemulatio inter se et omnes causae 10
certaminum acuunt, quia procul externus metus est;
ostende Romana arma et exercitum alienigenam, iam
velut ad commune restinguendum incendium concurrent.
aliter eidem illi Carthaginienses Hispaniam defen- 11
derunt, aliter moenia patriae, templa deum, aras et
focos defendent, cum euntes in proelium pavida pro-
sequetur coniunx et parvi liberi occursabunt. quid 12
porro, si satis confisi Carthaginienses consensu Africae,
fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exerci-
tusque tui praesidio nudatam Italiam viderint, ultro
ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa mise-
rint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe trans- 13

missa iam praeter oram Ligurum Alpinorum vectari
14 constat, Hannibali se coniungere iusserint? nempe in
eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, cum Has-
drubal in Italiam transcendit, quem tu, qui non solum
Carthaginem sed omnem Africam exercitu tuo es
15 clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti. victum
a te dices: eo quidem minus vellem, et id tua, non
rei publicae solum causa, iter datum victo in Italiam
esse. patere nos omnia, quae prospera tibi ac populi
Romani imperio evenere, tuo consilio adsignare, ad-
16 versa casibus incertis belli et fortunae delegare: quo
melior fortiorque es, eo magis talem praesidem sibi
patria atque universa Italia retinet. non potes ne ipse
quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque
arcem huius belli esse, quippe qui prae te feras eam
tibi causam traiciendi in Africam esse, ut Hannibalem
17 eo trahas: sive hic igitur sive illic, cum Hannibale
est tibi futura res. utrum tandem ergo firmior eris
in Africa solus an hic tuo conlegaeque tui exercitu
coniuncto? ne Claudius quidem et Livius consules
tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento
18 sunt? quid? Hannibalem utrum tandem extremus an-
gulus agri Bruttii, frustra iam diu poscentem ab domo
auxilia, an propinqua Carthago et tota socia Africa
19 potentiorem armis virisque faciet? quod istud consilium
est, ibi malle decernere, ubi tuae dimidio minores
copiae sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus
exercitibus adversus unum tot proeliis et tam diuturna
20 ac gravi militia fessum pugnandum sit? quam compar
consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille
consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus
descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit:
tu, cum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam
21 paras, non quia rei publicae id utile, sed quia tibi
amplum et gloriosum censes esse, sicut cum provincia
et exercitu relicto sine lege, sine senatus consulto
duabus navibus populi Romani imperator fortunam

publicam et maiestatem imperii, quae tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. ego P. Cornelium rei 22
publicae nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad custodiam urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiciant."

XLIII. Cum oratione ad tempus parata Fabius 1
tum auctoritate et inveterata prudentiae fama magnam partem senatus et seniores maxime *cum* movisset, pluresque consilium senis quam animum adulescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: „et ipse 2
Q. Fabius principio orationis, patres conscripti, commemoravit in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim 3
tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores 4
suos et famam rerum gestarum extulit verbis ad exstinguendum invidiae crimen, tamquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. sic senem 5
se perfunctumque et me infra aetatem fili etiam sui posuit, tamquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur maximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. maximo cuique id accidere animo certum 6
habeo, ut se non cum praesentibus modo sed cum omnis aevi claris viris comparent. equidem haud dis- 7
simulo me tuas, Q. Fabi, laudes non adsequi solum velle, sed — bona venia tua dixerim —, si possim, etiam exsuperare. illud nec tibi in me nec mihi in 8
minoribus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus, sed rei publicae et paene omnis generis humani detrimentum sit. commemoravit, 9
quantum essem periculi aditurus, si in Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicae et

10 exercitus vicem videretur sollicitus. unde haec repente
de me cura exorta? cum pater patruusque meus inter-
fecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi
essent, cum amissae Hispaniae, cum quattuor exerci-
tus Poenorum quattuorque duces omnia metu armis-
11 que tenerent, cum quaesitus ad id bellum imperator
nemo se ostenderet praeter me, nemo profiteri nomen
ausus esset, cum mihi quattuor et viginti annos nato
12 detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum
nemo aetatem meam, vim hostium, difficultatem belli,
patris patruique recentem cladem commemorabat?
utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta
13 est, quam tunc in Hispania erat? an maiores nunc
sunt exercitus in Africa et duces plures melioresque,
quam tunc in Hispania fuerunt? an aetas mea tunc
14 maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum
Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa
bellum geri aptius est? facile est post fusos fugatos-
que quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi cap-
tas aut metu subactas in dicionem, post perdomita
15 omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot saevas
gentes, post receptam totam Hispaniam ita, ut vesti-
gium belli nullum reliquum sit, elevare meas res gestas,
16 tam hercule, quam, si victor ex Africa redierim, ea
ipsa elevare, quae nunc retinendi mei causa, ut terri-
17 bilia eadem videantur, verbis extolluntur. negat aditum
esse in Africam, negat ullos patere portus; M. Atilium
captum in Africa commemorat, tamquam M. Atilius
primo accessu ad Africam offenderit, neque recordatur
illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus
Africae, et res egregie primo anno gessisse et, quan-
tum ad Carthaginienses duces adtinet, invictum ad
18 ultimum permansisse. nihil igitur me isto exemplo
terrueris. si hoc bello, non priore, si nuper et non
annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui
ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus
19 occisis in Hispaniam traicerem? nec felicius Xanthip-

pum Lacedaemonium Carthagini quam me patriae meae sinerem natum esse, cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod posset in hominis unius virtute tantum momenti esse. at etiam Athenienses audiendi 20
sunt, temere in Siciliam omisso domi bello transgressi: cur ergo, quoniam Graecas fabulas enarrare vacat, 21
non Agathoclem potius Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam avertisse eo bellum, unde venerat, refers? XLIV. sed quid ultro metum inferre hosti et 1
ab se remoto periculo alium in discrimen adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? maius praesentiusve ullum exemplum esse quam Hannibal potest? multum interest, alienos po- 2
pulari fines an tuos uri et excindi videas; plus animi est inferenti periculum quam propulsanti; ad hoc maior ignotarum rerum est terror; bona malaque 3
hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. non 4
speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, *quot* defecerunt post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis! ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viri- 5
bus nostris, milite Romano stetimus; Carthaginiensi nihil civilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandae ingenia. hic modo nihil morae sit: una et traiecisse 6
me audietis et ardere bello Africam [et molientem hinc Hannibalem] et obsideri Carthaginem. laetiores et frequentiores ex Africa expectate nuntios quam ex Hispania accipiebatis. has mihi spes subicit for- 7
tuna populi Romani, di foederis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. multa, quae 8
nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. et id est viri et ducis, non deesse fortunae praebenti se et oblata casu flectere ad consilium. habebo, Q. Fabi, 9

parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat; in sua terra cogam pugnare eum, et Carthago potius praemium victoriae
10 erit quam semiruta Bruttiorum castella. ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa, dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, cum victor
11 tota volitaret Italia Hannibal, potuisti praestare, hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam et paene fracto Hannibale negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, praestare, qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquae
12 provinciae non venit. si hercules nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem populi Romani famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae arma videri
13 nobis animum esse, nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanum audere, et priore Punico bello tum, cum de Sicilia certaretur, totiens Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam, nunc, cum de Italia certetur, Africam
14 pacatam esse. requiescat aliquando vexata tam diu
15 Italia, uratur evasteturque in vicem Africa; castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex moenibus nostris videamus; Africa sit reliqui belli sedes, illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceterae belli clades, quae in nos per quattuordecim annos
16 ingruerunt, vertantur. quae ad rem publicam pertinent et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur,
17 dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, si, quem ad modum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic ego contra gloriam
18 eius eludere et meam verbis extollere velim. neutrum faciam, patres conscripti, et, si nulla alia re, modestia certe et temperando linguae adulescens senem vicero.

ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem".

XLV. Minus aequis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, permitteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an ad populum laturus. cum Scipio respondisset se quod e re publica esset facturum, tum Fulvius: „non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quaesivi, quippe cum prae te feras temptare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. itaque a vobis, tribuni plebis, postulo" inquit, „ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis". inde altercatio orta, cum consul negaret aequum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret. tribuni ita decreverunt: „si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus". consul diem ad conloquendum cum conlega petiit. postero die permissum senatui est. provinciae ita decretae: alteri consuli Sicilia et triginta rostratae naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset, permissumque, ut in Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale cum eo exercitu, quem *mallet ex duobus, qui ibi essent.* L. Veturius et Q. Caecilius sortirentur inter se compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur cui ea provincia evenisset. et

ceteris praeter consules praetoresque, qui exercitibus provinciisque praefuturi erant, prorogata imperia.
11 Q. Caecilio sorti evenit, ut cum consule in Bruttiis adversus Hannibalem bellum gereret.
12 Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. legati Delphos ad donum ex praeda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliorum ex mille pondo argenti facta.
13 Scipio cum, ut dilectum haberet, neque impetrasset neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere
14 sibi milites liceret, tenuit et, quia inpensae negaverat rei publicae futuram classem, ut quae ab sociis darentur ad novas fabricandas naves acciperet. Etruriae primum populi pro suis quisque facultatibus consulem
15 adiuturos polliciti: Caerites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani in-
16 teramenta navium et frumentum, Arretini tria milia scutorum, galeas totidem, pila gaesa hastas longas, milium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures rutra falces alveolos molas,
17 quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti milia modium, et in viaticum
18 decurionibus remigibusque conlaturos; Perusini Clusini Russellani abietem in fabricandas naves et frumenti magnum numerum; abiete ex publicis silvis
19 est usus. Umbriae populi et praeter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti; Marsi Paeligni Marrucinique multi vo-
20 luntarii nomina in classem dederunt. Camertes cum aequo foedere cum Romanis essent, cohortem arma-
21 tam sescentorum hominum miserunt. triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, cum essent positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat,

naves instructae armataeque in aquam deductae sint.
XLVI. profectus in Siciliam est triginta navibus longis 1
voluntariorum septem ferme milibus in naves impositis. et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, quibus praefuisset 3
legionibus, iis praeesset, facilius cum adsuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. et praetores diversi in 4
provincias profecti. et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores iussi, indicio quoque permisso, 5
qui ager civis Campani fuisset, uti is publicus populi Romani esset; indici praemium constitutum quantae pecuniae ager indicatus esset pars decuma. et Cn. Ser- 6
vilio praetori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.

Eadem aestate Mago Hamilcaris filius ex minore 7
Baliarium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis duodecim milia peditum, duo ferme equitum traiecit Genuamque nullis prae- 8
sidiis maritumam oram tutantibus repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni — Li- 9
gurum ea gens est — bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis Montanis. igitur Poenus Savone, oppido 10
Alpino, praeda deposita et decem longis navibus in statione ad praesidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritumam oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse societate cum Ingaunis, 11
quorum gratiam malebat, composita Montanos instituit oppugnare. et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. ea *res* lit- 12
teris cognita Sp. Lucreti, ne frustra Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent laetati, si par

aliud inde bellum, duce tantum mutato, oreretur, curam
13 ingentem accendit patribus. itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio praetori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse, duas urbanas legiones, imperio cui videretur dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Laevinus Arretium eas legiones duxit.

14 Eisdem diebus naves onerariae Poenorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciae praeerat, captae. eas Coelius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius praedam Etruscam Ligurumque Montanorum captivos Carthaginem
15 portantes captas tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. pestilentia incesserat pari clade in Romanos Poenosque, nisi quod Punicum exercitum
16 super morbum etiam fames adfecit. propter Iunonis Laciniae templum aestatem Hannibal egit, ibique aram condidit dedicavitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Graecisque litteris insculpto.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXIX.

PERIOCHA LIBRI XXIX.

Ex Sicilia C. Laelius in Africam a Scipione missus ingentem praedam reportavit et mandata Masinissae Scipioni exposuit querentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. bellum in Hispania finitum victore Romano, quod Indebilis excitaverat; ipse in acie occisus, Mandonius exposcentibus Romanis a suis deditus. Magoni, qui Albingauni in Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa et pecuniae, quibus auxilia conduceret, praeceptumque, ut se Hannibali coniungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit et Locros pulso Punico praesidio fugatoque Hannibale recepit. pax cum Philippo facta est. mater Idaea deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiae, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idaea deportata Romam esset. tradita est autem Romanis per Attalum regem Asiae. lapis erat, quem matrem deum incolae dicebant. excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adulescens nondum quaestorius, quoniam ita responsum iubebat, ut id numen ab optimo viro reciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de inpudentia Plemini legati quererentur, qui pecuniam Proserpinae sustulerat et liberos eorum ac coniuges stupraverat. in catenis Romam perductus in carcere est mortuus. cum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam ibi luxuriaretur, missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam permissu senatus traiecit. Syphax accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis amicitiae, quam cum Scipione iunxerat, renuntiavit. Masinissa rex Massyliorum, dum pro Carthaginiensibus in His-

pania militat, amisso patre Gala de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito aliquot proeliis a Syphace rege Numidarum victus in totum privatus est, et cum ducentis equitibus exul Scipioni se iunxit et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum milibus armatorum venerant, ab obsidione Uticae depulsus hiberna communivit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. inter censores M. Livium et Claudium Neronem notabilis discordia fuit: nam et Claudius Livio collegae equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exilium fuerat, et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset et quod non bona fide secum in gratiam redisset. idem omnes tribus extra unam aerarias reliquit, quod et innocentem se damnassent et posthac consulem censoremque fecissent. lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCXIIII.

---

1 I. Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios
2 milites ordinavit centuriavitque. ex iis trecentos iuvenes, florentes aetate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum neque centu-
3 riati neque armati servarentur. tum ex totius Siciliae iuniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit, diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati
4 adessent, edixit. gravis ea militia procul domo terra marique labores multos magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo sed parentes cognatosque
5 eorum ea cura angebat. ubi dies, quae edicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio renuntiari sibi dixit quosdam equites Siculorum tam-
6 quam gravem et duram horrere eam militiam; si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tum fateri, quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei publicae esse; expromerent, quid sentirent,
7 cum bona venia se auditurum. ubi ex iis unus ausus est dicere se prorsus, si sibi, utrum vellet, liberum
8 esset, nolle militare, tum Scipio ei: „quoniam igitur, adulescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium

tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera instrumenta militiae tradas et tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque". laeto condicionem accipienti unum ex trecentis, quos 9
inermes habebat, tradit. ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium accipere. ita trecentis 10
Siculis Romani equites substituti sine publica inpensa. docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt, quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. egregiam hanc alam equi- 11
tum evasisse ferunt multisque proeliis rem publicam adiuvisse. Legiones inde cum inspiceret, plurimorum 12
stipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant, quos cum optima dis- 13
ciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum: nihil enim parvum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. inde exercitum per oppida 14
dispertit; frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit et cum iis C. Laelium in Africam praedatum mittit; novas Panhormi subducit, quia ex viridi materia raptim factae erant, ut in sicco hibernarent.

Praeparatis omnibus ad bellum, Syracusas non- 15
dum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Graeci res a quibusdam Italici generis, eadem vi, qua 16
per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. omnium primum ratus tueri publi- 17
cam fidem, partim edicto partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis suas res Syracusanis restituit. non ipsis tantum ea res, sed 18
omnibus Siciliae populis grata fuit, eoque enixius ad bellum adiuverunt.

Eadem aestate in Hispania coortum ingens bellum 19
conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum

aliorum orto. eum superesse unum ducem Romanis ceteris ab Hannibale interfectis rebatur: eo nec in Hispaniam caesis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse, et postquam in Italia gravius bellum urgueret, adversus Hannibalem eum arcessitum. praeterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum; trepida omnia ut inconditam turbam tironum esse. numquam talem occasionem liberandae Hispaniae fore. servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus aut Romanis, nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque. haec taliaque dicendo non populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat et alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta milia peditum, quattuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima neglegendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico tamquam pacato clementer ductis militibus ad sedem hostium pervenere et trium milium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. primo per legatos nequiquam temptatum, ut discederetur ab armis; dein, cum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu equestre proelium fuit haud sane memorando in partem ullam eventu. sole oriente postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere. medii Ausetani erant; cornua dextrum Ilergetes, laevum ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent.

et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id 6
modo hostium imitati sunt, ut inter legiones et ipsi
patentes equiti relinquerent vias. ceterum Lentulus 7
ei parti usum equitis fore ratus, quae prior in de-
hiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset,
Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per 8
patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat.
ipse coepta parum prospere pedestri pugna, tantum 9
moratus, dum cedenti duodecimae legioni, quae in
laevo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam
decumam legionem ex subsidiis in primam aciem fir-
mamentum ducit, postquam aequata ibi pugna est,
ad L. Manlium inter prima signa hortantem ac sub- 10
sidia quibus res postulabat locis inducentem venit;
indicat tuta ab laevo cornu esse; iam missum ab se 11
Ser. Cornelium procella equestri hostes circumfusurum.
vix haec dicta dederat, cum Romani equites in medios 12
invecti hostes simul pedestres acies turbarunt, simul
equitibus Hispanorum viam immittendi equos clause-
runt. itaque omissa pugna equestri ad pedes Hispani 13
descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium
ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia
viderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos
invadant neu restitui aciem patiantur. non sustinuissent 14
tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indi-
bilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima si-
gna peditum se obiecisset. ibi aliquamdiu atrox pugna 15
stetit; tandem, postquam ii, qui circa regem semine-
cem restantem, deinde pilo terrae adfixum pugnabant,
obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta.
plures caesi, quia equos conscendendi equitibus spatium 16
non fuerat, et quia perculsis acriter institerunt Ro-
mani; nec ante abscessum est, quam castris quoque
exuerunt hostem. decem tria milia Hispanorum caesa 17
eo die, mille octingenti ferme capti; Romanorum so-
ciorumque paulo amplius ducenti, maxime in laevo
cornu, ceciderunt. pulsi castris Hispani aut qui ex 18

proelio effugerant sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

1 III. Tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas increpitis auctoribus belli legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque 2 faciendam censuere. quibus culpam in auctorem belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus tradentibusque arma et dedentibus sese responsum est in deditionem ita ac- 3 cipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum popu- 4 lorum inducturos. haec dicta legatis renuntiataque in concilium. ibi Mandonius ceterique principes conpre- 5 hensi et traditi ad supplicium. Hispaniae populis reddita pax; stipendium eius anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque et togae exercitui; et obsides ab triginta ferme populis accepti.

6 Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito et compresso in Afri- 7 cam omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. 8 omnibus pacis modo incuriose agentibus magna clades inlata; nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti conplevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem — et fama fuerat iam in Siciliam transgressum 9 — advenisse. nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari omnia in maius metu augente accipiebant. itaque primo terror pavor- 10 que, dein maestitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante moenia Romana habuissent victores stratisque tot hostium exercitibus omnes Italiae populos aut vi aut voluntate 11 in deditionem accepissent, ii verso Marte Africae populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore ac Romani fuissent.

illis Romanam plebem, illis Latium iuventutem prae- 12
buisse maiorem semper frequentioremque pro tot caesis
exercitibus subolescentem; suam plebem inbellem in 13
urbe, inbellem in agris esse; mercede parari auxilia ex
Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. 14
iam reges, Syphacem post conloquium cum Scipione
alienatum, Masinissam aperta defectione infestissimum
hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. nec Ma- 15
gonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec con-
iungere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et
fama senescere et viribus. IV. in haec deflenda pro- 1
lapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans
revocavit ad consultandum, quonam modo obviam
praesentibus periculis iretur. dilectus raptim in urbe 2
agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum
auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela
arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem
adversus Romanam classem. iam haec agentibus nun- 3
tius tandem venit Laelium, non Scipionem, copiasque,
quantae ad incursiones agrorum satis sint, transvectas;
summae belli molem adhuc in Sicilia esse. ita respi- 4
ratum, mittique legationes ad Syphacem aliosque re-
gulos firmandae societatis causa coeptae. ad Philippum
quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. missi et 5
ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Sci-
pionem retinerent; ad Magonem non legati modo, sed 6
viginti quinque longae naves, sex milia peditum,
octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna
pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius
urbem Romanam exercitum admoveret coniungeretque
se Hannibali. haec Carthagine parabant agitabantque. 7
ad Laelium praedas ingentes ex agro inermi ac nudo
praesidiis agentem Masinissa, fama Romanae classis
excitus, cum equitibus paucis venit. is segniter rem 8
agi ab Scipione questus, quod non iam exercitum in
Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Sy-

phace impedito finitumis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil
9 sincera fide cum Romanis acturum. hortaretur, stimularet Scipionem, ne cessaret; se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis adfuturum peditum equitumque. nec ipsi Laelio morandum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esse con-
1 trahi certamen. V. ab hoc sermone dimisso Masinissa Laelius postero die naves praeda onustas ab Hippone solvit revectusque in Siciliam mandata Masinissae Scipioni exposuit.

2 Eisdem ferme diebus naves, quae ab Carthagine ad Magonem missae erant, inter Albingaunos Ligures
3 Genuamque accesserunt. in iis locis tum forte Mago tenebat classem; qui legatorum auditis verbis iubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum — namque utriusque gentis
4 ingens ibi multitudo erat — concilium habuit, et missum se ad eos vindicandos in libertatem ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo praesidia; sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in
5 eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse; satis scire Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum; multa milia armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus
6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere; sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab se esse Poenum, extemplo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros: ea ab Gallis desideraret, quibus oc-
7 culte adiuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum aequum esse. Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensum petere ad dilectus habendos.

interim Mago milites Gallos dimissis clam per agros eorum mercede conducere; commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat, si Poenus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiae praesidio futurus. 8 9

VI. Post reditum ex Africa C. Laeli et Scipione stimulato Masinissae adhortationibus et militibus, praedam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quae sub defectionem Italiae desciverat et ipsa ad Poenos. spes autem adfectandae eius rei ex minima re adfulsit. latrociniis magis quam iusto bello in Bruttiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Bruttiis non societate magis Punica quam suopte ingenio congruentibus in eum morem; postremo Romani quoque milites contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, adsueti forte apud Poenos mercede opus in arce Locrorum facere. hi cogniti ab Locrensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quae Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerant, cum cetera percunctantibus, ut mos est, qui diu absunt, quae domi agerentur exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. itaque, ut qui simul desiderio patriae angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, cum ordinem agendae rei composuissent signaque, quae procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars 1 2 3 4 5 6 7 8

exulum erat, referentes ibi promissa captivorum cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent,
9 tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi iussique ab Regio tria milia militum Locros ducere; et Q. Pleminio propraetori scriptum, ut rei
10 agendae adesset. profecti ab Regio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere
11 proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas cum demisissent pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oreretur, in vigiles Poenorum, ut in nullo tali metu sopi-
12 tos, impetus est factus. quorum gemitus primo morientium exauditus, dein subita consternatio ex somno et tumultus, cum causa ignoraretur, postremo certior res
13 aliis excitantibus alios. iamque ad arma pro se quisque vocabat: hostes in arce esse et caedi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno
14 tumultu, fecisset. itaque velut plena iam hostium arce territi Poeni omisso certamine in alteram arcem — duae sunt, haud multum inter se distantes — con-
15 fugiunt. oppidani urbem habebant victoribus praemium in medio positam; ex arcibus duabus proeliis cotidie
16 levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico praesidio praeerat; arcessentes ex propinquis
17 locis subsidia copias augebant. ipse postremo veniebat Hannibal; nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Poenorum, ad Romanos inclinasset.

1 VII. Scipioni ut nuntiatum est in maiore discrimine Locris rem verti ipsumque Hannibalem adven-
2 tare, ne praesidio etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana L. Scipione fratre in praesidio ibi relicto, cum primum aestu fretum inclinatum
3 est, naves mari secundo misit. et Hannibal a Buloto

amni — haud procul is ab urbe Locris abest — nuntio praemisso, ut sui luce prima summa vi proelium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse aversis omnibus in eum tumultum ab tergo urbem incautam adgrederetur, ubi luce coeptam invenit pugnam, ipse 4
nec in arcem se includere, turba locum artum impediturus, voluit, neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis cum haud 5
procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum scalae quaeque alia ad oppugnandum opus erant parantur, ad visendum, qua maxime parte adgrederetur.
progressus ad murum, scorpione icto, qui proximus 6
eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communit. classis Romana a Messana Locros ali- 7
quot horis die superante accessit; expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi sunt.
postero die coepta ex arce a Poenis pugna, et Han- 8
nibal iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. ad ducentos improvidos cum in- 9
vasissent occidunt; ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. et qui in arce erant, igni 10
iniecto tectis, quae tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugae simili cursu ante noctem adsecuti sunt. VIII. Scipio ut et arcem re- 1
lictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit bonaque eorum al- 2
terius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere 3
se quicquam Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus aequum censuisset, eam fortunam

habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint. ipse Pleminio legato praesidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non aequo modo animo pati sed prope libenti possent; verum enim vero tantum Pleminius Hamilcarem praesidii praefectum, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium, quae inopi invisas opes potentioris faciunt, praetermissum in oppidanos est ab duce aut a militibus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandae contumeliae editae. iam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit, nec alia modo templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aevo thensauri, praeterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias rettulit, spoliati dicebantur. ergo sicut ante regiae naves laceratae naufragiis nihil in terram integri praeter sacram pecuniam deae, quam asportaverant, extulerunt, tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summae rei Pleminius praeerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat, pars sub tribunis erat. rapto poculo argenteo ex oppidani domo Plemini miles fugiens sequentibus, quorum erat, obvius forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Plemini milites tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu cre-

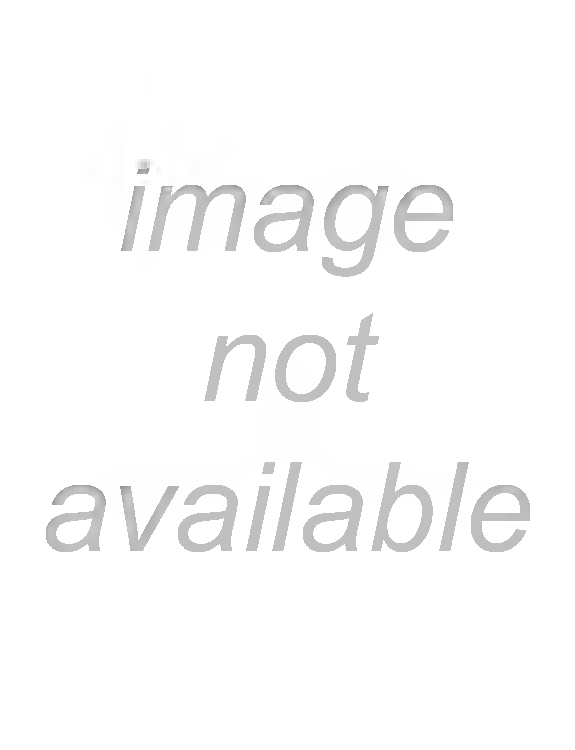
image
not
available

ni eadem vis mali aut gravior etiam in hostes in-
2 gruisset; itaque, quoniam ipse venire ad comitia non
posset, si ita patribus videretur, se Q. Caecilium Me-
tellum dictatorem comitiorum causa dicturum; exer-
3 citum Q. Caecili dimitti e re publica esse; nam neque
usum eius ullum in praesentia esse, cum Hannibal
iam in hiberna suos receperit, et tanta incesserit in
ea castra vis morbi, ut, nisi mature dimittantur, nemo
omnium superfuturus videatur. ea consuli a patribus
facienda, ut e re publica fideque sua duceret, permissa.
4 Civitatem eo tempore repens religio invaserat
invento carmine in libris Sibyllinis propter crebrius
5 eo anno de caelo lapidatum inspectis, quandoque hostis
alienigena terrae Italiae bellum intulisset, eum pelli
Italia vincique posse, si mater Idaea a Pessinunte
6 Romam advecta foret. id carmen ab decemviris inven-
tum eo magis patres movit, quod et legati, qui donum
Delphos portaverant, referebant et sacrificantibus ipsis
Pythio Apollini laeta exta fuisse et responsum oraculo
editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex
7 spoliis dona portarent, adesse populo Romano. in
eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut
praesagientem animum de fine belli, quod depoposcisset
8 provinciam Africam. itaque, quo maturius fatis, omi-
nibus oraculisque portendentis sese victoriae compotes
fierent, id cogitare atque agitare, quae ratio transpor-
1 tandae Romam deae esset. XI. nullasdum in Asia
socias civitates habebat populus Romanus; tamen
memores Aesculapium quoque ex Graecia quondam
hauddum ullo foedere sociata valetudinis populi causa
2 arcessitum, tunc iam cum Attalo rege propter com-
mune adversus Philippum bellum coeptam amicitiam
esse, facturum eum, quae posset, populi Romani causa,
3 legatos ad eum decernunt, M. Valerium Laevinum,
qui bis consul fuerat ac res in Graecia gesserat, M.
Caecilium Metellum praetorium, Ser. Sulpicium Gal-
bam aedilicium, duos quaestorios, Cn. Tremellium

Flaccum et M. Valerium Faltonem. iis quinque naves quinqueremes, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset, decernunt. legati Asiam petentes protinus Delphos cum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoque Romano portenderet. responsum esse ferunt per Attalum regem compotes eius fore, quod peterent; cum Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romae esset, hospitio acciperet. Pergamum ad regem venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit sacrumque iis lapidem, quam matrem deum esse incolae dicebant, tradidit ac deportare Romam iussit. praemissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit deam adportari; quaerendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio acciperet.

Q. Caecilius Metellus dictator ab consule in Bruttiis comitiorum causa dictus, exercitusque eius dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. comitia habita per dictatorem. consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cum provinciam Graeciam haberet. praetores inde creati Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. comitiis perfectis dictator sese magistratu abdicavit.

Ludi Romani ter, plebei septiens instaurati. curules erant aediles Cn. et L. Cornelii Lentuli; Lucius Hispaniam provinciam habebat; absens creatus absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebei aediles fuerunt. aedem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit septumo decumo anno, postquam a patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus.

XII. Neglectae eo biennio res in Graecia erant. itaque Philippus Aetolos desertos ab Romano, cui

uni fidebant, auxilio, quibus voluit condicionibus ad
2 petendam et paciscendam subegit pacem. quod nisi
omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum
Aetolis P. Sempronius proconsul, successor imperii
missus Sulpicio cum decem milibus peditum et mille
equitibus et triginta quinque rostratis navibus, haud
parvum momentum ad opem ferendam sociis, oppres-
3 sisset. vixdum pace facta nuntius regi venit Romanos
Dyrrachium venisse, Parthinosque et propinquas gentes
alias motas esse ad spem novandi res, Dimallumque
4 oppugnari. eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo
missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua
5 adversus foedus cum rege pacem fecissent. ea cum
audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis
gentibus populisque oreretur, magnis itineribus Apol-
loniam contendit, quo Sempronius se receperat, misso
Laetorio legato cum parte copiarum et quindecim
navibus in Aetoliam ad visendas res pacemque, si
6 posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium
vastavit et ad urbem admotis copiis potestatem pugnae
7 Romano fecit; quem postquam quietum muros tan-
tummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem
oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Aetolis,
cupiens pacem, si posset, si minus, indutias facere,
nihil ultra inritatis novo certamine odiis in regnum
8 se recepit. per idem tempus taedio diutini belli Epi-
rotae temptata prius Romanorum voluntate legatos
9 de pace communi ad Philippum misere, satis confidere
conventuram eam adfirmantes, si ad conloquium cum
10 P. Sempronio imperatore Romano venisset. facile im-
petratum — neque enim ne ipsius quidem regis ab-
11 horrebat animus —, ut in Epirum transiret. Phoenice
urbs est Epiri; ibi prius conlocutus rex cum Aeropo
et Derda et Philippo Epirotarum praetoribus, postea
12 cum P. Sempronio congreditur. adfuit conloquio Amy-
nander Athamanum rex et magistratus alii Epirotarum
et Acarnanum. primus Philippus praetor verba fecit

et petit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et 13
Dimallum et Bargullum et Eugenium Romanorum essent, Atintania, si missis Romam legatis ab senatu impetrasset, ut Macedoniae accederet. in has condi- 14
ciones cum pax conveniret, ab rege foederi adscripti Prusia Bithyniae rex, Achaei, Boeoti, Thessali, Acarnanes, Epirotae, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedaemoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. haec conscripta consignataque 15
sunt, et in duos menses indutiae factae, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem iuberet. iusseruntque omnes tribus, quia verso 16
in Africam bello omnibus aliis in praesentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

XIII. M. Cornelio P. Sempronio consulibus — 1
quintus decimus is annus belli Punici erat — provinciae Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretae. praetoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni 2
peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni 3
cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e re publica visum esset; et M. Livio et Sp. Lucretio cum binis 4
legionibus, quibus adversus Magonem Galliae praesidio fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Oc- 5
tavio, ut cum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia Cannensis ex- 6
ercitus, duae legiones decretae; T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam pro praetoribus, sicut

priore anno, cum vetere uterque praesidio obtinerent.
7 de Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos pro consulibus mitti placeret, latum ad populum est. omnes tribus eosdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum, pro consulibus, sicut priore anno
8 tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas in Bruttios legiones et in ceterorum — ita enim iussi ab senatu erant — exercituum supplementum.
1 XIV. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, occultantibus id, credo, patribus, ne praesciscerent Carthaginienses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno bellatum iri
2 finemque bello Punico adesse. impleverat ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et ad
3 credenda prodigia erant. eo plura vulgabantur: duos soles visos, et nocte interluxisse, et facem Setiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam; Tarracinae portam, Anagniae et portam et multis locis murum de caelo tactum; in aede Iunonis Sospitae Lanuvi cum
4 horrendo fragore strepitum editum. eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit; et novendiale sacrum, quod de caelo lapidatum esset, factum.
5 eo accessit consultatio de matre Idaea accipienda, quam praeterquam quod M. Valerius, unus ex legatis, praegressus actutum in Italia fore nuntiaverat, recens
6 nuntius aderat Tarracinae iam esse. haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate
7 esset; veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet quam ulla imperia honoresve suffragio seu
8 patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. f. eius, qui in Hispania ceciderat, adulescentem nondum quaestorium, iudicaverunt in tota civitate virum bonorum
9 optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a proximis memoriae temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetustate obrutam non

interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam 10
obviam ire deae iussus, isque eam de nave accipere
et in terram elatam tradere ferendam matronis. post- 11
quam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut
erat iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus
deam accepit extulitque in terram. matronae pri- 12
mores civitatis, inter quas unius Claudiae Quintae in-
signe est nomen, accepere; cui dubia, ut traditur, antea
fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio
pudicitiam fecit. eae per manus succedentes deinde 13
aliae aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante
ianuas positis, qua praeferebatur, atque accenso ture,
precantes, ut volens propitiaque urbem Romanam
iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, per-
tulere deam pr. non. Apr., isque dies festus fuit. po- 14
pulus frequens dona deae in Palatium tulit, lecti-
sterniumque et ludi fuere, Megalensia appellata.

XV. Cum de supplemento legionum, quae in pro- 1
vinciis erant, ageretur, tempus esse a quibusdam
senatoribus subiectum est, quae dubiis in rebus ut-
cumque tolerata essent, ea dempto iam tandem deum
benignitate metu non ultra pati. erectis expectatione 2
patribus subiecerunt colonias Latinas duodecim, quae
Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites
dare, eas annum iam ferme sextum vacationem mili-
tiae quasi honoris et beneficii causa habere, cum 3
interim boni oboedientesque socii pro fide atque ob-
sequio in populum Romanum continuis omnium an-
norum dilectibus exhausti essent. sub hanc vocem non 4
memoria magis patribus renovata rei prope iam ob-
litteratae, quam ira irritata est. itaque nihil prius re- 5
ferre consules passi decreverunt, ut consules magistra-
tus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus,
Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia,
Interamna — hae namque coloniae in ea causa erant
— Romam excirent; iis imperarent, quantum quae- 6
que earum coloniarum militum plurumum dedisset

populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summae numerum peditum daret et equites
7 centenos vicenos; si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare; pedites equitesque quam locupletissimi legerentur mitterenturque, ubicumque extra Italiam supple-
8 mento opus esset; si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniae magistratus legatosque placere, neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fe-
9 cissent; stipendium praeterea iis coloniis in milia aeris asses singulos imperari exigique quotannis, censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis
10 censoribus data — dari autem placere eandem quam populo Romano — deferrique Romam ab iuratis cen-
11 soribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. ex hoc senatus consulto accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum consules cum milites stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare
12 ac reclamare; negare tantum militum effici posse; vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros; orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari
13 liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum neque iram populi Romani, ut plus militum darent,
14 quam haberent, posse efficere. consules obstinati legatos manere Romae iubent, magistratus ire domos ad dilectus habendos: nisi summa militum, quae imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum
15 daturum. ita praecisa spe senatum adeundi deprecandique dilectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

1 XVI. Altera item res, prope aeque longo neglecta silentio, relata a M. Valerio Laevino est, qui privatis conlatas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi
2 tandem aequum esse dixit; nec mirari quemquam debere in publica obligata fide suam praecipuam curam

esse; nam praeterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo conlatae pecuniae essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi aerario nec plebe ad tributum sufficiente. grata ea 3
patribus admonitio fuit, iussisque referre consulibus decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur; primam praesentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, post- 4
quam Locrensium clades, quae ignoratae ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatae sunt. nec tam 5
Plemini scelus quam Scipionis in eo aut ambitio aut neglegentia iras hominum inritavit. decem legati Lo- 6
crensium, obsiti squalore et sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleae, ut Graecis mos est, porgentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. quaerentibus 7
consulibus Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quae pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus; orare, uti sibi patres adeundi deplorandique aerumnas suas potestatem facerent.

XVII. Senatu dato maximus natu ex iis: „scio, 1
quanti aestimentur nostrae apud vos querellae, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, et quo modo proditi Locri Hannibali sint et quo modo pulso Hannibalis praesidio restituti in di-
cionem vestram; quippe si et culpa defectionis procul 2
a publico consilio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. sed ego causam utriusque defectionis nostrae 3
in aliud tempus differendam arbitror esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros 4
recepit *et* omnium nobis recte perperamque factorum est testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus,

5 tamen ea, quae passi sumus, pati non debuimus. non possumus dissimulare, patres conscripti, nos, cum praesidium Punicum in arce nostra haberemus, multa foeda et indigna et a praefecto praesidii Hamilcare et ab Numidis Afrisque passos esse; sed quid illa sunt
6 conlata cum iis, quae hodie patimur! cum bona venia, quaeso, audiatis, patres conscripti, id, quod invitus dicam. in discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos an Carthaginienses principes orbis terrarum
7 videat. si ex iis, quae Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro praesidio nunc cum maxime patimur, aestimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos praeoptet.
8 et tamen videte, quem ad modum in vos Locrenses animati sint. cum a Carthaginiensibus iniurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; cum a vestro praesidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querellas de-
9 tulimus. aut vos respicietis perditas res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immortalibus, quod
10 precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum praesidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Locros et cum eodem ibi relictus est prae-
11 sidio. in hoc legato vestro — dant enim animum ad loquendum libere ultimae miseriae — nec hominis quicquam est, patres conscripti, praeter figuram et speciem neque Romani civis praeter habitum vestitum-
12 que et sonum Latinae linguae: pestis ac belua inmanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumsedisse fabulae ferunt.
13 ac si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus;
14 nunc omnes centuriones militesque vestros — adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit
15 — Pleminios fecit; omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant matronas, virgines,

ingenuos raptos ex conplexu parentium; cotidie capitur 16
urbs nostra, cotidie diripitur; dies noctesque omnia
passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque
asportantur, ploratibus sonant. miretur, qui sciat, quo 17
modo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos,
qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas
ceperit. neque ego exsequi possum nec vobis operae
est audire, singuli quae passi sumus; communiter
omnia amplectar. nego domum ullam Locris, nego 18
quemquam hominem expertem iniuriae esse, nego ullum
genus sceleris, lubidinis, avaritiae superesse, quod in
ullo, qui pati potuerit, praetermissum sit. vix ratio 19
iniri potest, uter casus civitati sit detestabilior, cum
hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus
vi atque armis oppressit. omnia, quae captae urbes 20
patiuntur, passi sumus et cum maxime patimur, patres
conscripti; omnia, quae crudelissimi atque inportunis-
simi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius
in nos liberosque nostros et coniuges edidit.
XVIII. unum est, de quo nominatim et nos queri 1
religio infixa animis cogat et vos audire et exsolvere
rem publicam vestram religione, si ita vobis videbitur,
velimus, patres conscripti. vidimus enim, cum quanta 2
caerimonia non vestros solum colatis deos, sed etiam
externos accipiatis. fanum est apud nos Proserpinae, 3
de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad
vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, cum ex Sicilia re- 4
diens Locros classe praeterveheretur, inter alia foeda,
quae propter fidem erga vos in civitatem nostram
facinora edidit, thensauros quoque Proserpinae intactos
ad eam diem spoliavit; atque ita, pecunia in naves
inposita, ipse terra est profectus. quid ergo evenit, 5
patres conscripti? classis postero die foedissima tem-
pestate lacerata, omnesque naves, quae sacram pecu-
niam habuerunt, in litora nostra eiectae sunt. qua 6
tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus
rex pecuniam omnem conquisitam in thensauros Pro-

serpinae referri iussit. nec tamen illi umquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia ignobili atque inhonesta morte temere nocte ingressus Argos 7 occubuit. haec cum audisset legatus vester tribunique militum et mille alia, quae non augendae religionis causa, sed praesenti deae numine saepe conperta nobis 8 maioribusque nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admovere manus intactis illis thensauris et nefanda praeda se ipsos ac domos conta- 9 minare suas et milites vestros. quibus, per vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia neque in Africa quicquam rei gesseritis, ne, quod piaculi commiserunt, non suo 10 solum sanguine sed etiam publica clade luant. quamquam ne nunc quidem, patres conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat ira deae: aliquotiens iam inter se signis conlatis concucurrerunt; dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginiensibus quam inter 11 se ipsi ferro dimicaverunt, praebuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus 12 ab nobis Scipio intervenisset. at hercule milites contactos sacrilegio furor agitat; in ducibus ipsis puniendis nullum deae numen apparuit. immo ibi praesens 13 maxime fuit: virgis caesi tribuni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, praeterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auri- 14 busque decisis exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verberatos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit, mortuos deinde prohibuit sepeliri. 15 has dea poenas a templi sui spoliatoribus habet, nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam repo- 16 sita sacra pecunia in thensauris fuerit. maiores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, ab-

stinerent manus: deam sua templa defensuram. quia 17
movendi inde thensauros religio incussa erat, muro
circumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam
altitudinis excitata erant moenia, cum subito conlapsa
ruina sunt. sed et nunc et tunc et saepe alias dea 18
suam sedem suumque templum aut tutata est aut a
violatoribus gravia piacula exegit; nostras iniurias
nec potest nec possit alius ulcisci quam vos, patres
conscripti; ad vos vestramque fidem supplices con- 19
fugimus. nihil nostra interest, utrum sub illo legato,
sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Han-
nibali et Poenis ad supplicium dedatis. non postula-
mus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta
causa credatis; veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. 20
si quicquam sceleris, quod homo in homines edere
potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et
nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur,
et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

XIX. Haec cum ab legatis dicta essent, quae- 1
sissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querellas
ad P. Scipionem, responderunt missos legatos esse,
sed eum belli apparatu occupatum esse et in Africam
aut iam traiecisse aut intra paucos dies traiecturum;
et legati gratia quanta esset apud imperatorem, ex- 2
pertos esse, cum inter eum et tribunos cognita causa
tribunos in vincla coniecerit, legatum aeque sontem
aut magis etiam in ea potestate reliquerit. iussis ex- 3
cedere templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam
Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes
Q. Fabius natum eum ad conrumpendam disciplinam
militarem arguere; sic et in Hispania plus prope 4
per seditionem militum quam bello amissum. externo
et regio more et indulgere licentiae militum et sae-
vire in eos. sententiam deinde aeque trucem orationi 5
adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari
placere et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent,
quae Locrenses quererentur, in carcere necari bona-

6 que eius publicari; P. Scipionem, quod de provincia
decessisset iniussu senatus, revocari, agique cum tri-
bunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad
7 populum; Locrensibus coram senatum respondere,
quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque sena-
tum neque populum *Romanum* factas velle, viros bonos
sociosque et amicos eos appellari, liberos, coniuges
quaeque alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta
ex thensauris Proserpinae sublata esset, conquiri, du-
8 plamque pecuniam in thensauros reponi, et sacrum
piaculare fieri, ita ut prius ad conlegium pontificum
referretur, quod sacri thensauri moti violati essent,
quae piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri placeret;
9 milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans-
portari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in
10 praesidium Locros adduci. perrogari eo die sententiae
accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem
11 non potuere. praeter Plemini facinus Locrensiumque
cladem ipsius etiam imperatoris non Romanus modo
12 sed ne militaris quidem cultus iactabatur: cum pal-
lio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum
palaestraeque operam dare; aeque segniter molliter-
que cohortem totam Syracusarum amoenitate frui;
13 Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria;
exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone
in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis
quam hosti metuendum.

1 XX. Haec quamquam partim vera partim mixta
eoque similia veris iactabantur, tamen vicit Q. Metelli
sententia, qui de ceteris Maximo adsensus de Scipio-
2 nis causa dissensit: qui enim convenire, quem modo
civitas iuvenem admodum unum recuperandae His-
paniae delegerit ducem, quem recepta ab hostibus
Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit
consulem, spe destinaverit Hannibalem ex Italia de-
3 tracturum, Africam subacturum, eum repente, tamquam
Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex pro-

vincia revocari, cum ea, quae in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne praesente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari posset? sibi placere M. Pomponium praetorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum praetore mitterent, et duos tribunos plebei atque aedilem; cum eo consilio praetorem cognoscere; si ea, quae Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis atque aedilis cum duobus legatis, quos maxime idoneos praetor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni atque aedilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exercitui praeessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret. hoc facto senatus consulto cum tribunis plebis actum est, aut conparent inter se aut sorte legerent, qui duo cum praetore ac legatis irent; ad conlegium pontificum relatum est de expiandis, quae Locris in templo Proserpinae tacta ac violata elataque inde essent. tribuni plebis cum praetore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus; aedilis plebis datus est, quem, si aut in Sicilia praetori dicto audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, prendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctae potestatis reducerent. prius Locros ire quam Messanam consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quae Romae acta essent, in exilium Neapolim euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione legatum cum triginta

nobilissimis equitum missum, qui Pleminium in cate-
3 nas et cum eo seditionis principes conicerent. ii om-
nes, seu ante Scipionis seu tum praetoris iussu, tra-
4 diti in custodiam Reginis sunt. praetor legatique
Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, reli-
gionis curam habuere: omnem enim sacram pecuniam,
quaeque apud Pleminium quaeque apud milites erat,
conquisitam, cum ea, quam ipsi secum attulerant, in
thensauris reposuerunt ac piaculare sacrum fecerunt.
5 tum vocatos ad contionem milites praetor signa extra
urbem efferre iubet castraque in campo locat cum
gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut
secum extulisset quod suum non esset; Locrensibus
se permittere, ut, quod sui quisque cognosset, pren-
6 deret, si quid non compareret, repeteret. ante omnia
libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui;
7 non levi defuncturum poena, qui non restituisset. Lo-
crensium deinde contionem habuit atque iis libertatem
legesque suas populum Romanum senatumque resti-
tuere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare
8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione pu-
blice queri vellent ea, quae Locris nefarie in deos
hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Sci-
pionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se
9 cum consilio cogniturum. Locrenses praetori legatis-
que et senatui ac populo Romano gratias egerunt;
10 se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem, quam-
quam parum iniuriis civitatis suae doluerit, eum esse
virum, quem amicum sibi quam inimicum malint
esse; pro certo se habere neque iussu neque voluntate
11 P. Scipionis tot tam nefanda commissa; sed aut Ple-
minio nimium, sibi parum creditum, aut natura in-
situm quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam
satis animi ad vindicanda peccata habeant. et prae-
tori et consilio haud mediocre onus demptum erat
12 de Scipione cognoscendi; Pleminium et ad duo et tri-
ginta homines cum eo damnaverunt atque in catenis

Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut 13
ea quoque, quae vulgata sermonibus erant de cultu
ac desidia imperatoris solutaque disciplina militiae,
comperta oculis referrent Romam.

XXII. Venientibus iis Syracusas Scipio res, non 1
verba ad purgandum sese paravit. exercitum omnem
eo convenire, classem expediri iussit, tamquam dimi-
candum eo die terra marique cum Carthaginiensibus
esset. quo die venerunt hospitio comiter acceptis, po- 2
stero die terrestrem navalemque exercitum, non in-
structos modo, sed hos decurrentes, classem in portu
simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, osten-
dit; tum circa armamentaria et horrea bellique alium 3
apparatum visendum praetor legatique ducti; tantaque 4
admiratio singularum universarumque rerum incussa,
ut satis crederent aut illo duce atque exercitu vinci
Carthaginiensem populum aut nullo alio posse, iube- 5
rentque, quod di bene verterent, traicere et spei con-
ceptae, quo die illum omnes centuriae priorem con-
sulem dixissent, primo quoque tempore compotem
populum Romanum facere; adeoque laetis inde animis 6
profecti sunt, tamquam victoriam, non belli magni-
ficum apparatum nuntiaturi Romam essent.

Pleminius quique in eadem causa erant, post- 7
quam Romam est ventum, extemplo in carcerem con-
diti. ac primo producti ad populum ab tribunis apud
praeoccupatos Locrensium clade animos nullum miseri-
cordiae locum habuerunt; postea cum saepius pro- 8
ducerentur, iam senescente invidia molliebantur irae,
et ipsa deformitas Plemini memoriaque absentis Sci-
pionis favorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen 9
prius in vinclis est, quam iudicium de eo populi per-
ficeretur. hunc Pleminium Clodius Licinus in libro 10
tertio rerum Romanarum refert ludis votivis, quos
Romae Africanus iterum consul faciebat, conatum per
quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem
incendere, ut effringendi carceris fugiendique haberet

occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tul-
11 lianum ex senatus consulto. de Scipione nusquam
nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni,
classem, exercitum ducemque verbis extollentes, effece-
runt, ut senatus censeret primo quoque tempore in
12 Africam traiciendum Scipionique permitteretur, ut ex
iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret,
quos in Africam secum traiceret, quos provinciae re-
linqueret praesidio.

1 XXIII. Dum haec apud Romanos geruntur, Car-
thaginienses quoque, cum speculis per omnia promun-
turia positis percunctantes paventesque ad singulos
2 nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et
ipsi tuendae Africae momentum adiecerunt societatem
Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in
3 Africam Romanum crediderant. erat Hasdrubali Gis-
gonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante
dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus
Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quo-
que inchoata adfinitatis, ut rex duceret filiam Has-
4 drubalis. ad eam rem consummandam tempusque
nuptiis statuendum — iam enim nubilis erat virgo —
profectus Hasdrubal ut accensum cupiditate — et
sunt ante omnes barbaros Numidae effusi in Venerem
— sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque
5 nuptias; et inter aliam gratulationem, ut publicum
quoque foedus privato adiceretur, societas inter popu-
lum Carthaginiensium regemque, data ultro citroque
fide eosdem amicos inimicosque habituros, iure iurando
6 adfirmatur. ceterum Hasdrubal, memor et cum Sci-
pione initae regi societatis et quam vana et mutabilia
barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiecisset
in Africam Scipio, parvum vinculum eae nuptiae
7 essent, dum accensum recenti amore Numidam habet,
perpellit blanditiis quoque puellae adhibitis, ut legatos
in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat
eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam

traiciat: se et nuptiis civis Carthaginiensis, filiae Has- 8
drubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico
etiam foedere cum populo Carthaginiensi iunctum
optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fe- 9
cerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant,
ne sibi interesse certaminibus eorum armaque aut
haec aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi
necesse sit; si non abstineat Africa Scipio et Cartha- 10
gini exercitum admoveat, sibi necessarium fore et pro
terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria
coniugis suae proque parente ac penatibus dimicare.

XXIV. Cum iis mandatis ab rege legati ad Sci- 1
pionem missi Syracusis eum convenerunt. Scipio quam- 2
quam magno momento rerum in Africa gerendarum
magnaque spe destitutus erat, legatis propere, prius- 3
quam res vulgaretur, remissis in Africam litteras dat
ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, ne
iura hospitii secum neu cum populo Romano initae
societatis neu fas, fidem, dexteras, deos testes atque
arbitros conventorum fallat. ceterum quando neque 4
celari adventus Numidarum poterat — vagati enim
in urbe obversatique praetorio erant — et, si sileretur,
quid petentes venissent, periculum erat, ne vera
eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent,
timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege
et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero
falsis praeoccupando mentes hominum et vocatis ad 5
contionem militibus non ultra esse cunctandum ait;
instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios
reges; Masinissam prius ipsum ad C. Laelium venisse
querentem, quod cunctando tempus tereretur; nunc 6
Syphacem mittere legatos idem admirantem, quae
tam diuturnae morae sit causa, postulantemque, ut
aut traiciatur tandem in Africam exercitus aut, si
mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac
regno suo possit consulere. itaque satis iam omnibus 7
instructis paratisque, et re iam non ultra recipiente

cunctationem in animo sibi esse, Lilybaeum classe traducta eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quae prima dies cursum navibus daret, deis
8 bene iuvantibus in Africam traicere. litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybaeum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam
9 traiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariae comprensae Lilybaeum omnes con-
10 traherentur. quidquid militum naviumque in Sicilia erat, cum Lilybaeum convenisset, et nec urbs multi-
11 tudinem hominum neque portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriae praemia. praecipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites illo, non alio duce credebant navata rei publicae opera finire se militiam ignominiosam posse.
12 et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret neque ullos aeque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis proeliis modo
13 sed urbibus etiam oppugnandis. quinta et sexta Cannenses erant legiones; eas se traiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit,
14 quos secum ex Italia adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulae sena milia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

1 XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat.
2 alibi decem milia peditum, duo milia et ducentos equites, alibi sedecim milia peditum, mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta milia peditum equitumque in
3 naves imposita *invenio*. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius

ut abstinet numero, ita ad inmensum multitudinis speciem auget: volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. 4

Milites ut naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit; nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit; commeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. ut omnes iam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex omnibus navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. ubi responderunt aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene oboedientes praestarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, ab laevo totidem rostratas et C. Laelium praefectum classis cum M. Porcio Catone — quaestor is tum erat — onerariis futurum praesidio. lumina in navibus singula rostratae, bina onerariae haberent; in praetoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. fertilissimus ager eoque abundans omnium copia rerum est regio, et inbelles, quod plerumque in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque, quam ab Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. iis editis imperiis redire ad naves iussi et postero die deis bene iuvantibus signo dato solvere naves. 5 6 7 8 9 10 11 12 13

XXVI. Multae classes Romanae e Sicilia atque ipso illo portu profectae erant; ceterum non eo bello solum — nec id mirum, praedatum enim tantummodo 1

pleraeque classes ierant —, sed ne priore quidem ulla
2 profectio tanti spectaculi fuit; quamquam, si magnitudine classes aestimares, et bini consules cum binis exercitibus ante traiecerant et prope totidem rostratae in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio
3 tum traiciebat; nam praeter quadraginta longas naves
4 quadringentis ferme onerariis exercitum travexit. sed et bellum bello secundum priori ut atrocius Romanis videretur, cum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul caesis ducibus effecerant,
5 et Scipio dux partim factis fortibus partim suapte fortuna quadam ingenti ad incrementa gloriae cele-
6 bratus converterat animos, simul et mens ipsa traiciendi nulli ante eo bello duci temptata, quod ad Hannibalem detrahendum ex Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se transire vulgaverat.
7 concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybaei, sed legationum omnium ex Sicilia, quae et ad prosequendum Scipionem officii causa convenerant et praetorem provinciae
8 M. Pomponium secutae fuerant; ad hoc legiones, quae in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant; nec classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

1 XXVII. Ubi illuxit, Scipio e praetoria nave silentio per praeconem facto „divi divaeque“, inquit „qui maria terrasque colitis, vos precor quaesoque,
2 uti quae in meo imperio gesta sunt, geruntur postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanae, sociis nominique Latino, qui populi Romani quique meam sectam, imperium auspiciumque terra mari [amnibus]-que secuntur, bene verruncent, eaque vos omnia bene
3 iuvetis, bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque victis perduellibus victores, spoliis decoratos, praeda onustos triumphantesque mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam

laxitis; quaeque populus Carthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis". secundum has preces cruda exta caesa victima, uti mos est, in mare proiecit tubaque signum dedit proficiscendi. vento secundo vehementi satis profecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt; et a meridie nebula excepit ita, vix ut concursus navium inter se vitarent; lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa, et addita vis vento. iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait non plus quinque milia passuum Africam abesse, Mercuri promunturium se cernere; si iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono rei publicae suoque Africam videret, dare vela et alium infra navibus accessum petere iubet. vento eodem ferebantur; ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terrae ademit, et ventus premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves aut terrae inferrentur, iecere. ubi inluxit, ventus idem coortus nebula disiecta aperuit omnia Africae litora. Scipio, quod esset proximum promunturium, percunctatus cum Pulchri promunturium id vocari audisset, „placet omen" inquit; „huc dirigite naves". eo classis decurrit, copiaeque omnes in terram expositae sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi. Coelius unus, praeterquam quod non mersas fluctibus naves, ceteros omnes caelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde aegre correctum cursum exponit, et prope obrutis navibus iniussu imperatoris scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

1 XXVIII. Expositis copiis Romani castra in pro-
2 ximis tumulis metantur. iam non in maritimos modo
agros conspectu primum classis, dein tumultu egre-
dientium in terram pavor terrorque pervenerat, sed
3 in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba,
mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes
passim compleverat vias, sed pecora quoque prae se
agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres.
4 urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum attu-
lerant, terrorem inferebant; praecipue Carthagini prope
5 ut captae tumultus fuit. nam post M. Atilium Regu-
lum et L. Manlium consules, annis prope quinqua-
ginta, nullum Romanum exercitum viderant praeter
praedatorias classes, quibus escensiones in agros ma-
6 ritimos factae erant, raptisque, quae obvia fors fecerat,
prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes
7 conciret, fuerat; eo maior tum fuga pavorque in urbe
fuit. et hercule neque exercitus domi validus neque
dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal Gisgonis filius
genere, fama, divitiis, regia tum etiam adfinitate longe
8 primus civitatis erat; sed eum ab ipso illo Scipione
aliquot proeliis fusum pulsumque in Hispania memi-
nerant, nec magis ducem duci parem quam tumultua-
9 rium exercitum suum Romano exercitui esse. itaque,
velut si urbem extemplo adgressurus Scipio foret, ita
conclamatum ad arma est, portaeque raptim clausae
et armati in muris vigiliaeque et stationes dispositae,
10 ac nocte insequenti vigilatum est. postero die quin-
genti equites, speculatum ad mare turbandosque egre-
dientes ex navibus missi, in stationes Romanorum
11 inciderunt. iam enim Scipio classe Uticam missa ipse
haud ita multum progressus a mari tumulos proximos
ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat
1 et per agros miserat praedatum. XXIX. hi cum Car-
thaginiensi equitatu proelium cum commisissent, pau-
cos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti,
in quibus praefectum quoque Hannonem, nobilem

iuvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa 2
vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis
opulentam cepit, ubi praeter cetera, quae extemplo in 3
naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant,
octo milia liberorum servorumque capitum sunt capta.
laetissimus tamen Romanis in principio rerum geren- 4
darum adventus fuit Masinissae; quem quidam cum
ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum
milium equitatu tradunt venisse. ceterum cum longe 5
maximus omnium aetatis suae regum hic fuerit plu-
rimumque rem Romanam iuverit, operae pretium vide-
tur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna
usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.

Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater 6
ei moritur; Galae nomen erat. regnum ad fratrem
regis Oezalcen pergrandem natu — ita mos apud
Numidas est — pervenit. haud multo post Oezalce 7
quoque mortuo maior ex duobus filiis eius Capussa,
puero admodum altero, paternum imperium accepit.
ceterum cum magis iure gentis quam auctoritate inter 8
suos aut viribus obtineret regnum, extitit quidam
Mazaetullus nomine, non alienus sanguine regibus,
familiae semper inimicae ac de imperio varia fortuna
cum iis, qui tum obtinebant, certantis. is concitatis 9
popularibus, apud quos invidia regum magnae aucto-
ritatis erat, castris palam positis descendere regem in
aciem ac dimicare de regno coegit. in eo proelio Ca- 10
pussa cum multis principum cecidit; gens Maesuliorum
omnis in dicionem imperiumque Mazaetulli concessit.
regio tamen nomine abstinuit contentusque nomine 11
modico tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis regiae
supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem 12
feminam, sororis filiam Hannibalis, quae proxime
Oezalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit spe
Carthaginiensium societatis et cum Syphace hospitium 13
vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia
praeparans adversus Masinissam.

1 XXX. Et Masinissa, audita morte patrui, dein
nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauretaniam
— Baga ea tempestate rex Maurorum erat — traiecit.
2 ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quo-
niam bello non poterat, quattuor milia Maurorum im-
3 petravit. cum iis, praemisso nuntio ad paternos suos-
que amicos, cum ad fines regni pervenisset, quingenti
4 ferme Numidae ad eum convenerunt. igitur Maaris
inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quam-
quam aliquanto minor spe multitudo nec cum qua
5 tantam rem adgredi satis auderet, convenerat, ratus
agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid
conlecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumazae
6 regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cum in
urbem refugisset, et urbem Masinissa primo impetu
capit et ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim
parantes occidit; pars maxima cum ipso puero inter
tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter,
7 pervenerunt. fama huius modicae rei in principio re-
rum prospere actae convertit ad Masinissam Numidas,
adfluebantque undique ex agris vicisque veteres mili-
tes Galae et incitabant iuvenem ad reciperandum
8 paternum regnum. numero militum aliquantum Ma-
zaetullus superabat; nam et ipse eum exercitum, quo
Capussam vicerat, et ex receptis post caedem regis
aliquot habebat, et puer Lacumazes ab Syphace au-
9 xilia ingentia adduxerat. quindecim milia peditum
Mazaetullo, decem milia equitum erant, quibus cum
Masinissa nequaquam tantum peditum equitumve
habente acie conflixit. vicit tamen et veterum mili-
tum virtus et prudentia inter Romana et Punica
10 arma exercitati ducis; regulus cum tutore et exigua
Masaesuliorum manu in Carthaginiensem agrum per-
fugit. ita recuperato regno paterno Masinissa, quia
sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem restare
dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre pa-
11 truele gratiam reconciliare, missis qui et puero spem

facerent, si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum eum in eodem honore, quo apud Galam Oezalces quondam fuisset, et [qui] Mazaetullo praeter inpunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent, ambo praeoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. 12

XXXI. Hasdrubal tum forte, cum haec gerebantur, apud Syphacem erat; qui Numidae, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum Maesuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patruum eius Oezalcen, credat: multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quam in ullo gentis eius umquam fuisset; saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque. et Syphacem et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros; adhuc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens foventis regnum. instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Maesuliorum admoveat atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius Maesulios aut nequaquam pares futuros armis. his vocibus incitatus Syphax Masinissae bellum infert, et primo certamine Maesulios fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem — Bellum incolae vocant — perfugit. familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis — ea pecunia illis est — persecuti sunt regem; cetera Maesuliorum multitudo in dicionem Syphacis concessit. quem ceperant exules montem her- 1 2 3 4 5 6 7 8 9

bidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium
10 abunde sufficiebat alimentis. inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime uri Carthaginiensis ager, quia et plus praedae, quam inter Numidas, et latro-
11 cinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus appellentibus naves ad id ipsum, pluresque quam iusto saepe in bello Carthaginienses caderent caperenturque.
12 deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur latronem vagum
1 in montibus consectari; XXXII. Bucar ex praefectis regiis, vir acer et inpiger, ad id delectus. ei data quattuor milia peditum, duo equitum; praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae rettulisset aut vivum — id vero inaestimabile gaudium fore —
2 cepisset. palatos incurioseque agentes inproviso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum pau-
3 cis in verticem montis compellit. inde prope ut iam debellato, nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto maioribus quam pro reliquiis belli, remissis,
4 cum quingentis haud amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis Masinissam persecutus in valle arta faucibus utrimque obsessis inclusit, ubi
5 ingens caedes Maesuliorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus
6 montis ignotos sequentibus se eripuit; tenuit tamen vestigia Bucar adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis ita circumvenit, ut praeter quattuor equites omnes ad unum interfecerit. cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus
7 inter tumultum amisit. in conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa lato campo, quibusdam, ut oc-

currerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit — neque 8
enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant equos — raptique gurgite in obliquum praelati. duobus in conspectu hostium in praerapidum 9
gurgitem haustis ipse, perisse creditus, ac duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripae emerserunt. is finis Bucari sequendi fuit nec ingredi flumen auso nec habere credenti se iam, quem sequeretur. inde vanus auctor absumpti Masinissae ad regem 10
rediit, missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; totaque Africa fama mortis Masinissae rep*ens* a*l*lata varie animos adfecit.

Masinissa in spelunca occulta cum herbis curaret 11
vulnus. duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primum ducta cicatrix, patique posse visus 12
iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus conlectis cum in Maesulios palam iam, quis esset, ferens venisset, tantum motum cum favore 13
pristino tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex milia peditum armatorum, quattuor equitum ad eum convenirent, iamque non in possessione 14
modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Masaesuliorumque fines — id Syphacis regnum erat — vastaret. inde inritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. XXXIII. ma- 1
iorem igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per praefectos ageret, cum filio iuvene — nomen Vermina erat — parte exercitus missa imperat, ut circumducto agmine in se intentum hostem ab tergo invadat. nocte 2
profectus Vermina, qui ex occulto adgressurus erat; Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis conlatis acie dimicaturus esset, movit castra. ubi tem- 3
pus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri

poterant, et ipse leni clivo ferente ad hostem, cum multitudine fretus tum praeparatis ab tergo insidiis,
4 per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo aequiore pugnaturus erat, et ipse derigit suos. atrox proelium et diu anceps fuit, loco et virtute militum Masinissam, multitudine,
5 quae nimio maior erat, Syphacem iuvante. ea multitudo divisa, cum pars a fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte,
6 hinc ab tergo inclusis. itaque ceteri pedites equitesque caesi aut capti; ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos divisosque turmatim in tres partes erumpere iubet, loco praedicto, in quem ex dissipata
7 convenirent fuga. ipse, qua intenderat, inter media tela hostium evasit; duae turmae haesere; altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta et
8 confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, taedio et desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit; ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim per-
9 venit. ibi cum conscientia egregia saepe repetiti regni paterni inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus usque ad C. Laeli classisque Romanae
10 adventum in Africam consumpsit. haec animum inclinant, ut cum modico potius quam cum magno praesidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam; quippe illa regnanti multitudo, haec paucitas exulis fortunae conveniens est.

1 XXXIV. Carthaginienses ala equitum cum praefecto amissa, alio equitatu per novum dilectum com-
2 parato, Hannonem Hamilcaris filium praeficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt; Hasdrubalem opem ferre prope circumsessae patriae iubent; Syphacem orant, ut Carthagini, ut universae Africae sub-
3 veniat. ad Uticam tum castra Scipio, mille ferme

passus ab urbe, habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno nequa- 4
quam satis valido non modo ad lacessendum hostem sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret; nec aliarum 5
gentium aspernatus, maxime tamen Numidas — id longe primum equitum in Africa est genus — conducit. iam ad quattuor milia equitum habebat, cum 6
Salaecam nomine urbem occupavit quindecim ferme milia ab Romanis castris. quod ubi Scipioni relatum 7
est, „aestiva sub tectis equitatus"! inquit: „sint vel plures, dum talem ducem habeant". eo minus sibi ces- 8
sandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu praemissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere iubet; ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore pugnae obventurum. tantum moratus, quantum 9
satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito nunc terrentis nunc 10
timentis modo aut ipsis obequitabat portis aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. nondum omnes egressi 11
erant, varieque dux fatigabatur alios vino et somno graves arma capere et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. primo incaute se in- 12
vehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen; postremo iam omnis equitatus proelio cum adesset, sustineri ultra nequiere. non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo 13
sensim impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. inde exorti 14
equites et ipsi integris viribus et recentibus equis

Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et Masinissa flexis subito equis in pugnam
15 rediit. mille ferme, qui primi agminis fuerant, quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone
16 interclusi atque interfecti sunt; ceteros, ducis praecipue territos caede, effuse fugientes per triginta milia passuum victores secuti ad duo praeterea milia equi-
17 tum aut ceperunt aut occiderunt. inter eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere inlustres.

1 XXXV. Eodem forte, quo haec gesta sunt, die naves, quae praedam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut ominatae ad praedam alteram
2 repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus proeliis interfectos non omnes auctores sunt, veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res; Coelius quidem et Valerius captum Hannonem tradunt.

3 Scipio praefectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat;
4 et firmo praesidio Salaecae imposito ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicis-
5 que expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis praedae trahens in castra redit gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit.
6 inde omissis expeditionibus parvis populationibusque ab oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda
7 habiturus. simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari adluitur, [simul] et terrestris exercitus ab imminente prope ipsis moenibus tumulo est
8 admotus. tormenta machinasque et advexerat secum et ex Sicilia missa cum commeatu erant et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de in-
9 dustria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique

mole circumsessis in Carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat; sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima 10
conquisitione cum ad triginta milia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum 11
quinquaginta milibus peditum, decem equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. quo- 12
rum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde inrito incepto. et — iam enim hiems instabat — castra hiberna in 13
promunturio, quod tenui iugo continenti adhaerens in aliquantum maris spatium extenditur, communit; uno vallo et navalia castra amplectitur. iugo medio 14
legionum castris inpositis latus ad septentrionem versum subductae naves navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. haec in Africa usque ad extremum autumni gesta. 15

XXXVI. Praeter convectum undique ex populatis 1
circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propraetor ex Sardinia ab Ti. Claudio praetore, cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit; horreaque non solum 2
ea, quae iam facta erant, repleta, sed nova aedificata. vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octavio, ut cum praetore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res; mille ducentae togae brevi spatio et duo- 3
decim milia tunicarum missa.

Aestate ea, qua haec in Africa gesta sunt, P. 4
Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario proelio conflixit. agminibus magis quam acie pugna- 5
tum est. Romani pulsi, et tumultu verius quam pugna

6 ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterum silentio proximae noctis profectus inde consul, praemisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt;
7 nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatae
8 vires, Poeno recens victoria animos faceret. in primam aciem suas legiones Sempronius induxit, in subsidiis locatae P. Licinii legiones. consul principio pugnae aedem Fortunae Primigeniae vovit, si eo die hostes
9 fudisset; composque eius voti fuit. fusi ac fugati Poeni, supra quattuor milia armatorum caesa, paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et undecim militaria signa. perculsus adverso proelio Hannibal Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiae non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam continuit, totam ferme ad Magonem ac per
11 eum ad spem novandi res versam. eas quaestiones ex senatus consulto minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo
12 praesentes erant condemnati; postea conscientia sibimet ipsi exilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda poenae praebebant.

1 XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem, nemo tamen, qui
2 sella curuli sedisset. sarta tecta acriter et cum summa fide exegerunt; viam e foro Bovario [et] ad Veneris circa foros publicos et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. vectigal etiam novum ex
3 salaria annona statuerunt. sextante sal et Romae et per totam Italiam erat. Romae pretio eodem, pluris

in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio praebendum locaverunt. id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. lustrum conditum serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. censa cum iis ducenta decem quattuor milia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. duodecim deinde coloniarum, quod numquam antea factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt, ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. equitum deinde census agi coeptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant. cum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livi nomen erat, et praeco cunctaretur citare ipsum censorem, „cita“ inquit Nero „M. Livium“; et sive ex residua vetere simultate sive intempestiva iactatione severitatis inflatus M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. item M. Livius, cum ad tribum Arniensem et nomen conlegae ventum est, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa, unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset, alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset. aeque foedum certamen inquinandi famam alterius cum suae famae damno factum est exitu censurae. cum in leges iurasset C. Claudius et in aerarium escendisset, inter nomina eorum, quos aerarios relinquebat, dedit conlegae nomen. deinde M. Livius in aerarium venit et praeter Maeciam tribum, quae se neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et triginta tribus, aerarios reliquit, quod et innocentem se condemnassent et condemnatum con-

4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

sulem et censorem fecissent, neque infitiari possent aut iudicio semel aut comitiis bis ab se peccatum esse: inter quattuor et triginta tribus et C. Claudium
15 aerarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem aerarium relinquendi, C. Claudium nominatim se
16 inter aerarios fuisse relicturum. pravum certamen notarum inter censores; castigatio inconstantiae populi
17 censoria et gravitate temporum illorum digna. in invidia censores cum essent, crescendi ex iis ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrisque dixit. ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari aurae censura esset.

1 XXXVIII. Eadem aestate in Bruttiis Clampetia a consule vi capta, Consentia et Pandosia et ignobiles
2 aliae civitates voluntate in dicionem venerunt. et cum comitiorum iam adpeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit.
3 is consules Cn. Servilium Caepionem et C. Servilium
4 Geminum creavit. inde praetoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Aelius
5 Paetus, P. Villius Tappulus: hi duo cum aediles plebis essent, praetores creati sunt. consul comitiis perfectis ad exercitum in Etruriam redit.

6 Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suffecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemili Regilli, qui priore anno mortuus erat,
7 creatus inauguratusque; in M. Pomponi Mathonis auguris et decemviri locum creati decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adulescens, quod tum perrarum in mandandis sacerdotiis
8 erat. quadrigae aureae eo anno in Capitolio positae ab aedilibus curulibus C. Livio et M. Servilio Gemino, et ludi Romani biduum instaurati, item per biduum plebei ab aedilibus P. Aelio, P. Villio. et Iovis epulum fuit ludorum causa.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER XXX.

PERIOCHA LIBRI XXX.

Scipio in Africa Carthaginienses et eundem Syphacem Numidiae regem Hasdrubalemque pluribus proeliis vicit adiuvante Masinissa; hostium castra expugnavit, in quibus quadraginta milia hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Laelium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit et nuptiis factis uxorem habuit. castigatus a Scipione venenum ei misit, quo illa hausto decessit. effectumque multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses in desperationem acti in auxilium publicae salutis Hannibalem revocarent. itaque anno sexto decimo Italia decedens in Africam traiecit temptavitque per conloquium pacem cum Scipione conponere, et cum de condicionibus pacis non convenisset, acie victus est. pax Carthaginiensibus petentibus data est. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit; excusata deinde temeritate facti ipse pacem suasit. Masinissae regnum restitutum est. reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pilleatus secutus est. Scipio Africanus — incertum militari prius favore an populari aura ita cognominatus sit — primus certe hic imperator victae a se nomine gentis nobilitatus est. Mago, bello qui in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, cum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est.

I. Cn. Servilius et C. Servilius consules — sextus 1
decimus is annus belli Punici erat — cum de re publica belloque et provinciis ad senatum rettulissent, censuerunt patres, ut consules inter se compararent

sortirenturve, uter Bruttios adversus Hannibalem, uter
3 Etruriam ac Ligures provinciam haberet; cui Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet; P. Sempronius — ei quoque enim pro consule imperium in
4 annum prorogabatur — P. Licinio succederet. is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo ea tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis ab natura for-
5 tunaque bonis. nobilis idem ac dives erat; forma viribusque corporis excellebat; facundissimus habebatur seu causa oranda, seu in senatu et ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peri-
6 tissimus; super haec bellicae quoque laudis consulatus compotem fecerat. quod in Bruttiis provincia, idem in
7 Etruria ac Liguribus decretum: M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus; ipse prorogato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus
8 iis, quas L. Scribonius priore anno habuisset. sortiti deinde provincias: Caepioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. tum praetorum provinciae in sortem
9 coniectae: iuris dictionem urbanam Paetus Aelius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus — sub Sp. Lucretio eae fuerant
10 — Quinctilius Varus est sortitus. et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a Magone Poeno dirutum exaedificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendae fine, donec debellatum in Africa
11 foret, prorogatum imperium est, decretumque, ut supplicatio fieret, quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique
1 duci atque exercitui esset. II. In Siciliam tria milia militum sunt scripta, et quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, et quia, ne qua classis ex Africa traiceret, quadraginta navibus
2 custodiri placuerat Siciliae maritumam oram. tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit; ceterae
3 in Sicilia veteres refectae. huic classi M. Pomponius,

prioris anni praetor, prorogato imperio praepositus novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. parem navium numerum Cn. Octavio, praetori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam Sardiniae oram patres decreverunt; Lentulus praetor duo milia militum dare in naves iussus. et Italiae ora, quia incertum erat, quo missuri classem Carthaginienses forent — videbantur autem, quidquid nudatum praesidiis esset, petituri — M. Marcio, praetori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria milia militum in eam classem ex decreto patrum consules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniae cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretae. viginti omnino legionibus et centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta.

Praetores in provincias ire iussi. consulibus imperatum, ut, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu res publica staret. et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nuntiata. aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti sed etiam edisse; mures Antii coronam auream adrosere; circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. eculeus Reate cum quinque pedibus natus; Anagniae sparsi primum ignes in caelo, dein fax ingens arsit; Frusinone arcus solem tenui linea amplexus est, circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit; Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. consulum alteri primam hostiam immolanti caput iocineris defuit. ea prodigia maioribus hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei, quibus sacrificaretur.

III. His transactis consules praetoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis,

Africae cura erat, seu quia ibi summam rerum belli-
que verti cernebant seu ut Scipioni gratificarentur, in
2 quem tum omnis versa civitas erat. itaque non ex
Sardinia tantum, sicut ante dictum est, sed ex Sicilia
quoque et Hispania vestimenta frumentumque, et ar-
ma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus eo
3 portabantur. nec Scipio ullo tempore hiemis belli
opera remiserat, quae multa simul undique eum cir-
cumstabant: Uticam obsidebat; castra in conspectu
4 Hasdrubalis erant; Carthaginienses deduxerant naves,
classem paratam instructamque ad commeatus inter-
cipiendos habebant. Inter haec ne Syphacis quidem
reconciliandi curam ex animo miserat, si forte iam
satias amoris in uxore ex multa copia eum cepisset.
5 ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus con-
diciones, ut Romani Africa, Poeni Italia excederent,
quam, si bellaretur, spes ulla desciturum adferebatur.
6 haec per nuntios acta magis equidem crediderim —
et ita pars maior auctores sunt — quam ipsum Sy-
phacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana
7 ad conloquium venisse. primo eas condiciones impe-
rator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa
probabilis suis commeandi foret in castra hostium,
mollius eadem illa abnuere ac spem facere saepius
ultro citroque agitantibus rem conventuram.
8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere
ex agris materia exaedificata, lignea ferme tota erant
9 Numidae praecipue harundine textis storeaque pars
maxima tectis passim nullo ordine, quidam, ut sine
imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque
10 habitabant. haec relata Scipioni spem fecerant castra
hostium per occasionem incendendi.
1 IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, ca-
lonum loco primos ordines spectatae virtutis atque
2 prudentiae servili habitu mittebat, qui, dum in con-
loquio legati essent, vagi per castra, alius alia aditus
exitusque omnes, situm formamque et universorum

castrorum et partium, qua Poeni, qua Numidae haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur moremque simul noscerent 3
stationum vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniores insidiantibus essent; et inter crebra conloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. cum saepius agitata res certiorem spem 4
pacis in dies et Syphaci et Carthaginiensibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur: proinde, 5
seu ipsi staret iam sententia, *promeret*, seu consulendus Hasdrubal et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem componi aut bellum naviter geri. dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Has- 6
drubale Carthaginienses, et speculatores omnia visendi et Scipio ad conparanda ea, quae in rem erant, tempus habuit. et ex mentione ac spe pacis neglegentia, 7
ut fit, apud Poenos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile interim paterentur. tandem relatum re- 8
sponsum quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per occasionem adiectis; quae peropportune cupienti tollere indutias Scipioni causam praebuere. ac nuntio regis, cum relaturum se ad con- 9
silium dixisset, postero die respondit se uno frustra tendente nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur nullam aliam spem pacis quam relictis Carthaginiensibus Syphaci cum Romanis esse. ita tollit indutias, 10
ut libera fide incepta exsequeretur; deductisque navibus — et iam veris principium erat — machinas tormentaque, velut a mari adgressurus Uticam, imponit, et duo milia militum ad capiendum quem antea te- 11
nuerat tumulum super Uticam mittit, simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos, simul ne qua, cum ipse ad Syphacem 12
Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relicta cum levi praesidio fieret.

V. His praeparatis advocatoque consilio et dicere 1

exploratoribus iussis, quae conperta adferrent, Masinissaque, cui omnia hostium nota erant, postremo ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit;
2 tribunis edicit, ut, ubi praetorio dimisso signa con-
3 cinuissent, extemplo educerent castris legiones. ita ut imperaverat signa sub occasum solis efferri sunt coepta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte — septem enim milia itineris erant — modico gradu ad castra hostium perventum est.
4 ibi Scipio partem copiarum Laelio Masinissamque ac Numidas adtribuit et castra Syphacis invadere igne-
5 sque conicere iubet. singulos deinde separatim Laelium ac Masinissam deductos obtestatur, ut, quantum nox providentiae adimat, tantum diligentia expleant curaque; se Hasdrubalem Punicaque castra adgressurum;
6 ceterum non ante coepturum, quam ignem in regiis
7 castris conspexisset. neque ea res morata diu est; nam ut proximis casis iniectus ignis haesit, extemplo proxima quaeque et deinceps continua amplexus totis
8 se passim dissipavit castris. et trepidatio quidem, quantam necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est; ceterum fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguen-
9 dum incendium effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas ab Masinissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos.
10 multos in ipsis cubilibus semisomnos hausit flamma; multi in praecipiti fuga ruentes super alios alii in
1 angustiis portarum obtriti sunt. VI. relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem
2 errore credere et ipsi sua sponte incendium ortum, et clamor inter caedem et vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusis sensum veri adime-
3 bat. igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo, quae restinguendo igni fo-

rent, portantes, in agmen Romanum ruebant. quibus caesis omnibus praeterquam hostili odio, etiam ne quis nuntius refugeret, extemplo Scipio neglectas ut in tali tumultu portas invadit; ignibusque in proxima tecta coniectis effusa flamma primo velut sparsa pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. ambusti homines iumentaque foeda primum fuga, dein strage obstruebant itinera portarum; quos non oppresserat ignis, ferro absumpti; binaque castra clade una deleta. duces tamen ambo et ex tot milibus armatorum duo milia peditum et quingenti equites semermes, magna pars saucii adflatique incendio effugerunt. caesa aut hausta flammis ad quadraginta milia hominum sunt, capta supra quinque milia, multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores; signa militaria centum septuaginta quattuor, equi Numidici supra duo milia septingenti; elephanti sex capti, octo ferro flammaque absumpti. magna vis armorum capta; ea omnia imperator Volcano sacrata incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat, eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes se contulerant; metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. mox eodem patentibus portis Romani accepti; nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in dicionem, factum. duae subinde urbes captae direptaeque; ea praeda et quae castris incensis ex igne rapta erat militi concessa est. Syphax octo milium ferme inde spatio loco munito consedit; Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est adlatus, ut omissa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. senatum itaque sufetes, quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt. ibi tribus *sententiis certatum est*; una de pace legatos ad Scipionem decernebat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello

patriam revocabat, tertia Romanae in adversis rebus
7 constantiae erat: reparandum exercitum Syphacemque
hortandum, ne bello absisteret, censebat. haec senten-
tia, quia Hasdrubal praesens Barcinaeque omnes fac-
8 tionis bellum malebant, vicit. inde dilectus in urbe
agrisque haberi coeptus, et ad Syphacem legati missi,
summa ope et ipsum reparantem bellum, cum uxor
non iam ut ante blanditiis, satis potentibus ad ani-
mum amantis, sed precibus et misericordia valuisset,
9 plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriam-
que proderet isdemque flammis Carthaginem, quibus
10 castra conflagrassent, absumi sineret. spem quoque
opportune oblatam adferebant legati: quattuor milia
Celtiberorum circa urbem nomine Obbam, ab con-
quisitoribus suis conducta in Hispania, egregiae iuven-
tutis, sibi occurrisse, et Hasdrubalem prope diem ad-
11 fore cum manu haudquaquam contemnenda. igitur
non benigne modo legatis respondit, sed ostendit
etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per
eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuven-
12 tutem adfirmat ex regno exciturum; scire incendio,
non proelio cladem acceptam; eum bello inferiorem
13 esse, qui armis vincatur. haec legatis responsa; et
post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias
iunxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme mi-
lium armatorum.

1 VIII. Scipionem, velut iam debellato, quod ad
Syphacem Carthaginiensesque attineret, Uticae oppu-
gnandae intentum, iamque machinas admoventem
2 muris avertit fama redintegrati belli; modicisque prae-
sidiis ad speciem modo obsidionis terra marique re-
lictis ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit.
3 primo in tumulo quattuor milia ferme distante ab
castris regiis consedit; postero die cum equitatu in
Magnos — ita vocant — campos subiectos ei tumulo
degressus succedendo ad stationes hostium lacessendo-
4 que levibus proeliis diem absumpsit. et per insequens

biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt; quarto die in aciem utrimque descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab laevo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque Numidis adversus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masinissam locatis Celtiberos in mediam aciem adversus signa legionum accepere. ita instructi concurrunt. primo impetu simul utraque cornua, et Numidae et Carthaginienses, pulsi; nam neque Numidae, maxima pars agrestes, Romanum equitatum neque Carthaginienses, et ipse novus miles, Masinissam recenti super cetera victoria terribilem sustinuere. nudata utrimque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniae ab Scipione erat, quem bene meritum de se et gente sua mercennariis armis oppugnatum in Africam venissent. igitur circumfusis undique hostibus alii super alios cadentes obstinate moriebantur; omnibusque in eos versis aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal praeceperunt. fatigatos caede diutius quam pugna victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Laelium Masinissamque cum omni Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit; ipse cum robore exercitus urbes circa, quae omnes Carthaginiensium dicionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subigit. Carthagini erat quidem ingens terror, et circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis ipsam Carthaginem repente adgressurum credebant. itaque et muri reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quae diutinae obsidionis tolerandae sunt, ex agris convehebat. rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quae ad

commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam incaute agentem: forsitan etiam navalia castra, relicta cum
7 levi praesidio, oppressuros. in hoc consilium maxime inclinant; legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent: quippe classi ut felicissime gerantur res,
8 parte aliqua levari Uticae obsidionem; Carthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem alium quam Hannibalem neque exercitum alium quam Hannibalis
9 superesse. deductae ergo postero die naves simul et legati in Italiam profecti; raptimque omnia stimulante fortuna agebantur; et in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur.

10 Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque praeda in vetera castra ad Uticam missis, iam in Carthaginem intentus occu-
11 pat relictum fuga custodum Tyneta. abest ab Carthagine quindecim milia ferme passuum locus cum operi-
12 bus tum suapte natura tutus et qui et ab Carthagine conspici et praebere ipse prospectum cum ad urbem
1 tum ad circumfusum mare urbi possit. X. Inde, cum maxime vallum Romani iacerent, conspecta classis
2 hostium est Uticam a Carthagine petens. igitur omisso opere pronuntiatum iter, signaque raptim ferri sunt coepta, ne naves in terram et obsidionem versae ac
3 minime navali proelio aptae opprimerentur. qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptae et armatae classi naves tormenta machinasque portantes et aut in onerariarum usum versae aut ita adpulsae muris, ut pro aggere ac pontibus praebere ascensus
4 possent? itaque Scipio, postquam eo ventum est, contra quam in navali certamine solet, rostratis, quae praesidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis
5 prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antemnisque de nave in navem traiectis ac validis funibus

velut uno inter se vinculo inligatis conprendit tabulasque superinstravit, ut pervium in totum navium ordinem esset, et sub ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrere speculatoriae naves in hostem ac tuto recipi possent. his raptim pro tempore instructis mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur, telorum maxime missilium, ut quamvis longo certamini sufficerent, vis ingens congeritur. ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus atque inde ne mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto sub occasum solis in portum — Rusucmona Afri vocant — classem adpulere; postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves velut ad iustum proelium navale et tamquam exituris contra Romanis. cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. erat res minime certamini navali similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariae superabant; ex rostratis Poeni vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. speculatoriae naves ac levia alia navigia, quae sub constratis pontium per intervalla excurrebant, primo ipsae tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur; deinde [et] propugnatoribus quoque incommodae erant, quod permixtae cum hostium navibus inhibere saepe tela cogebant metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco praefixi — harpagones vocant — ex Punicis navibus inici in Romanas coepti. quos cum neque ipsos neque catenas, quibus suspensi iniciebantur, incidere possent, ut quaeque retro inhibita rostrata onerariam haerentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus aliis innexa erat, seriem etiam

simul plurium navium trahi. hoc maxime modo lacerati *primi* quidem ordinis pontes, et vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. sexaginta ferme onerariae puppibus abstractae Carthaginem sunt: maior quam pro re laetitia, sed eo gratior, quod inter adsiduas clades ac lacrimas unum quantumcumque ex insperato gaudium adfulserat cum eo, ut appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a praefectis suarum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eosdem forte dies cum Laelius et Masinissa quinto decimo ferme die in Numidiam pervenissent, Maesulii, regnum paternum Masinissae, laeti ut ad regem diu desideratum concessere. Syphax pulsis inde praefectis praesidiisque suis vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. stimulabat aegrum amore uxor socerque, et ita viris equisque abundabat, ut subiectae oculis regni per multos florentis annos vires etiam minus barbaro atque inpotenti animo spiritus possent facere. igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. et castris in propinquo positis primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti recurrere ad suos; inde excursiones in vicem fieri et, cum pulsos indignatio accenderet, plures subire, quod inritamentum certaminum equestrium est, cum aut vincentibus spes aut pulsis ira adgregat suos. ita tum a paucis proelio accenso omnem utrimque postremo equitatum certaminis studium effudit. ac dum sincerum equestre proelium erat, multitudo Masaesuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat; deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes inter-

cursu stabilem aciem fecit absterruitque effuse invehentem sese hostem, primo barbari segnius permittere equos, dein stare ac prope *stupe*re turbati novo genere pugnae, postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis praesidio audentem. iam signa quoque legionum adpropinquabant. tum vero Masaesulii non modo primum impetum sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt: tantum seu memoria priorum cladium seu praesens terror valuit. XII. ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capiturque et vivus, laetum ante omnes Masinissae praebiturus spectaculum, ad Laelium pertrahitur.

Cirta caput regni Syphacis erat, eoque se ingens vis hominum ex fuga contulerat. caedes in eo proelio minor quam victoria fuit, quia equestri tantummodo proelio certatum fuerat. non plus quinque milia occisa, minus dimidium eius hominum captum est impetu in castro facto, quo perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in praesentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post intervallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam adversis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Laelius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam praecedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum; Laelium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. adsentiente Laelio praegressus Cirtam evocari ad conloquium principes Cirtensium iubet. sed apud ignaros regis casus nec, quae acta essent, promendo nec minis nec suadendo ante valuit, quam rex vinctus in conspectum datus est. tum ad spectaculum tam foedum comploratio orta, et partim pavore moenia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quaerentium patefactae portae. et Masinissa praesidio circa portas opportunaque moenium dimisso, ne cui

fugae pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo.

11 Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Poeni, occurrit; et cum in medio agmine armatorum Masinissam insignem cum armis tum cetero habitu conspexisset, regem esse, 12 id quod erat, rata, genibus advoluta eius: „omnia quidem ut posses“ inquit „in nobis, di dederunt virtusque et felicitas tua; sed si captivae apud dominum vitae necisque suae vocem supplicem mittere licet, si 13 genua, si victricem attingere dexteram, precor quaesoque per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per huiusce regiae 14 deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse, quodcumque fert animus, de captiva tua statuas neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele 15 arbitrium venire sinas. si nihil aliud quam Syphacis uxor fuissem, tamen Numidae atque in eadem mecum Africa geniti quam alienigenae et externi fidem ex- 16 periri mallem; quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. si nulla re alia potes, morte me ut vindices ab Romanorum ar- 17 bitrio, oro obtestorque“. forma erat insignis et florentissima aetas; itaque cum modo *genua modo* dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias iam oratio esset 18 quam preces, non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed, ut est genus Numidarum in Venerem praeceps, amore captivae victor captus. data dextra in id, quod petebatur, obligandae fidei in re- 19 giam concedit. institit deinde reputare secum ipse, quem ad modum promissi fidem praestaret. quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque im- 20 pudens mutuatur consilium: nuptias in eum ipsum diem parari repente iubet, ne quid relinqueret integri

aut Laelio aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quae Masinissae iam nupta foret. factis nuptiis supervenit Laelius, et adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam *lecto* geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus deinde precibus Masinissae orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunae accessio Sophoniba esset, ad Scipionem reiceret, misso Syphace et captivis ceteras urbes Numidiae, quae praesidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa recipit. 21 22

XIII. Syphacem in castra adduci cum esset nuntiatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. praecedebat ipse vinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Syphacis famaeque gentis victoriam suam augendo addebat: illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta provincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigaverit, Hasdrubal Poenorum imperator non ipse modo ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores Poenum Romanumque. sicut ab dis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrimque pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. his sermonibus circumstantium celebratus rex in praetorium ad Scipionem est perductus. movit et Scipionem cum fortuna pristina viri praesenti fortunae conlata, tum recordatio hospitii dextraeque datae et foederis publice ac privatim iuncti. eadem haec et Syphaci animum dederunt in adloquendo victore. nam cum Scipio, quid sibi vo- 1 2 3 4 5 6 7 8 9

luisset, quaereret, qui non societatem solum abnuisset
10 Romanam, sed ultro bellum intulisset, tum ille peccasse quidem sese atque insanisse fatebatur, sed non tum demum, cum arma adversus populum Romanum
11 cepisset; exitum sui furoris eum fuisse, non principium; tum se insanisse, tum hospitia privata et publica foedera omnia ex animo eiecisse, cum Carthaginiensem matronam domum acceperit. illis nuptialibus
12 facibus regiam conflagrasse suam, illam furiam pestemque omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienasse nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque
13 amicum induerit. perdito tamen atque adflicto sibi hoc in miseriis solacii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem
14 ac furiam transisse videat. neque prudentiorem neque constantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam iuventa incautiorem; certe stultius illum atque intemperantius eam quam se duxisse.

1 XIV. Haec non hostili modo odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud aemulum cernens, cum dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit.
2 et fidem criminibus raptae prope inter arma nuptiae neque consulto neque expectato Laelio faciebant tamque praeceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet et ad
3 penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. et eo foediora haec videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivae. haec secum volutanti Laelius ac Masinissa supervenerunt. quos cum pariter ambo et benigno vultu excepisset et egregiis laudibus frequenti praetorio celebrasset,
4 abductum in secretum Masinissam sic adloquitur: „aliqua te, Masinissa, existimo intuentem in me bona et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam venisse et postea in Africa te ipsum spesque
5 omnes tuas in fidem meam commisisse. atqui nulla

earum virtus est, propter quas tibi adpetendus visus sim, qua ego aeque ac temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. hanc te quoque ad ceteras 6
tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. non est, non — mihi crede — tantum ab hostibus armatis aetati nostrae periculi, quantum ab circumfusis undique voluptatibus. qui eas temperantia sua frena- 7
vit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. quae me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter 8
et commemoravi et memini; cetera te ipsum tecum reputare quam me dicente erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. itaque 9
ipse, coniunx, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quidquid denique Syphacis fuit praeda populi Romani est, et regem coniugemque eius, etiamsi non 10
civis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quae regem socium nobis alienasse atque in arma egisse praecipitem dicatur. vince 11
animum; cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpae est, conrumpas."

XV. Masinissae haec audienti non rubor solum 1
suffusus, sed lacrimae etiam obortae; et cum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suae temere obstrictae consuleret — promisisse enim se in nullius 2
potestatem eam traditurum —, ex praetorio in tabernaculum suum confusus concessit. ibi arbitris re- 3
motis cum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum 4
edito gemitu fidum e servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunae venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam iubet ac simul 5

nuntiare Masinissam libenter primam ei fidem praestaturum fuisse, quam vir uxori debuerit; quoniam eius arbitrium, qui possint, adimant, secundam fidem praestare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. 6 memor patris imperatoris patriaeque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. hunc nuntium ac simul venenum ferens minister cum ad So- 7 phonibam venisset, „accipio“ inquit „nuptiale munus, nec ingratum, si nihil maius vir uxori praestare potuit. hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, 8 si non in funere meo nupsissem.“ non locuta est ferocius quam acceptum poculum nullo trepidationis signo 9 dato inpavide hausit. quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne quid aeger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur nunc, 10 quod temeritatem temeritate alia luerit tristioremque rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. 11 postero die, ut a praesenti motu averteret animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit. ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburneo, toga picta et palmata 12 tunica donat. addit verbis honorem: neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos neque triumphantibus ampliorem eo ornatum esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Ro- 13 manus ducat. Laelium deinde et ipsum conlaudatum aurea corona donat; et alii militares viri, prout a 14 quoque navata opera erat, donati. his honoribus mollitus regis animus erectusque in spem propinquam sublato Syphace omnis Numidiae potiundae.

1 XVI. Scipio C. Laelio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissae legati profecti sunt, ipse ad Tyneta rursus castra refert et 2 quae munimenta inchoaverat permunit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in praesens oppugnatione classis perfusi,

post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes; id erat sanctius apud illos consilium maximaque ad ipsum senatum regendum vis. qui ubi in castra Romana et in praetorium pervenerunt, more adulantium — accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant — procubuerunt. conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpae in Hannibalem potentiaeque eius fautores. veniam civitati petebant civium temeritate bis iam eversae, incolumi futurae iterum hostium beneficio; imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere; paratis oboedienter servire imperaret, quae vellet. Scipio et venisse ea spe in Africam se ait et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturum esse; tamen, cum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes sciant populum Romanum et suscipere iuste bella et finire. leges pacis se has dicere: captivos et perfugas et fugitivos restituant; exercitus ex Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant; insulis omnibus, quae inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves longas praeter viginti omnes tradant, tritici quingenta, hordei trecenta milia modium. pecuniae summam quantam imperaverit, parum convenit; alibi quinque milia talentum, alibi quinque milia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. „his condicionibus“ inquit „placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos“. ita dimissi Carthaginienses nullas recusandas condiciones pacis cum censuissent, quippe qui moram temporis quaererent, dum Hannibal in Africam traiceret, legatos alios ad Scipionem, ut indutias facerent, alios Romam ad

pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

1 XVII. (Multis ante diebus) Laelius (cum Syphace primoribusque Numidarum captivis) Romam venit, quaeque in Africa gesta essent, omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in praesens laetitia et 2 in futurum spe. consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Laelium retinen- 3 dum, donec legati Carthaginienses venirent. supplicatio in quadriduum decreta est. P. Aelius praetor senatu misso et contione inde advocata cum C. Laelio 4 in rostra escendit. ibi vero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria 5 peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus quibusque aliis multitudo solet lae- 6 titiam inmodicam significarent. itaque praetor extemplo edixit, uti aeditui aedes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi salutandique deos agendique 7 grates per totum diem populo potestas fieret. postero die legatos Masinissae in senatum introduxit. gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in 8 Africa gessisset; deinde gratias egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et 9 certamine esset regnaturus, dein conlaudatum pro contione amplissimis decorasset donis, quibus ne indignus esset, et dedisse operam Masinissam et porro daturum 10 esse. petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis 11 beneficia et munera senatus decreto confirmaret; et, nisi molestum esset, illud quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romae in custodia essent, remitterent; id sibi amplum apud populares futurum 12 esse. ad ea responsum legatis: rerum gestarum prospere in Africa communem sibi cum rege gratulationem

esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellaverit, et quidquid aliud fecerit, quod cordi foret Masinissae, ea patres comprobare ac laudare. munera, quae legati ferrent regi, 13
decreverunt sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, equos duo phaleratos, bina equestria arma cum loricis, et tabernacula militaremque supellectilem, qualem praeberi consuli mos esset. haec regi praetor mittere iussus. legatis in sin- 14
gulos dona ne minus quinum milium, comitibus eorum milium aeris, et vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi; ad hoc aedes liberae, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem aestate, qua haec decreta Romae 1
et in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus praetor et M. Cornelius proconsul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Poeno signis conlatis pugnarunt. praetoris legiones in prima acie fuerunt; Cornelius 2
suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus; proque duobus cornibus praetor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. postquam nihil commovebant, tum Quinc- 3
tilius Cornelio: „lentior, ut vides, fit pugna, et induratur praeter spem resistendo hostium timor, ac, ne vertat in audaciam, periculum est. equestrem pro- 4
cellam excitemus oportet, si turbare ac statu movere volumus. itaque vel tu ad prima signa proelium sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in hostem emitte“. utram vellet praetor muneris par- 5
tem proconsule accipiente, Quinctilius praetor cum filio, cui Marco praenomen erat, inpigro iuvene ad equites pergit iussosque escendere in equos repente in hostem emittit. tumultum equestrem auxit clamor 6
ab legionibus additus. nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos

7 extemplo in proelium induxisset. ad quorum stridorem odoremque et aspectum territi equi vanum equestre auxilium fecerunt. et ut turbae permixtus, ubi cuspide uti et comminus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul 8 equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur. simul et peditum legio duodecima, magna ex parte caesa, 9 pudore magis quam viribus tenebat locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decuma legio in primam aciem inducta proelium dubium excepisset. Mago quoque ex subsidiis Gallos integrae legioni op- 10 posuit. quibus haud magno certamine fusis hastati legionis undecimae conglobant sese atque elephantos 11 iam etiam peditum aciem turbantes invadunt. in quos cum pila confertos coniecissent, nullo ferme frustra emisso omnes retro in aciem suorum averterunt; quat- 12 tuor gravati vulneribus conruerunt. tum primum commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aversos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines et tenorem pugnae 13 servabant; postquam femine transfixo cadentem auferrique proelio prope exsanguem videre, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque milia hostium eo die 14 caesa et signa militaria duo et viginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit: duo milia et trecenti de exercitu praetoris, pars multo maxima ex legione 15 duodecima amissi; inde et tribuni militum duo, M. Cosconius et M. Maevius; tertiae decimae quoque legionis, quae postremo proelio adfuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, et duo et viginti ferme inlustres equites obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

1 XIX. Mago proximae silentio noctis profectus, quantum pati viae per vulnus poterat itineribus ex- 2 tentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi eum

legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum adpulsis navibus adierunt iubentes primo quoque tempore in Africam traicere; id et fratrem 3
eius Hannibalem — nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes — facturum; non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus periculoque 4
patriae motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Poenis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in 5
navigatione quam in via iactationem vulneris fore et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. naves quoque aliquot Poenorum disiectae in alto a classe Romana, quae circa Sardiniam erat, capiuntur. haec terra marique in parte Italiae, qua iacet ad 6
Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria Galliaque — nam eo quoque processerat — gesta, patre C. Servilio et C. Lutatio ex ser- 7
vitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Bois capti fuerant, hinc patre, 8
hinc Catulo lateri circumdatis privato magis quam publico decore insignis Romam rediit. latum ad po- 9
pulum est, ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, cum id ignoraret, tribunus plebis atque aedilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat. hac rogatione perlata in provinciam rediit.

Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, 10
Consentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lymphaeum, Argentanum, Clampetia multique ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie 11
conflixit. obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque milia hostium caesa ait; quae tanta res

est, ut aut impudenter ficta sit aut neglegenter prae-
12 termissa. nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale
gestum; nam ad eum quoque legati ab Carthagine
vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Ma-
1 gonem, venerunt. XX. frendens gemensque ac vix la-
crimis temperans dicitur legatorum verba audisse.
2 postquam edita sunt mandata, „iam non perplexe“
inquit, „sed palam revocant, qui vetando supplemen-
3 tum et pecuniam mitti iam pridem retrahebant. vicit
ergo Hannibalem non populus Romanus, totiens cae-
sus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrecta-
4 tione atque invidia. neque hac deformitate reditus
mei tam P. Scipio exultabit atque efferet sese quam
Hanno, qui domum nostram, quando alia re non po-
5 tuit, ruina Carthaginis oppressit“. iam hoc ipsum
praesagiens animo praeparaverat ante naves. itaque
inutili militum turba praesidii specie in oppida Bruttii
agri, quae pauca metu magis quam fide continebantur,
6 dimissa, quod roboris in exercitu erat in Africam
transvexit, multis Italici generis, qui in Africam se-
cuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniae
delubrum inviolatum ad eam diem, in templo ipso
7 foede interfectis. raro quemquam alium patriam exilii
causa relinquentem tam maestum abisse ferunt quam
Hannibalem hostium terra excedentem. respexisse
saepe Italiae litora, et deos hominesque accusantem
8 in se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod
non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam
duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui
9 consul hostem Poenum in Italia non vidisset; se cen-
tum milibus armatorum ad Trasumennum, ad Cannas
caesis circa Casilinum Cumasque et Nolam consen-
uisse. haec accusans querensque ex diutina posses-
sione Italiae est detractus.

1 XXI. Romam per eosdem dies et Magonem et
Hannibalem profectos adlatum est. cuius duplicis gra-
tulationis minuit laetitiam, et quod parum duces in

retinendis iis, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi aut virium habuisse videbantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum exercitum ducemque inclinata quo evasura esset res. 2

Per eosdem dies legati Saguntini venerunt conprensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. ducenta et quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in vestibulo curiae posuerunt. hominibus acceptis et in carcerem conditis, auro argentoque reddito gratiae legatis actae atque insuper munera data ac naves, quibus in Hispaniam reverterentur. 3 4 5

Mentio deinde ab senioribus facta est segnius homines bona quam mala sentire; transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavorisque esse meminisse! quas deinde clades, quos luctus incidisse! visa castra hostium e muris urbis; quae vota singulorum universorumque fuisse! quotiens in conciliis voces manus ad caelum porgentium auditas, en umquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent! dedisse tandem id deos sexto decimo demum anno, nec esse, qui deis grates agendas censeat; adeo ne advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut praeteritae satis memores sint. conclamatum deinde ex omni parte curiae est, uti referret P. Aelius praetor; decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victumaeque maiores immolarentur centum viginti. 6 7 8 9 10

Iam dimisso Laelio legatisque Masinissae cum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos adlatum esset, revocari C. Laelium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit. quibus vetitis ingredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad aedem Bellonae datus est. 11 12

1 XXII. Orationem eandem ferme quam apud Scipionem habuerunt, culpam omnem belli a publico
2 consilio in Hannibalem vertentes: eum iniussu senatus non Alpes modo sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis solum sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intulisse; senatui ac populo Carthagi-
3 giniensi, si quis vere aestimet, foedus ad eam diem
4 inviolatum esse cum Romanis. itaque nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea pace, quae postremo cum C. Lutatio facta esset, manere liceret.
5 cum more tradito [a] patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos praetor fecisset, seniores-que, qui foederibus interfuerant, alii alia interrogarent, nec meminisse se per aetatem — etenim omnes ferme
6 iuvenes erant — dicerent legati, conclamatum ex omni parte curiae est Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.

1 XXIII. Emotis deinde curia legatis sententiae interrogari coeptae. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace
2 ageretur, censebat; cum de re maiore, quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi absente consulum altero ambobusve eam rem agi
3 satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorque fuerat: cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostes compulisset, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existumare posset,
4 qua mente ea pax peteretur, quam qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse.
5 M. Valerius Laevinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos venisse arguebat iubendosque Italia excedere et custodes cum iis usque ad naves mittendos Scipionique scribendum, ne bellum remitteret.
6 Laelius Fulviusque adiecerunt, et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal et Mago ex

Italia non revocarentur. ceterum omnia simulaturos 7
Carthaginienses duces eos exercitusque expectantes;
deinde quamvis recentium foederum et deorum omnium
oblitos bellum gesturos. eo magis in Laevini senten- 8
tiam discessum. legati pace infecta ac prope sine re-
sponso dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud 1
dubius, quin pacatae Italiae penes se gloria esset,
velut pulsum ab se Hannibalem persequens in Sici-
liam, inde in Africam transiturus, traiecit. quod ubi 2
Romae vulgatum est, primo censuerant patres, ut
praetor scriberet consuli senatum aequum censere in
Italiam reverti eum; dein cum praetor spreturum eum 3
litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P.
Sulpicius pro iure maioris imperii consulem in Italiam
revocavit. reliquum anni cum M. Servilio magistro 4
equitum circumeundis Italiae urbibus, quae bello
alienatae fuerant, noscendisque singularum causis con-
sumpsit.

Per indutiarum tempus [et] ex Sardinia a P. Len- 5
tulo praetore centum onerariae naves cum commeatu
viginti rostratarum praesidio et ab hoste et ab tem-
pestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. 6
Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex
Sicilia traicienti non eadem fortuna fuit. in conspectum 7
ferme Africae prospero cursu evectum primo destituit
ventus, dein versus in Africum turbavit ac passim
naves disiecit. ipse cum rostratis per adversos fluctus 8
ingenti remigum labore enisus Apollinis promuntu-
rium tenuit; onerariae pars maxima ad Aegimurum 9
— insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Cartha-
go est, triginta ferme milia ab urbe —, aliae adver-
sus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatae sunt. om-
nia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota 10
urbe in forum concursum est; magistratus senatum
vocare; populus in curiae vestibulo fremere, ne tanta
ex oculis manibusque amitteretur praeda. cum quidam 11

pacis petitae, alii indutiarum — necdum enim dies exierat — fidem opponerent, permixto paene senatus populique concilio consensum est, ut classem quinquaginta navium Hasdrubal Aegimurum traiceret, inde per litora portusque dispersas Romanas naves colli-
12 geret. desertae fuga nautarum primum ab Aegimuro, deinde ab Aquis onerariae Carthaginem puppibus tractae sunt.

1 XXV. Nondum ab Roma reverterant legati, neque sciebatur, quae senatus Romani de bello aut pace
2 sententia esset, necdum indutiarum dies exierat; eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Baebium,
3 L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui cum multitudinis concursu prope violati essent nec reditum tutiorem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent,
4 quae se prosequerentur. datae triremes duae cum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. classis Punica
5 ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes — seu clam misso a Carthagine nuntio, ut id fieret, seu Hasdrubale, qui classi praeerat, sine publica fraude
6 auso facinus — quinqueremem Romanam superantem promunturium ex alto repente adgressae sunt. sed neque rostro ferire celeritate sua praeterlabentem
7 poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem navem, et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus iam nulla alia res eam quam propinquitas terrae multitudoque a castris
8 in litus effusa tueri potuit. concitatam enim remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, navis tantum iactura facta, incolumes ipsi
9 evaserunt. ita alio super aliud scelere cum haud dubie indutiae ruptae essent, Laelius Fulviusque ab Roma
10 cum legatis Carthaginiensibus supervenerunt. quibus

Scipio, etsi non indutiarum modo fides a Carthaginiensibus sed ius etiam gentium in legatis violatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus indignum in iis facturum esse cum dixisset, dimissis legatis bellum parabat.

Hannibali iam terrae adpropinquanti iussus e 11
nauticis unus escendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset sepulchrum dirutum proram spectare, abominatus praetervehi iusso gubernatore ad Leptim adpulit classem atque ibi copias exposuit.

XXVI. Haec eo anno in Africa gesta; insequen- 1
tia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt. ceterum exitu superioris 2
anni cum legati sociarum urbium ex Graecia questi essent vastatos agros ab regiis praesidiis profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem, simul nuntiassent quat- 3
tuor milia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici, ut essent Carthaginiensibus praesidio, et pecuniae aliquantum una missum, legatos ad regem, 4
qui haec adversus foedus facta videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datae.

Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Pu- 5
blicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine et annonae vilitate fuit, praeterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti 6
ex Hispania missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo aediles curules quaternis aeris vicatim populo discripserunt.

Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur exactae 7
aetatis, si quidem verum est augurem duos et sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. vir 8
certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab

eo inciperet. superavit paternos honores, avitos aequavit. pluribus victoriis et maioribus proeliis avus insignis Rullus; sed omnia aequare unus hostis Hanni-
9 bal potest. cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est quam unum hominem nobis
10 cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex — nam duo sacerdotia habuit — Ser. Sulpicius Galba.

11 Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab aedilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. ii ambo praetores facti et cum iis C. Livius
12 Salinator et C. Aurelius Cotta. comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit an, quia eum res in Etruria tenuerint quaestiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

1 XXVII. Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius senatu in Capitolium vocato de pro-
2 vinciis rettulerunt. Italiam atque Africam in sortem coici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maxime adnitente neque negata neque data
3 est Africa; consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellent in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem
4 iusserunt. nihilo minus consules provinciam Africam — ita enim senatus decreverat — in sortem coniece-
5 runt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret parique imperio cum P. Scipione [imperator]
6 esset; M. Servilius Etruriam sortitus. in eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consu-
7 lem manere ad urbem senatu placuisset. praetores M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones pro-

vinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno praefuerat; Cn. Tremellius Sici- 8
liam, ut a P. Villio Tappulo praetore prioris anni provinciam et duas legiones acciperet; Villius pro praetore viginti navibus longis et militibus mille oram Siciliae tutaretur; M. Pomponius viginti navibus re- 9
liquis mille et quingentos milites Romam deportaret; C. Aurelio Cottae urbana evenit. ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. sedecim non amplius eo anno legionibus defen- 10
sum imperium est. et ut placatis dis omnia inciperent 11
agerentque, ludos, quos M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium res publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. ludi in circo 12
per quadriduum facti, hostiaeque quibus votae erant dis caesae.

XXVIII. Inter haec simul spes simul cura in dies 1
crescebat, nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem vacuam possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; 2
cuius tantae dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum graviorem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae bar- 3
bariae rege, cui Statorius semilixa docere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semermi turba subito conlectis, sed cum Hannibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi 4
ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo 5

factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum miliens cruore Romano, exuvias non militum
6 tantum sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui imperatores, qui consules Romanos manu sua occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos
7 capta castra, captas urbes Romanas. non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum prae se ferre posset Hannibal. has formidines agitando animis ipsi curas et metus
8 augebant, etiam quod, cum adsuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiae partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal, velut ad supremum certamen comparati
9 duces. eis quoque, quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriae spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curae intentiores erant.
10 haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, paenitebat, modo,
11 cum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

1 XXIX. Iam Hadrumetum pervenerat Hannibal, unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis adferentium, magnis
2 itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemissi speculatores cum excepti ab custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunos militum iussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent,

circumduci iussit; percunctatusque, satin' per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quae nuntiabantur — nam et Masinissam cum sex milibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte die adferebant —, laeto animo audivit, maxime hostis fiducia *audacia*que, non de nihilo profecto concepta, perculsus est. itaque quamquam et ipse causa belli erat et adventu sua turbaverat et pactas indutias et spem foederum, tamen, si integer quam si victus peteret pacem, aequiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut conloquendi secum potestatem faceret. id utrum sua sponte fecerit an publico consilio, neutrum cur adfirmem habeo. Valerius Antias primo proelio victum eum ab Scipione, quo duodecim milia armatorum in acie sint caesa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. ceterum Scipio cum conloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, cum ad cetera loco opportuno tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a quattuor milibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquae aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis cum singulis interpretibus congressi sunt, non suae modo aetatis maximi duces, sed omnis ante se memoriae, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti, conticuere. tum Hannibal prior: „si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano quique totiens prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem, laetor te mihi sorte potissimum datum, a quo pete-

4 rem. tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent, tibi cessisse, teque huic bello, vestris prius quam nostris cladibus insigni, 5 finem imposuisse. hoc quoque ludibrium casus ediderit fortuna, ut, cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam. 6 optimum quidem fuerat eam patribus nostris mentem datam ab dis esse, ut et vos Italiae et nos Africae 7 imperio contenti essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. sed praeterita magis reprehendi possunt quam 8 corrigi. ita aliena adpetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum nobis bellum, vobis in Africa esset, sed et vos in portis vestris prope ac moenibus signa armaque hostium vidistis et nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudi- 9 mus. quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur. agimus ei, quorum et maxime interest pacem esse, et qui quodcumque egerimus, ratum civitates nostrae habiturae sunt. animo tantum nobis opus est 10 non abhorrente a quietis consiliis. quod ad me attinet, iam aetas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, iam secundae, iam adversae res ita erudie- 11 runt, ut rationem sequi quam fortunam malim; tuam et adulescentiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque quam quietis opus est consiliis, metuo. non temere incerta casuum reputat, quem fortuna num- 12 quam decepit. quod ego fui ad Trasumennum, ad Cannas, id tu hodie es. vixdum militari aetate imperio accepto omnia audacissime incipientem nusquam fe- 13 fellit fortuna. patris et patrui persecutus mortem ex calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximiae cepisti; amissas Hispanias reciperasti

quattuor inde Punicis exercitibus pulsis; consul creatus, cum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus caesis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum haerentem in possessione Italiae detraxisti. potest victoriam malle quam pacem animus. novi spiritus magnos magis quam utiles; et mihi talis aliquando fortuna adfulsit. quodsi in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea solum, quae evenissent, sed etiam ea, quae evenire possent, reputaremus. ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum, quem, modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis signa inferentem ac iam prope scandentem moenia Romana, hic cernas duobus fratribus, fortissimis viris, clarissimis imperatoribus orbatum ante moenia prope obsessae patriae, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. maximae cuique fortunae minime credendum est. in bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam honesta. melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; haec in tua, illa in deorum manu est. ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen; cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem propone animo. utrimque ferrum, utrimque corpora humana erunt; nusquam minus quam in bello eventus respondent. non tantum ad id, quod data pace iam habere potes, si proelio vincas, gloriae adieceris, quantum *dempseris*, si quid adversi eveniat. simul parta ac sperata decora unius horae fortuna evertere potest. omnia in pace iungenda tuae potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea habenda fortuna erit, quam di dederint. inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus

14 15 16 17 18 19 20 21 22 23

dedisset patribus nostris; sed non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto
24 altius elatus erat, eo foedius conruit. est quidem eius, qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam
25 inrogemus. non recusamus, quin omnia, propter quae ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quidquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienses inclusi Africae
26 litoribus vos, quando ita dis placuit, externa etiam
27 terra marique videamus regentes imperio. haud negaverim propter non nimis sincere petitam aut expectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendae pacis
28 pertinet, Scipio. vestri quoque, ut audio, patres non nihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione
29 erat, negaverunt pacem: Hannibal peto pacem, qui neque peterem, nisi utilem crederem, et propter ean-
30 dem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. et quem ad modum, quia a me bellum coeptum est, ne quem eius paeniteret, quoad ipsi invidere dei, praestiti, ita adnitar, ne quem pacis per me partae paeniteat".

1 XXXI. Adversus haec imperator Romanus in hanc fere sententiam respondit: „non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Carthaginienses et prae-
2 sentem indutiarum fidem et spem pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condicionibus superioribus pacis omnia subtrahas praeter ea, quae iam
3 pridem in nostra potestate sunt. ceterum ut tibi curae est sentire cives tuos, quanto per te onere leventur, sic mihi laborandum est, ne, [si] quae tunc pepigerunt, hodie subtracta ex condicionibus pacis praemia per-
4 fidiae habeant. indigni, quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus petitis. neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta indue-

runt arma: vos lacessisse et tu ipse fateris et dei testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque dederunt et huius dant et dabunt. quod ad me attinet, et humanae infirmitatis memini et vim fortunae reputo et omnia, quaecumque agimus, subiecta esse mille casibus scio; ceterum, quem ad modum superbe et violenter me faterer facere, si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia et inposito in naves exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer, sic nunc, cum prope manu consertum restitantem ac tergiversantem in Africam adtraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quae tum pax conventura videbatur, quasi multa navium cum commeatu per indutias expugnatarum legatorumque violatorum, adicitur, est quod referam ad consilium; sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis".

Ita infecta pace ex conloquio ad suos cum se recepissent, frustra verba praelata renuntiant: armis decernendum esse habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. XXXII. In castra ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros; neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum victoriae praemium fore; par periculum praemio, quibus adversa pugnae fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra et Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur praesens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die aut eversuri. anceps igitur spes et metus miscebant animos; contemplantibusque modo

suam modo hostium aciem, cum *non* oculis magis quam ratione pensarent vires, simul laeta simul tristia obversabantur. quae ipsis sua sponte non succurrebant,
6 ea duces admonendo atque hortando subiciebant. Poenus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occisos et sua cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnae me-
7 moria militem venerat, referebat; Scipio Hispanias et recentia in Africa proelia et confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent.
8 ad hoc conloquium Hannibalis, in secreto habitum ac
9 liberum fingenti, qua vult, flectit; ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum ad Aegates pugnaverint insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse
10 deos. adesse finem belli ac laboris. in manibus esse praedam Carthaginis, reditum domum in patriam ad
11 parentes, liberos, coniuges penatesque deos. celsus haec corpore vultuque ita laeto, ut vicisse iam crederes, dicebat. instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triariis postremam aciem clausit.
1 XXXIII. non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, qua elephanti hostium
2 acti nihil ordines turbarent. Laelium, cuius ante legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu,
3 Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus — ea tunc levis armatura erat — complevit, dato praecepto, ut ad impetum elephantorum aut post directos refugerent ordines aut in dextram laevamque discursu applicantes se antesignanis viam, qua inruerent in
4 ancipitia tela, beluis darent. Hannibal ad terrorem primos elephantos — octoginta autem erant, quot nulla umquam in acie ante habuerat — instruxit,
5 deinde auxilia Ligurum Gallorumque Baliaribus Mau-

risque admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Macedonum legionem; modico deinde intervallo relicto subsidiariam aciem Italicorum militum — Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti — instruxit. equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidae tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. auxiliaribus et praesens et multiplicata ex praeda merces ostentatur; Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes Italiae deductis ex asperrimis montibus in spem victoriae ostentantur; Mauros Numidasque Masinissae inpotenti futuro dominatu terret; aliis aliae spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus moenia patriae, di penates, sēpulcra maiorum, liberi cum parentibus coniugesque pavidae, aut excidium servitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium, ostentatur.

Cum maxime haec imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes inter immixtos alienigenas agerent, tubae cornuaque ab Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistrum maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masinissa perculsis terrorem nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. paucae tamen bestiarum intrepidae in hostem actae inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, cum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrimque coniciebant hastas, nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suos dextrum cornu, ipsos Carthaginienses equites, in fugam verterunt.

Laelius ut turbatos vidit hostes, addidit perculsis terrorem.

1 XXXIV. Utrimque nudata equite erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe nec viribus iam par. ad hoc dictu parva, sed magna eadem in re gerenda momenta: congruens clamor ab Romanis eoque maior et terribilior, dissonae illis, ut gentium multa-
2 rum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana stabilis et suo et armorum pondere incumbentium in hostem, concursatio et velocitas illinc maior quam
3 vis. igitur primo impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. ala deinde et umbonibus pulsantes, in summotos gradu inlato, aliquantum spatii velut nullo
4 resistente incessere, urgentibus et novissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum vim ma-
5 gnam ad pellendum hostem addebat. apud hostes auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos caedendo ad se perveniret hostis,
6 pedem referrent. igitur auxiliares terga dant repente, et in suos versi partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes caedere, ut et paulo ante non
7 adiuti et tunc exclusi. et prope duo iam permixta proelia erant, cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur manus conserere. non
8 tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere, sed densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra proelium eiecere, ne pavido fuga et vulneribus
9 milite sinceram et integram aciem miscerent. ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes
10 fuerat. itaque, qui primi erant, hastati per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem et signa et ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari coe-
11 perant vagam ante se cernendo aciem. quod Scipio

ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit et sauciis in postremam aciem subductis principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. ita novum de integro proe- 12
lium ortum est; quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere et usu militiae et fama rerum gestarum et magnitudine vel spei vel periculi pares. sed et numero superior Romanus erat et animo, 13
quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam prima acie pulsa in secundam pugnabat. XXXV. in tem- 1
pore Laelius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. is demum equitum impetus perculit hostem. multi circumventi in acie caesi; multi per 2
patentem circa campum fuga sparsi tenente omnia equitatu passim interierunt. Carthaginiensium socio- 3
rumque caesa eo die supra viginti milia; par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephantis undecim. victores ad mille et quingentos cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum 4
elapsus Hadrumetum perfugit, omnia et in*tegro* proelio et *inclin*ante acie, priusquam excederet pugna, 5
expertus et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiae illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima 6
fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberent; deinde auxiliares 7
ante Carthaginiensium aciem, ne homines mixti ex conluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugae haberent, simul 8
primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent; tum, ubi omnis spes esset, milites 9
Carthaginienses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugna-

rent, superiores essent; Italicos intervallo quoque diremptos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem summotos. hoc edito velut ultimo virtutis opere Hannibal cum Hadrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est non proelio modo se sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

XXXVI. Scipio confestim a proelio expugnatis hostium castris direptisque cum ingenti praeda ad mare ac naves rediit nuntio allato P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus ad Uticam accessisse. admovendum igitur undique terrorem perculsae Carthagini ratus, misso Laelio Romam cum victoriae nuntio Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta profectus ab Utica portum Carthaginis petit. haud procul aberat, cum velata infulis ramisque oleae Carthaginiensium occurrit navis. decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim praetoriae navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullum iis aliud responsum datum, quam ut Tynetem venirent; eo se moturum castra. ipse ad contemplandum Carthaginis situm non tam noscendi in praesentia quam terrendi hostis causa *provectus* Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. inde procedentibus ad Tynetem nuntius allatus Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Carthaginiensibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu † Saturnalibus primis agmen adgressa Numidarum levi certamine fudit. exitu quoque fugae intercluso ab omni parte circumdatis equitibus quindecim milia hominum caesa, mille et ducenti vivi capti, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta.

regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. tum 9
ad Tynetem eodem quo antea loco castra posita, legatique triginta ab Carthagine ad Scipionem venerunt. et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiae auditi sunt. in consilio quamquam iusta ira omnes ad delen- 10
dam stimulabat Carthaginem, tamen cum et quanta res esset et quam longi temporis obsidio tam munitae et tam validae urbis reputarent, et ipsum Scipionem expectatio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt. XXXVII. postero die 1
revocatis legatis et cum multa castigatione perfidiae monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent, condiciones pacis dictae, ut liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros 2
quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret; perfugas 3
fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis et naves rostratas praeter decem triremes traderent elephantosque, quos haberent, domitos, neque domarent alios; bellum neve in Africa neve extra Africam in- 4
iussu populi Romani gererent; Masinissae res redderent foedusque cum eo facerent; frumentum stipen- 5
diumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, praestarent. decem milia talentum argenti, discripta pensionibus aequis in annos quinquaginta, solverent; obsides centum arbitratu Scipionis darent, ne minores 6
quattuordecim annis neu triginta maiores. indutias ita se daturum, si per priores indutias naves onerariae captae, quaeque fuissent in navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati cum domum referre iussi 7
in contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset audireturque a multitudine inquieta eadem et inbelli, indignatus Hannibal dici ea in tali tempore 8

audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quae insueta liberae civitati species cum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir ur-
9 bana libertate „novem" inquit „annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum redii. militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata
10 nunc publica docuit, probe videor scire; urbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis". excusata inprudentia de pace multis verbis disseruit, quam nec
11 iniqua et necessaria esset. id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per indutias captis nihil praeter ipsas comparebat naves; nec inquisitio erat facilis,
12 adversantibus paci qui arguerentur. placuit naves reddi et homines utique inquiri; cetera, quae abessent, aestimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere
13 Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde praeparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant, postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse Hannibalem in Africa non esse.

1 XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati, quae publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quaestores, quae privata profiteri
2 domini iussi; pro ea summa pecuniae viginti quinque milia pondo argenti praesentia exacta; indutiaeque
3 Carthaginiensibus datae in tres menses. additum, ne per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent legatos, et quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui et quae petentes venissent, certiorem
4 facerent. cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla et L. Scipio
5 imperatoris frater. per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonae effecerunt, ut pro vectura frumentum nautis mercator relinqueret.
6 Romae ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Clau-

dius mature classem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere, et alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. segniter omnia in comparanda deducendaque 7
classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod patres de pace P. Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis censuerant. prodigia 8
quoque nuntiata sub ipsam famam rebellionis terrorem adtulerant: Cumis solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri, et in Veliterno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in profundum haustae; Ariciae forum et circa tabernae, Frusinone murus ali- 9
quot locis et porta de caelo tacta; et in Palatio lapidibus pluit. id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. inter quae etiam 10
aquarum insolita magnitudo in religionem versa; nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares circo inundato extra portam Collinam ad aedem Erycinae Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die subita 11
serenitate orta pompa duci coepta ad portam Collinam revocata deductaque in circum est, cum decessisse inde aquam nuntiatum esset; laetitiamque populo et 12
ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem 1
ab urbe, inter portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonium inde cum pervenisset stetissetque ibi, dum 2
reliquum tempestatis exsaeviret, Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montes multo et saevior et in- 3
festioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multae quassatae armamentisque spoliatae naves, quaedam fractae. ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naves, hiems oppressit, circumactumque anni tempus, et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius classem Romam reduxit.

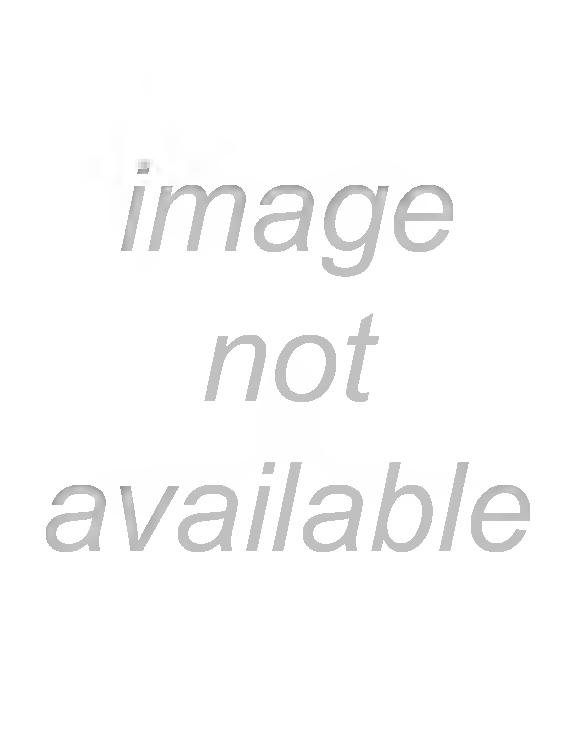
image
not
available

Siciliam est sortitus. de provinciis consulum nihil ante 6
placebat agi, quam legati Philippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul 7
cupiditate flagrabat provinciae Africae, seu bellum foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli *a* se consule gloriam petens. negare itaque prius 8
quicquam agi passurum, quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente conlega, moderato viro et prudenti, qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quod iniquum esset, etiam inpar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Glabrio 9
tribuni plebis rem priore anno nequiquam temptatam ab Ti. Claudio consule Cn. Cornelium temptare aiebant; ex auctoritate patrum latum ad populum esse, 10
cuius vellent imperium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P. Scipioni id imperium decresse. multis contentionibus et in senatu et ad populum acta 11
res postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. patres igitur iurati — ita enim convenerat — censuerunt, uti consules provincias inter se conparent 12
sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet; cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax cum Carthaginiensibus componi ne- 13
quisset, in Africam traiceret; consul mari, Scipio eodem quo adhuc iure imperii terra rem gereret; si 14
condiciones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare; si pacem per P. Scipionem 15
dari atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiceret. alter con- 16
sul, cui Italia evenisset, duas legiones a M. Sextio praetore acciperet. XLI. P. Scipioni cum exercitibus, 1
quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. praetoribus M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno praefuerat, de-

cretae; P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet; legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. quod ad Hispanias attineret, aliquot annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Acidinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si iis videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium esse; is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et L. Manlius in Italiam deportarent. Consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavi, quae in Africa esset, et P. Villi, quae Siciliae oram tuebatur, decreta, ut quas vellet naves deligeret. P. Scipio quadraginta naves longas, quas habuisset, haberet; quibus si Cn. Octavium, sicut praefuisset, praeesse vellet, Octavio pro praetore in eum annum imperium esset; si Laelium praeficeret, Octavius Romam decederet reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. et M. Fabio in Sardiniam decem longae naves decretae. et consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio fuit, partim purgantium, quae questi erant missi ad regem ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accusantium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis dilectu habito substitisse et se bello lacessisse contra foedus et saepe cum praefectis suis signis conlatis pugnasse, *partim* postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, tum

capti in vinclis essent, sibi restituerentur. adversus 5
ea M. Furius, missus ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque iniuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse, dedisse 6
operam, ne impune in agros eorum populatores transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse; eum cum quattuor milibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginiensibus auxilio. de his rebus interrogati Macedones 7
cum perplexe responderent, nequ*aquam* ipsi *si*mile responsum tulerunt: bellum quaerere regem et, si pergat, propediem inventurum. dupliciter ab eo foedus 8
violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit ac bello armisque lacessiverit, et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. et P. Scipionem recte atque 9
ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis habeat, et M. Aurelium e re pu- 10
blica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure foederis non possit, armis tueatur.

Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedoni- 11
bus legati Carthaginienses vocati; quorum aetatibus dignitatibusque conspectis — nam longe primi civitatis erant — tum pro se quisque dicere vere de pace agi. insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat 12
— Haedum populares cognomine appellabant — pacis semper auctor adversusque factioni Barcinae. eo tum 13
plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem ab re publica transferenti. qui cum varia 14
oratione usus esset, nunc purgando crimina nunc quaedam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur; si 15
se atque Hannonem audissent Carthaginienses et tempore uti voluissent, daturos fuisse pacis condiciones,

quas tunc peterent. raro simul hominibus bonam for-
16 tunam bonamque mentem dari; populum Romanum
eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et
consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si
17 aliter faceret. ex insolentia, quibus nova bona fortuna
sit, inpotentes laetitiae insanire; populo Romano usi-
tata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse,
ac plus paene parcendo victis quam vincendo impe-
18 rium auxisse, — ceterorum miserabilior oratio fuit
commemorantium, ex quantis opibus quo reccidissent
Carthaginiensium res: nihil iis, qui modo orbem prope
terrarum obtinuerint armis, superesse praeter Cartha-
19 ginis moenia; his inclusos non terra, non mari quic-
quam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac pe-
nates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil
20 ulterius sit, saevire populus Romanus velit. cum flecti
misericordia patres appareret, senatorem unum in-
festum perfidiae Carthaginiensium succlamasse ferunt,
per quos deos foedus icturi essent, cum eos, per quos
21 ante ictum esset, fefellissent; „per eosdem“ inquit
Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt foedera vio-
lantibus“.

1 XLIII. Inclinatis omnium ad pacem animis Cn.
Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatus
2 consulto intercessit. tum M'. Acilius et Q. Minucius
tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne
senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret;
et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exer-
3 citum deportare iuberent. de pace 'uti rogas' omnes
tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem
4 exercitum deportare. ex hac rogatione senatus decre-
vit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem
cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videre-
5 tur, faceret. gratias deinde patribus egere Carthagi-
nienses et petierunt, ut sibi in urbem introire et col-
loqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica
6 custodia essent; esse in iis partim propinquos ami-

cosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. quibus conventis cum rursus peterent, ut sibi quos vellent ex iis redimendi potestas fieret, iussi nomina edere; et cum ducentos ferme ederent, senatus consultum factum est, ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium in Africam deportarent nuntiarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet. fetiales cum in Africam ad foedus feriundum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum in haec verba factum est, ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent; ut ubi praetor Romanus iis imperaret, ut foedus ferirent, illi praetorem sagmina poscerent. herbae id genus ex arce sumptum fetialibus dari solet.

Ita dimissi ab Roma Carthaginienses cum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus pacem fecerunt. naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quattuor milia tradiderunt, inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. naves provectas in altum incendi iussit. quingentas fuisse omnis generis, quae remis agerentur, quidam tradunt; quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quam si ipsa Carthago arderet. de perfugis gravius quam de fugitivis consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus et viginti P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus, finitum est septimo decimo anno Cn. Cornelio, P. Aelio Paeto consulibus. saepe postea ferunt Scipionem dixisse Ti. Claudi primum cupiditatem, deinde Cn. Corneli fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.

Carthagini cum prima conlatio pecuniae diutino bello exhaustis difficilis videretur, maestitiaque et fle-

tus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt con-
5 spectum. cuius cum Hasdrubal Haedus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrimarum causa
6 esset, „si quem ad modum oris habitus cernitur oculis“ inquit, „sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret non laeti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse; qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestrae
7 istae absurdae atque abhorrentes lacrimae sunt. tunc flesse decuit, cum adempta sunt nobis arma, incensae naves, interdictum externis bellis; illo enim vulnere concidimus. nec est, cur vos otio vestro consultum ab
8 Romanis credatis. nulla magna civitas diu quiescere potest; si foris hostem non habet, domi invenit, ut praevalida corpora ab externis causis tuta videntur,
9 sed suis ipsa viribus onerantur. tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet; nec in iis quicquam acrius quam pecuniae dam-
10 num stimulat. itaque cum spolia victae Carthagini detrahebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae cerneretis, nemo in-
11 gemuit; nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne propediem sentiatis levissimo in malo
12 vos hodie lacrimasse.“ haec Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio contione advocata Masinissam ad regnum paternum Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quae ex regno Syphacis in populi Romani potestatem
13 venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quae ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur.
1 XLV. Pace terra marique parta, exercitu in naves in-
2 posito, in Siciliam Lilybaeum traiecit. inde magna parte militum navibus missa ipse per laetam pace

non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. argenti tulit in aerarium 3
pondo centum triginta tria milia. militibus ex praeda quadringenos aeris divisit. morte subtractus spectaculo 4
magis hominum quam triumphantis gloriae Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta tamen mors eius fuit, quia publico funere est elatus. hunc regem in triumpho 5
ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. secutus Scipionem triumphantem est pilleo capiti inposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africani 6
cognomen militaris prius favor an popularis aura celebraverit an, sicuti Felicis Syllae Magnique Pompei patrum memoria, coeptum ab adsentatione familiari sit, parum compertum habeo. primus certe hic im- 7
perator nomine victae ab se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina familiarum asciverunt.

ERSITY OF

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04708 8771